

सूचन.

आ मोहमुद्र आर्यधर्मप्रकाशमां
प्रथम छुटक छुटक आवतुं हतुं. ते
जीज्ञासु अधिकारीने उपयोगी जागी
जुदा पुस्तकरूपे प्रकट कर्युं छे. तेमां
श्लोकने अनुसारेज जेटलुं लखवुं योग्य
जणायुं तेटलुं विस्तारीने लख्युं छे. जेनी
जेटली शक्ति होय तेटलुं ते लखी शके
छे माटे न्यूनाधिक दोष होय ते विद्वान
सुबोधक लोकोए दीर्घदृष्टिथी द-
रगुजर करवो अने सत्य सार होय ते
सूक्ष्मदृष्टिथी ग्रहण करवो.

स्व. १९४६ प्रथम भाद्रपद.

केशवलाल हरिराम भट्ट.

आर्यधर्मप्रकाशतंत्री.

૪૫૪૫

શ્રીમચ્છંકરાચાર્યભગવત્પ્રણીત

મોહમુદ્ગર.

ગુજરાતી ટીકા સાથે

તેને યોગ્ય અધિકારીને ઉપયોગી થવા

મુંબઈ—વેદધર્મસભાએ

છપાવી પ્રકટ કર્યું.

મુંબઈ

ફોર્ટ પ્રીટીંગ પ્રેસમાં છાપ્યું છે.

મૂલ્ય ૯ આના.

સંવત્ ૧૯૪૬—સન ૧૮૯૦

मुंबई—भूलेश्वर. फीरंगीना देवळने रस्ते कानजी
धर्मशीना माळामां आर्यधर्मप्रकाश चौपानियांनी ओ
फीसेथी मळशे. के. ह

મોહમુદ્ગર.

*મૂઢ જહીહિ ધનાગમતૃષ્ણાં
કુરુ તનુબુદ્ધે મનસિ વિતૃષ્ણાં
યલ્લભસે નિજકર્મોપાત્તં
વિત્તં તેન વિનોદય ચિત્તં ॥ ૭ ॥†

* સર્વ બંધન અને દુઃખ મોહથી થનારા વિકારોથી થાય છે, માટે પેહેલાં કૃપાલુ ભગવાન્ શંકરાચાર્યજી મોહ મટાડવાના હેતુથી સર્વ વિકારોમાં પ્રવલ્લ એવી તૃષ્ણા તજવાને અને મંતોષ રાખવાને “મૂઢજહી” એ શ્લોકથી ઉપદેશ કરે છે.

(અનુવાદ હરિગીત છંદમાં.)

† હે મૂર્ખ ધન મલવાતણી તૃષ્ણા તજી અંતરથકી,
કર મનવિષે મંતોષ તું, હે સૂક્ષ્મબુદ્ધિ હવે નકી;
નિજ કર્મના યોગે કરીને વિત્ત વેગે લાવજે,
તે વિત્તનાથી ચિત્તને આનંદ તું ઉપજાવજે.

અર્થ.

હે મૂઢ ! ધન આવવાની તૃપ્ણાને તું તજી દે
અને હે શ્રીણી બુદ્ધિવાળા ! મનને વિષે સંતોષ કર.
તું તારાં કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલું જે મેળવે છે, તે ધ-
નથી ચિત્તને આનંદ પમાડ.

ટીકા.

ધનની તૃપ્ણા રાખવાથી કાંઈ ધન મળતું નથી,
મોટે તેનેમોટે તૃપ્ણા કરવી તે વિદ્વાનનું કે સ-
મજુ માણસનું કામ નથી, એમ ‘મૂઢ’ એવું જે
ગર્ભિત સંબોધન છે તેથી પ્રતીત થાય છે. તૃપ્ણા
તજીને મનને તૃપ્ણાવગરનું અથવા સંતોષવાળું ક-
રવું તે સમજુ અથવા વિદ્વાન્ શ્રીણી બુદ્ધિના
માણસનું કામ છે એમ ‘તનુબુદ્ધે’ એવું જે ગર્ભિત
સંબોધન છે તે જણાવી આપે છે.—મનમાં ઇચ્છા
રાખવાથી ધન મળી જતું નથી પણ ઉચ્ચપ્રમાણે

મળે છે. ઉદ્યમ કરતાં વિષેશ આશા રાખનારનું આયુષ્ય અને કાલ ફોકટ જાય છે. વિદ્વાન્ પુરુષો તો જે કાંઈ મળે છે તેથી સંતોષ માની ચિત્તને પ્રસન્ન રાખે છે.

આ અનાદિકાલના જગત્માં ધનનેમોટે કોઈ પ્રયત્ન નહિ કરતો હોય તેવો પુરુષ જોવામાં આવતો નથી. રાજા કે રંક અથવા રાગી કે વિ-રાગી સર્વે ધન મેલવવાના ધંધામાં પોતાનું જીવિ-ત ગાળી નાંચે છે. ઇટલુંજ નહિ પણ આ સંસારમાં ઉત્પન્ન થવાનું સફળપણું પણ તેમાંજ લેખતા જણાય છે. ધન મેલવવું એજ જ્યારે જન્મવાનું પ્ર-યોજન સમજાય ત્યારે પછી તેનેમોટે જે આડાં-અવઢાં કામ કરવાં પડે તેનાવિષે સારો-માઠો વિ-ચાર કઈ રીતે થાય? અનેક આડાં-અવઢાં પ્રય-ત્નથી કોઈ થોડી મેહેનતે લક્ષાધિપતિ બને છે ને

કોઈ ઘણી મેહેનતે પળ મીઠ્ઠાનીના મીઠ્ઠાની રહે છે. જેઓ લક્ષાધિપતિ થાય છે, તેઓને પણ પાછી હાથવોય તેટલી ને તેટલી અથવા વધારે થાય છે, અને મીઠ્ઠાની હોય છે તેને પણ તેટલી ને તેટલી હાથવોય થાય છે- મીઠ્ઠાની પોતાની દશા વિચારીને હજી પણ હાથવોય તજી શકે છે, પણ લક્ષ્મીવાળાઓને તો જેમ જેમ લક્ષ્મીશ્રી મરાતા જાય તેમ તેમ તેની તૃષ્ણા પણ વધારે વધારે વધતી જાય છે.—તૃષ્ણા ઘણી નઠારી છે. પ્રત્યેક વિષયમાં માણસને તૃષ્ણા હોય છે, પછી ગમે તો ધનમાં, સ્ત્રીમાં, પુત્રમાં, ગામમાં, ગરાસમાં, શરીરમાં કે બીજી સંપત્તિમાં. શરીર જેમ જેમ વૃદ્ધ થતું જાય ને ઈન્દ્રિયો જેમ જેમ નિર્વલ થતી જાય તેમ તેમ માણસની તૃષ્ણાઓ જુવાન થતી જાય છે. અર્થાત્ તૃષ્ણાને કોઈ તરીકે શકતું નથી. અ-

ર્થની તૃષ્ણા કંઈ જેવી તેવી નથી. ઈચ્છાપ્રમાણે ધન મેળવી તેની મગરુબીમાં રહી વિશેષ સંપાદન કરનારને કદિ ધનનો વિચ્છોગ થાય તો શું થાય તેવિષે ભર્તૃહરિ કહે છે કે:—

તાર્નોદ્રિયાણિ સકલાનિ તદેવ કર્મ
સા બુદ્ધિરપ્રતિહતા વચનં તદેવ ।
અર્થોષ્મણા વિરહિતઃ પુરુષઃ સ એવ
અન્યઃ ક્ષણેન ભવતીતિ વિચિત્રમેતત્ ॥

સર્વે ઈન્દ્રિયો પળ એની એજ હોય છે, કામ પળ એનું એજ હોય છે, ક્યાંઈ પળ અટકે નહિ એવી બુદ્ધિ પળ એની એજ હોય છે, વચન પળ એનું એજ હોય છે, અને પુરુષ પળ એનો એજ હોય છે, તો પળ અર્થની ગરમીથી વિચોગ પામેલો તે ક્ષણમાત્રમાં કંઈ જુદોજ થઈ જાય છે એ આશ્ચર્યની વાત છે.

દ્રવ્ય મળ્યા પછી પળ સુખ નથી ને મેઢવી
 લીધા પછી જાય તોપળ દુઃખરૂપ દશા થાય
 છે, તોપળ મનુષ્યો એવા મોહમાં અંધ થઈ ગયા
 છે કે એનેજ કર્તવ્ય કર્મ સમજે છે. સર્વ વાતે
 મનને સ્થિર રાખી તૃપ્ણાનો ત્યાગ કરવો એ ઉત્ત-
 મોત્તમ વિચાર છે. જો એમ નહિ બની શકે તો
 કોઈ દિવસ નહિ નાશ થઈ શકે એવું ધન અને
 સદાય સુખ ઉત્પન્ન કરે એવી તૃપ્ણા જોઈએ તો
 ક્યાં નથી? આ સંસાર ગાંધીની દુકાન જેવો છે.
 જેમ ગાંધીની દુકાને કડવા-મીઠા સઘળા પદા-
 થોં હોય છે, તેમ સંસારમાં પણ હોય છે: જેમ
 ગાંધીની દુકાને સારાં-માંઠાં પરિણામ લાવનારા
 પદાર્થો હોય છે તેમ સંસારમાં પણ હોય છે; પ-
 રંતુ જેવો જે ગ્રાહક હોય તેને તેવો પદાર્થ મળે
 છે. કોઈ અધેલી લઈ એ઼લિયો લેવા જાય તેને

સાકર કેમ મળે? જો આપણે સંસારમાં પરિણામે
 હિતકારક પદાર્થ મેલી અહિતકારક લેવા જઈએ
 તો આપણે જેવું લેઈએ તેવું મળે. આપણે આપણી
 મેળેજ સારા પદાર્થના ગ્રાહક થવું તો પછી કોઈ
 પદાર્થનો તોટો નથી. કોઈ શંકા કરે કે અમને
 સમજાવે કોણ? તો તેના જવાબમાં એટલુંજ કે
 ईश्वरे સમજવા માટેજ આપણને બુદ્ધિ આપી છે,
 એમ કરતાં જો ન સમજાય તો વિદ્યાભ્યાસ કરી
 પોતાની સત્વગુણી પ્રકૃતિની સાથે વિચાર કરી
 સમજવું. આપણી પ્રકૃતિ સત્વગુણી નથી એમ
 જણાય તો જગત્માં મહાપુરુષો ઘણા પડ્યા છે.
 તે શાસ્ત્રાનુસારે જે કહે તેમાં બુદ્ધિ જોડવી. પો-
 તાનું મળું પોતે ન કરિયે ત્યારે કોણ કરે? પાસે
 પડેલું અન્ન જો કોઠિયો વાઢીને મોઢામાં ન મે-
 લિયે તો તે કેમ સ્વચાલ? સારા માર્ગ ઘણા છે

પણ તે ઉપર આપણે ચાલિયે તોજ આપણને ઉ-
પયોગી છે. 'આજ શું છે ? કાલે વાત' એમ ધારી
બેસી રહેવું એ પણ મોટામાં મોટી ભૂલ કહેવાય.
કાલની કોને સંબંધ છે? પલની સંબંધ પડવી પણ
કઠણ છે તો કાલનો શો ભરોસો ? આ શરીર
ઉત્તમોત્તમ અને અમૂલ્ય છે, પરંતુ તે ક્ષણભંગુર
છે. એક મટકું મારિયે તેટલા સમયમાં પણ તે
ઘટે છે, પણ વધતું નથી. આપણે એમ જાણિયે
છિયે કે આપણે મોટા થતા જઈએ છિયે, પણ તે
આપણી ભૂલ છે, કેમકે દેસીતા આકૃતિમાં મોટા
થયા જનારે છિયે, પણ આયુષ્યમાં વધતા જઈ-
એ છિયે. વિદ્યા કે ધન મેળવવામાં આપણે અ-
જર ને અમર છિયે એમ જાણવું એમ સહુ કોઈને
ગમે છે અને અમે પણ તે અંગીકાર કરિયે છિયે,
પણ તેની સાથે

ग्रहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ।^१

ए वाक्य शुं भूली जवानुं छे? अमे तो एम जाणिये छिये के पेहेलेथी तें स्मरणमां राखवुं जोईये; केमके मन केळववानो ज्यां समय होय त्यां सारी वात प्रथम बेसी जाय तो पछी विपरीत वातनो भय रहे नहि. पण जो विपरीत वात प्रथम मनमां उतरे छे तो सारी वातनो पछी आदर थई शकतो नथी. आ नियम खरा विद्वानोने लागु नथी पडतो, साधारण माणसने पडेछे.

आज काल तृष्णावाळा लोको आम तेम अथडाता आपणे घणा जोईए छिये. रातदिवस प्रयत्न कर्या छतां पण तृष्णानो लेश पण ओछो

१ धर्मनां काम करवामां मृत्युए आवीने शीखा पकडी होय तेवी रीते मानवुं. अर्थात् धर्मना काममां कोई वातनो भरोसो राखी दील न करवी.

थतो नथी, पण प्रतिदिवस तेमां वधारो थतो जाय छे. तृष्णा टाळवानुं खरुं साधन शांति छे. ते शिवायना बीजा उपायो करवा ते अग्निने शांत करवा माटे तेमां घी रेडवा जेवा छे.

कोई एक बालकान तेनी माताए दीवो ठारी नांखवा माटे पंखानो पवन नांखवानुं कह्युं, तेथी तेणे तेम करी दीवो ठारी नांख्यो. थोडो समय गया पछी बीजा बाळकोने साथे लई पेहेलो बाळक तापणी करतो हतो. तापणी करतां करतां पासे राखेलां घासनी नजीक पथराएलां बीजां वासनो थोडो भाग सळगतो चाल्यो. बाळकनी माता घरमांथी बहार आवी जुवे छे तो पथराएलुं वास सळगतुं चाल्युं हतुं; तेथी बाळकने ते ठारी नांखवानुं कहीने कोई जरुरना प्रसंगथी ते बीजां कामपर लागी. छोकराए जाण्युं के माताए पे-

હેલે દિવસે દીવો ઠાર્યો હતો ત્યારે પંખાનો પ-
વન નાંખવા કહ્યું હતું માટે આ સમયે પણ તેમજ
કરવાથી તે ઠરી જશે. આમ વિચારી જેવો પ-
વન નાંખ્યો કે તરત ઘાસ બધું વધારે સઠગી
ઊઠી બીજાં ઘાસમાં લાગ્યું અને આશો ઘાસનો
ઓવો સઠગી ઊઘ્યો.

તૃપ્ણાના વિષયમાં પણ આમજ માણસો ઠગા-
ય છે. પાણીની તરશ જેમ પાણી પીધાથી શાંત
થાય છે, તેમ બીજા સંસારના પદાર્થ અને વિષ-
યોની તરશ (તૃપ્ણા) તે તે વિષયો કે પદાર્થો મ-
ઠવાથી શાંત થતીજ નથી પણ વધે છે સ્વરી.
આને શાંત કરવાનાં સાધન કેવલ ઊલટાંજ જો-
ઈએ. તૃપ્ણા થઈ તો તેને સંતોષથી શમાવી દેવી.
જો તે શમી નથી જતી તો પછી લોભને સાથે લઈ
આવી પોતાનું પડ જમાવે છે. નાનો સરસો શત્રુ

જેમ જામી જાય તો તે નાશ કરે, તેમ નાનો સ-
રખો દુર્ગુણ પળ જામી જાય તો નાશ કરે. અ-
ગ્નિનો તળખો રાઈ જેટલો હોય પરંતુ તે જો તેને
વિપરીત હોય તેવાં સાધનોથી ઠારી નાંચવામાં
ન આવે તો આશ્વા વનનો નાશ કરી નાંચે. ई-
શ્વરેચ્છાથી જેં કાઈ મળ્યું તેમાં સંતોષ રાખી વર્ત્ત-
વાથી જે સુખ થાય છે તે વર્ણવી શકાતું નથી.
આ સહજમાં મઠી શકે એવું સુખ સમજી માણસે
વેગલું ન કરવું જોઈએ. સંતોષ કે શાંતિનું સુખ
લેતાં ઉદ્યમ કરી ધન મેળવવાથી થતું સુખ કાંઈ
ઓછું થઈ જતું નથી, પરંતુ ઉલટું વધારે થાયછે.
આ વાત અનુભવવિના સિદ્ધ થઈ શકતી નથી,
માટે વિચારવાન માણસોએ અનુભવ કરી લેવો
જોઈએ.



***અર્થમનર્થ ભાવય નિત્યં
નાસ્તિ તતઃ સુખલેશઃ સત્યં ।
મુત્રાદપિ ધનભાજાં ભીતિઃ
સર્વત્રૈષા વિહિતા રીતિઃ † ॥ ૨ ॥**

અર્થ.

અર્થને નિરંતર અનર્થરૂપજ જાળવો. તે અ-
નર્થરૂપ અર્થથી લેશ પણ સુખ નથી એ સ્વચ્છેદન

* ધનની તૃષ્ણા શામાટે ન કરવી એમ શકતા થાય
તો તે દેખાડવામારુ આ તૃષ્ણાને છોડાવવામાટે ધનનું
અનર્થપણ અને દુઃસ્વરૂપપણ ‘અર્થમનર્થ’ એ શ્લોકથી
વર્ણન કરે છે.

(અનુવાદ હરિગીત છંદમાં.)

† ધન હોય તેને આપ નિત્ય અનર્થરૂપ ગણો અહીં,
માનો સ્વચ્છેદન લેશ તે લક્ષ્મીવડે સુખ છે નહીં;
ધનવાન લોકોને સદા ભય પુત્રથી પણ થાયછે,
એ રીતિ આ સંસારમાં જાહેર સાચ જણાયછે.

છે. ધનને ભોગવનારા એટલે અનેક દ્રવ્યની સં-
પત્તિથી સુખ ભોગવનારા પુરુષોને. પુત્રથકી પણ
બીક રહે છે. આ રીતિ (એક ઠેકાણે નહિ પણ)
સર્વ ઠેકાણે અવચલ છે.

ટીકા.

અર્થ એટલે અહીં ધન સમજવું. ધનથી અનેક
અનર્થ થાય છે, માટે તેને અનર્થરૂપ ઠેરાવ્યું છે.
સદ્ગુણી અને કંગાલ પુરુષો પણ ઈશ્વરચ્છાથી
ધનના પાત્ર થઈ કેવલ અસદ્ગુણી અને અતિ અ-
હંકારી થઈ જાય છે. ધનના મદથી છતાં આંસે
અંધ થઈ ગયેલા કેટલા આપણે નથી જોયા ?
ધનના મદથી છતાં કાને વેહેરા બની ગયેલા કે-
ટલા આપણે નથી દીઠા ? ધનના મદથી છતાં
હાથ-પગે લુલા-પાંગલા થઈ ગયેલા કેટલા આપણે
નથી નિરુદ્યા ? ધનના મદથી સ્વાધીન છતાં

पराधीन थई गयेला केटला आपणे नथी पेख्या?
 धनना मदथी छती आरोग्यताए मांदा मरता
 केटला आपणे भोगीलोको नथी भाळ्या? गमे तो
 राजा होय, गमे तो अधिकारी होय, गमे तो
 व्यापारी होय, अने गमे तो सराफ होय. पण
 सगळाए पोतपोतानी पूंजीना बलप्रमाणे उपर
 जेवा बनी रहे छे. धनना धणी थनाराओने पछी
 तो काम कोटे वळगे छे, क्रोध कांधे चडी
 बेसे छे, लोभ ललाटमां आवी वसे छे, मोह म-
 नमां आवी बेसे छे, मद हृदयमां वास करे छे,
 अने मत्सर सर्व अंगमां पेशी जाय छे. आम
 थवाथी जेवी भूतभरायेलां माणसनी दशा होय
 तेवी ते धनवान्नी थाय छे. विचारी जोतां नि-
 श्रय जणाशे के आवा अनर्थ थवानुं मूळकारण
 मात्र धन छे. जो धनना मदथी काम कोटे न

વઠગતો હોત તો, રાવણ શામાટે રણસંગ્રામમાં રોઢાત ? જો ક્રોધ કાંધે ન ચડતો હોત તો, પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનારા દક્ષ નામના પ્રજાપતિ શામાટે પાયમાલ થઈ જાત અને જરાસંધ જેવો જોરાવર રાજા શામાટે વીરગચ્ચામાં સૂત ? જો લોભ લલાટમાં વાસ ન કરતો હોત તો, ધૃતરાષ્ટ્ર જેવા સમજુ વૃદ્ધ રાજા પોતાની પ્રજાનો નાશ શામાટે દેખત ? જો મોહ મનમાં ન વસતો હોત તો, भीष्मपितामह જેવા મહા પુરુષ કૌરવોનો પક્ષ કરીને પોતાના નામને કેમ ઝાંઘું કરત અને ઇંદ્ર જેવો દેવતા પોતાના ગુરુ બૃહસ્પતિનું અપમાન કરી શામાટે શત્રુઓનાં શસ્ત્રોના વરસાદને સહન કરત ? મદ હૃદયમાં ન રહેતો હોત તો બાણાસુર જેવો બઢિયો અસુર, શિવની સહાય છતાં શામાટે પરાજય પામત ? જો મત્સર સર્વ

અંગઉપર ન ચડી બેસતો હોત તો, પ્રતાપી રાજા
પરીક્ષિતને રાજપાટ તજી શામાટે ગંગાકિનારે
જઈ બેસવું પડત અને કુબેર યક્ષના નઠ-કુબર
નામના બે પુત્રોને શામાટે દુષ્ટ દશા ભોગવવી
પડત ? આ ઇતિહાસો સંસ્કૃત જાણનારાના ધ્યા-
નમાં છે, અને તેવા બીજા અર્વાચિન ઇતિહાસો
હાલની કેઢવળી પામેલાથી અજાણ્યા હશે નહિ.
આ બધા અનર્થનું મૂળ ઉપર કહી ગયા તે ધનજ
છે. ગમેતો સ્ત્રી હોય કે પુરુષ હોય પરંતુ બેયને
તે આંધળા કુવામાં ઉતારે છે. એમાંથી બચી શકે
તેવું કોઈકજ માણસ નીકળે છે.

ધન મઢવાથી સુખ થાય છે, એમ લોકો મા-
નતા હોય તો પણ તે એક જાતની મૂળ છે. દે-
શ્વવામાં આવતા ઉપરના ભપકાથી નિર્ધન લોકો
ધનવાઢાને કદિ સુખ માણતા માને એ વાત એક

પક્ષે સ્વરી છે; પણ ઉપરના દેસાવશી તેમ માની
 બેસવું એ કોઈ રીતે સ્વસ્થ ગણાય નહિ. આજે
 આપણે કોઈ આણીતા મોટા ધનિકને ખેંચેને પુ-
 છિયે કે ‘કેમ ખાઈ, તમે સુખી છો કે નહીં ?’
 તો તે એવો ઉત્તર આપશે કે, ‘અરે ખાઈ, મારા
 જેવું તો કોઈ દુઃખિયું નહિ હોય. આ ફેરે વેપા-
 ર વળજમાં વરોવર નફો થયો નથી. છોકરાના
 વિવાહ કરવા છે તેમાં આવસ્ય પ્રમાણે સ્વરચ
 કરવો જોઈએ તેની મોટી ચિંતા છે, માડી-બોડાની
 બે જોડ છે ને બે બીજી રાખવી છે પણ કાંઈ ક-
 માણી નથી એટલે સ્વરચ ઉપડે નહીં, ઘરમાં બે
 લાગ્વનાં કડાં કરાવવાનાં છે તેનેમાટે રાત દિ-
 વસ રાંડ જીવ સ્વાઈ જાય છે, મોટો છોકરો
 લખંગો થયો છે તે નાણું ઉઢાડી નાંખે છે, શરીરે
 કાંઈ સારું રહેતું નથી, ધાર્યું ઉતરતું નથી, રા-

તના બારબાર વાગ્યાસુધી રાખડીને મરી જઈએ છીએ અને હેરાન થઈ જાઈએ છીએ.’ આમ તે બોલી ઉઠશે. આ વાત સ્વોટી નથી. ધન ન હોય તો તેને મેઝવવાની ચિંતા થાય છે. મળ્યા પછી તેને કેમ સાચવવું તેની ચિંતા થાય છે. સાચવવાની ચિંતા થયા પછી હવે વધારો કેમ થાય એની ચિંતા થાય છે. એમ ઇચ્છા કરવાથી પણ દુઃખ કરે છે, મેઝવ્યા પછી પણ દુઃખ કરે છે અને કદી મેઝવેલું જાય તો પણ મહા દુઃખ કરે છે. આ નિયમ એકને માટે નથી. મોટા મોટા ચક્રવાર્તિ રાજાને અને સાધારણ ધનિકને બધાને સરખો છે. ધનવડે કેટલાકે પોતાના પ્રાણ સંગ્રામમાં સ્વોઈને અમૂલ્ય શરીરને ગીધ અને કાગડાઓને સ્વરાવ્યાં છે, ધનવડે કેટલાકે પોતાનાં વહાલાં સગાંને વેરી કર્યાં છે, ધનવડે કેટલાક

પૌતાનાં પવિત્ર કુટુંબથી વિચૂટા પડી રચડી મુવા છે, ધનવડે કેટલાક આપઘાત કરી મહા નર્કના નિવાસી થયા છે, ધનવડે કેટલાક લુટારાઓને હાથ પડી મોતવિના મુવા છે, ધનવડે મોટી મોટી આપત્તિયોને કેટલાક પામ્યા છે, અને ધનવડે રાજદ્વારમાં દંડાયા છે. વિચારી જુઓ કે શું સુખ થાય છે ધનથી ? ધનવાળાને કુટુંબમાં સંપ રહેતો નથી, વચ્ચે પ્રજા ઉત્પન્ન થતી નથી, ઓર્ચાંતી પીડાઓ આવી પડે છે અને ક્ષણ માત્ર પણ પુણ્યનો કે પરમાર્થનો વિચાર થઈ શકતો નથી. આટલામાટે લક્ષ્મીમાં લેશ પણ સુખ નથી એમ જાણવું જોઈએ.

ધનને ભોગવનારાઓ ક્ષણમાત્ર પણ સુખનો અનુભવ કરી શકતા નથી. ખીચ માગીને પેટ भरનારા ખીચારિયો જેટલું સુખ લે છે, દીવાસઢીની

ડાબલીજેવા સાધારણ ધંધા કરી પેટનો ગુજારો કરનારા જેટલો સંતોષ લેછે, તેનો શતાંશ પળ ધનવાળા લેતા નથી. ગરીબ લોકો કોરી ધૂલમાં પાણાનું ઓશીશું કરી જેવી આનંદની ઝંબ લેછે, દુર્બલ લોકો ઘાસની પથારી કરી પોતાના હાથનું ઓશીશું કરી જેવી આનંદની ઝંબ લે છે, તેવી આનંદની મીઠી ઝંબ વિચારા ધનથી સુખીયા કેહેવાતા લોકોને એક પલવાર પળ આવતી નથી. તેને ધનની ત્યાં રહી પળ પોતાનાં તનની પળ રાતદિવસ ચિંતા થયા કરે છે. સગો પોતાનો પુત્ર હોય તો પળ ધનવાનને તેની બંધી રહ્યા કરે છે. આ નિયમ કાંઈ એક ઠેકાણે નથી, પળ આજ્ઞા જગત્માં પ્રસિદ્ધ છે. સંબંધપ્રમાણે જેટલી મર્યાદા અને ધર્મ નિર્ધન પાઠી શકે છે, તેનો સહસ્ત્રાંશ પળ ધનવાળીથી પાઠી શકાતાં નથી. મોટા મોટા

રાજાઓને જ્યારે ટિલાત પુત્ર આવતે છે ત્યારે વ-
ળો આનંદ થાય છે. પણ તેજ ટિલાત પુત્ર મોટો
થવા માંડે છે કે પછી પોતાના તનવિપેની, પણ
ધિતા વધતી જાયછે: ઇતિહાસોથી પ્રસિદ્ધ જણાય
છે કે પિતા પુત્રને કોઈકજ દેકાળે પિતા-પુત્રનો
સંબંધ રહેછે, બાકીતો નિરંતર વૈરભાવજ રહેછે.
પોતાના પેટના પુત્રની સાથે જ્યારે વેર બંધાયછે,
અને પેટના પુત્રથી જ્યારે પોતાના શરીરની ધા-
સ્તી રહેછે, ત્યારે બીજાઓની રહે કે હોય તેમાં
શી નવાઈ! ઇતિહાસોવિપે મોટાં મોટાં રાજ્યમાં
આવાં વૃત્તાંતો આપણે વહુ વાંચ્યાં છે. મોટા મો-
ટા રાજાઓનાં, કારભારિયોનાં અને રાજકુમા-
રોનાં નિકંદન થઈ ગયાંછે. આ વધું એક ધનવંદે
થાયછે. ધનના નિશાથી આંધળા થયેલા, પછી
સઘળા અનર્થ કરવાના અને ભોગવધાના પાત્ર

थायछे. कोइ पुण्यशाळी होय तेज तेवा अनर्थथी
अळगो रहीं शकेछे.

कोइ कहेशे के धनना दोष अमे जाण्या;
पण जाणीने शुं करवुं? पण ए सवाल टुंकी न
जरनो छे. आपणा घरमां सर्प नीकळ्यो होय
तेने जो सर्प जाणीये तो तेमां लाभ छे के हानि?
दुधनो प्याळो भर्यो होय ने तेमां जेरी जंतुनी
लाळ पडी होय तो ते दुध छतां पण तेना गुण
दुधजेवा नथी रहेता. एवां दुधना जो दोष आ-
पणे न जाणीये तो तेमां लाभ के हानि? एक
गांधीनी दुकान होय तेमां चाक पण वेंचाय अ-
ने सोमल पण वेंचाय. वेंचनार बेयना सरखा-
पणांथी सोमलने पण चाक समजी तेना खरा
गुण के दोष न जाणे तो तेथी लाभ के हानि?
गमे तो आपणे धनना भोगवनारा छिये अथ-

વા ગમે તો ભોગવનારા ન હોઈએ, તોપણ વેય-
પક્ષવાળાઓએ ધનના જે દોષ છે તે જાણવા
જોઈએ. રસાંજન અફીણના જેવું થાય છે. અફીણ-
ના કટકાને રસાંજનના જેવા ગુણનો માની બેસિયે
તો એમાંથી શું થાય ? જીવનાં જોશ્વભવિના બીજું
કશું થાય નહિ. સોમલને ચાક જાળીયે ને તેના
ગુણ ન જાણવાથી તેને ક્યાંઈ વાપરી દેઈએ
તો શું થાય ? જીવના જોશ્વભવિના બીજું કશું
થાય નહિ. જાણ્યા ન જાણ્યામાં એટલો ફેર
છે. જેવો જાણવામાં સાર છે તેવો ન જાણવામાં
નથી.

નિશા સઘળા ઉન્મત્ત કરે છે, તેમ ધનથી
થતો નિશો પણ ઉન્મત્ત કરે છે. પણ એની ઉ-
ન્મત્તાઈ બીજાના જેવી નથી. અફીણના ગુણ આ-
પણે જાણતા હોઈએ, પણ તે જો સ્વાવામાં ન આવે તો

તો કાંઈ નહીં પણ જો સ્વામામાં આવે તો તે પો-
તાનું પ્રબલ દેશાડ્યાવિના રહેતું નથી; પછી ગમે
તો ગુણ જાણતા હોઈએ અને ગમે તો ન જાણતા
હોઈએ. ધનના નિશાનું તો એમ છે કે, ધનના
ગુણ-દોષ સ્વરા અંતઃકરણથી સ્વસ્વરા જાણ્યા
હોય તો, તે મળે ત્યારે જૈવી અવસ્થા હોય તેવી
ને તેવીજ મળ્યા પછી પણ રહે છે. જાણવામાં
ઘટલો ગુણ છે. જે નથી જાણતા તેની દશા ઉ-
પર લેવાઈ ગયા પ્રમાણે બને છે. આ નિયમ
ગૃહસ્થનેમાટે છે અને તેને વ્યવહારમાટે ધન
વગર ચાલતું પણ નથી. મળેલામાં સંતોષ રાખવો
અને મળ્યા પેહેલાં અને મળ્યા પછી તેના જે
દોષ છે તે જાણી લઈ તેથી અઘડું રહેવું, ઘટલું
ગૃહસ્થનેમાટે કર્તવ્ય છે. સન્યાસિયોમાટે તો
ધનનું દર્શન પણ યોગ્ય નથી. તેનેમાટે તો સ-

દાય તે ધન અપાર અનર્થ કરનારુંજ કેહેવામાં આવ્યું છે, ને તે યથાર્થ જણાય છે.

ધનવિષે વ્યવહારને અનુકૂળ રહી હવે જણાવવાનું ઇટલુંજ કે, ધન એવું અનર્થકારક છે એમ સમજવું અને સમજીને જે જે અનર્થ તેથી થાય છે તે અનર્થથી અઠગા રહેવું; કુટુંબને પાઠવું ને તેની સાથે સંપ રાખવો; સત્તાપ્રમાણે સત્કાર્યમાં અને સન્માર્ગમાં મઠેલાંમાંથી વાપરવું અને આ લોકનું અને પરલોકનું સાધન સંપાદન કરી અમર નામ કરી જવું. જો આમ ન થયું તો ધન ધૂલ કરતાં પળ નપાવટ છે એમ સમજવાને કંઈ અડચણ નથી. જેઓ નિર્ધન હોય તેઓએ માનવું કે એવાં અનર્થકારક દ્રવ્યથી ईશ્વરે અઠગા રાખ્યા તે ઘણું સારું કર્યું. આમ વિચારીને પછી વ્યવહાર ચલાવવામાટે બનતું પ્રયત્ન

કરી ઉપાર્જન કરવું. પછી કદી મળે તો મદી
 ન જવું અને ન મળે તો દુઃખ ન પામવું. શ્રી-
 કૃષ્ણે ષ્પણ કહ્યું છે કે જેની ઉપર હું કૃપા કરું
 છું તેને ऐश्वर्यથી અપ્પ કરું છું. આમાં સમજ-
 વાનો સાર એ છે કે ऐश्वર્ય એટલે સંપત્તિથી મા-
 ણસ મોહી જઈ અનેક પ્રકારના અનર્થ કરે છે
 અને તેનું મન સારે માર્ગે નહિ જતાં અવળે માર્ગે
 ચડે છે; માટે ईश्वरની મેહેરબાની જેના ઉપર
 હોય તેને ધન ન હોય એટલે તેના મદથી મદાય
 નહી, અને મદાય નહી એટલે તેથી થનારા અ-
 નર્થો ક્યાંથીજ થાય? પરંતુ વિશેષ લાભમાં ई-
 શ્વરપૂજન થાય અને ક્ષમા, શાંતિ, સંતોષ, દયા,
 શમ, દમ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા, આદિ અનેક ગુણ
 આવે છે.



* यावद्वित्तोपार्जनशक्त-
 स्तावन्निजपरिवारो रक्तः ।
 तदनु च जरया जर्जरदेहे
 वार्त्ता कोपि न पृच्छति गेहे †॥३॥
 अर्थ.

ज्यांसुधी धन मेळववानी तारामां शक्ति छे
 त्यांसुधी स्त्रीपुत्रादिक तारो परिवार तुंने आ-

* तृष्णा मटाडवा धनना दोष कहीने 'यावत' ए
 श्लोकथी सर्वनुं स्वार्थीपणुं देखाडे छे.

(अनुवाद हरिगीत छंदमां.)

† समर्थ दशे तुं सर्वदा जर लाववामां ज्यांसुधी,
 परिवार तारो सर्व पण अनुरक्त रेशे त्यांसुधी;
 आ देह थाशे शिथिल घडपणमां पछी घेराइने,
 कदि कोई पण घरमां कशो नहि भाव पृछे भाइने.

ધીન થઈને રહ્યો છે. પળ પછી જ્યારે ઘરડપ-
ળથી શરીર સ્વચ્છસ્વચ્છી જશે, ત્યારે તો કોઈ વ-
રમાં તુંને વાત પળ પુછશે નહીં.

ટીકા.

આશું જગત્ સ્વાર્થને આધીન છે. સ્ત્રી, પુત્ર
ચાકર, સંબંધી અને સ્નેહિયો પળ સ્વાર્થને આ-
ધીન છે. જ્યાંસુધી આપણામાં ધન મેલવવાની
શક્તિ હોય અને આપણે આપણાંનું ભરણ-પોષણ
કરી શકતા હોઈએ ત્યાંસુધી તેઓ આપણને અ-
ત્યંત આધીન થઈને રહે છે. જો પ્રથમથીજ આ-
પણે ધન મેલવી શકિયે એવા ન હોઈએ તો
પ્રથમથીજ સંસારમાં કોઈ આવકાર આપે નહિ
કે કોઈ આધીન થઈ રહે નહિ. પ્રથમ કદી ક-
માવાની શક્તિ હોય અને પાછલથી શરીર અ-
શક્ત થવાથી ઓછી થાય તોપણ આપણું જે માન

પ્રથમ રહેતું હોય, જે મરતબો પ્રથમ સચવાતો હોય અને આપણી જે પ્રતિભા પ્રથમ પડતી હોય તેનો શતાંશ પણ પછી પડે નહીં. કેટલાંક માતા-પિતાના પ્રિય પુત્રો છતે માબાપે મુઠે હાલે રાંક થઈ રહ્યે છે, કેટલાક પુત્રોના પૂજ્ય પિતાઓ છતે પુત્રે પેટને પણ પૂર્ણ અન્ન ન મળે એવી દશામાં દબાઈ ગયા છે, કેટલાક પ્રિય પતિઓને પોતાની પત્નીઓ પરહેર્યા છે, કેટલાક માઈ-ઓએ પોતાના સગા અને મંપીલા માઈઓને મટ-કતા મેલેલા છે, કેટલાકને સગા-મંબંધિયોએ ધકેલી કાઢેલા છે, કેટલાકને જ્ઞાતિએ ગનારેલા નથી, કેટલાકને માથે જાતિએ જુલમ કરેલ છે, કેટલાકને મિત્રોએ મૂર્ખ કરી કાઢેલા છે, અને કેટલાક ચાકરોએ ધણીને ધોલમાં દીધા છે, એ વાત આપણા જાણવાની બહાર નથી. આ બધું

शायी थाय? धन न होय अने कमावानी शक्ति न होय तेथोज. गमे तेवो रुडोरुपाळो पुरुष उत्तम कुळमां अवतरे अने भणेलो होय, तोपण जो धन वगरनो होय अने कमावानी शक्ति न होय तो तेने कोडी समान मानेले; अने गमे तेवो करुपडो, कपटी, दुर्गुणी, अभण, नीच कुळमां उत्पन्न थयेलो होय तो पण धनवाळो होय के धन मेळववानी शक्तिवाळो होय, तो तेने सह कोई मान आपे ले. कांणा, बेरा, लुला, आंधळा, पांगळा, काळा, कुबडा, अने अनेक दुर्गुणथी भरेला पुरुषो धनवाळा होय के धन मेळववा शक्तिमान होय, तो पोतपोतानां संबंधियोने संबंधप्रमाणे अत्यंत प्रिय लागे ले. शुं आ संसारनो स्वार्थ न केहेवाय? जो स्वार्थ न होय तो आपणे तेवाज पुरुषोने निर्धन अने

કમાવાને અશક્ત હોય તો તેઓના ઉપર પડતા અનેક વિપત્તિના પ્રહારથી આંખમાંથી આંસુ પાડતા કેમ દેખિયે છિયે ?

एक ब्राह्मणने बे पुत्र होता. मोटा पुत्र बे चार चौपड़ी गुजराती शीखी मेली दइने ए-कादशा सरावतां अने श्राद्धो सरावतां शिख्यो अने भीखनुं अने क्रियमाणनुं काम पोताना पि-ता करता ते करवा मांडयुं. पोते बिचारो भो-लियो, बोली तोतडी ने कमाणी थाय नहीं, तेथी मनमां उदास रहेवा लाग्यो. नानो पुत्र तो पोताना पितानी लागणीथी इग्रेजी शीखवा लाग्यो, अने थोडा दिवसमां बे चार चौपड़ी शीखी चाकरीए वळगी जइने ते महिनाना आशरे १५ रुपीया कमावा लाग्यो. नानो लोकरो रुपाळो, बोलवे चतुर अने कमावा शी-

ख्यो तेथी माता-पिताना मनमां तो हरख थवा
मांडचो, अने भाइने तो वणावानां थवा लाग्यां.
कोइ वात पुछवी होय तो तेने पुछे, साचववा
के मेलवा आपवुं होय तो तेने आपे, नात-
जातमां वखाण पण तेनां करे, 'भाइबापा' पण
तेने करे, जमवानो वखत होय ने जो नानो पुत्र
क्यांइ आघो-णालो गयो होय तो घरनां माणस
भाइ आठ्याविना खाय नहि, अने कांइ साजो-
मांदो थाय तो बधांए आंखमां पाणी आणवा
अने चाकरी करवा मंडे. आवी रीते पोताना
नाना भाईनो मान-मरतबो सचवातो जोई, मोठा
भाइने कंइ दुःख लगाडवा जेवुं न हतुं, पण
उलटुं राजी थवा जेवुं हतुं. पण स्वार्थी एवां
सघळां घरनां माणसोए तेने अंतरमां दुःख
थाय एवी रीतनी गोठवण करवा मांडी. स्वार्थनुं

सगपण कांइ ओर तरेहनुं छे. जेनी साथे स्वार्थ
 न होय तेनी साथेनुं सगपण बीजुं गमे तेवुं
 बळवाळुं होय तोपण ते कंइ नथी एम समजवुं
 मोटा भाइनी नात-जातमां चारेकोरे निन्हा क-
 रवा मांडी, घरमांथी बहार गयां होय तो सह
 तेना पेहेलां खाइ बेस, घेर आवे तो कोइ
 बोलावे पण नहि, घरमां मोटेरो खरो पण कंइ
 वातने पुछे नहि, कंइ काम कहुं होय ने बरोबर
 न थाय तो सघळां माणसो बायडीना देखतां
 फफडावी नांखे, मांदो पडे तो कोइ माथुं पण
 चांपे नहि, अने लुगडुं-लत्तु पण पुरुं पेहेरवा
 मळे नहि, पोताने माथे अनेक पडताल पडे,
 अने बाकी कांइ जो रह्यो होय तो विचारा
 कमनसीबनी बायडीउपर पडे. आवुं प्रतिदिवस
 दुःख पडतुं जोइ तेने एकाएक कांइ उद्योग

करवानुं सुजी आव्युं. कोइएक सडकना कंट्रा-
कटरने मळी तेनी आगळ तेणे पोतानुं दुःख
गायुं एटले तेने दया आवी, तेथी तेने तेणे
आठ रुपीयानी दाडियांनी दांडी चूकववानी
नोकरी आपी. नोकरी मळी तेथी कांइक तेनो
पग जोरमां आव्यो. घरनां माणसोए आठ
रुपीया कमातो जोइ पेहेलांना अपमानमांथी
जराक घटाडो कर्यो. आथी करी ए छोकरीने
नोकरीनुं परिणाम सारुं लाग्युं; तेथी पाच दस
मास ए नोकरी करी, जरीफना धंधामां छ
मास उमेदवारी करी कोइ मोटा जरिफ आगळ
पोतानुं दुःख रोइने एकदम ३० रुपीयानी
नोकरीने पांम्यो. आ नोकरी मळी के भाइनां
मान वध्यां. भाइ नोकरी उपर बे मास रहे तो
पण घरनां माणसो तेनो वियोग न खमी शके,

સ્ત્રી જુદું માન આપે, બાપ જુદું માન આપે, સંબંધિયો જુદું માન આપે, નાતજાતવાળા જુદું માન આપે, અને મિત્રો જુદું માન આપે. પછી તો નાના ભાઈ કરતાં પણ મોટા ભાઈની આબરુ વધી. વાતચિત પુછવી હોય તે તેને પુછાય, અને તેના મોઢામાંથી જે વેળ પડે તે ઉલ્લંઘન ન થાય.

આ પ્રમાણે સર્વ સંબંધિયો જો આપણામાં કાંઈ પણ કમાવાની શક્તિ હોય, તોજ તે અનુસરી રહે છે અને ન હોય તો આપણને વેતાં મેલે છે. કેટલાં માતાપિતાઓને આપણે પોતાના કમાઉ પૂત્રને પૂજા કરતાં નથી જોયાં, કેટલા ભાઈઓને પોતાના કમાઉ ભાઈઓ ઉપર અપૂર્વ ભાવ રાખતા નથી જોયા, કેટલા મિત્રોને પોતાના કમાઉ મિત્રઉપર ઉત્તમ મમતા રાખતા નથી જોયા, કેટલા સંબંધિયોને પોતાના કમાઉ

સંબંધિયોઉપર સ્નેહ રાખતા નથી જોયા, કેટલા નાતજાતવાળાઓને પોતાના કમાઉ નાતજાતવાળાઉપર નમ્રતા રાખતા નથી જોયા, કેટલી વેનોને પોતાના કમાઉ માઈઉપર પ્રીતિ રાખતી નથી જોઈ, ને કેટલા ચાકરોને પોતાના કમાઉ શેઠઉપર પોતાનાં શરીરને પળ કુરબાન કરતાં નથી જોયા ? સ્વાર્થમય સંસારમાં એવા અનેક જોયા છે. એ વધું વિચારશો તો ધનથી અને ધન રઠવાની શક્તિથીજ. જો તમારામાં શક્તિ ન હોય તો તમારી દશા કેવી હોય ? માર્ગમાં 'અરે મા-બાપ કોઈ આંધળા મીઝારીને આપો' એવી બુમ પાડતા અને છાતી કૂટતા રસ્કડતા મીઝારીનાથી પળ મૂડી હોય. નિઃસાર સંસારના સ્વાર્થી લોકના સહવાસને અનુસરીને પ્રસિદ્ધ કવિ શામલભટ્ટે ધનના સંબંધમાં ૨૪ છપ્પા લખ્યા છે તે બધા

समावतां लंवाण थइ जाय माटे तेमांना एक बे
अहीं दाखल करीने जोईए. के ते प्रसिद्ध कवि
शुं लखे छे.—

गांठे जेने गरथ भली ते विद्या भणियो,
गांठे जेने गरथ कोइनो न रहे रणियो,
गांठे जेने गरथ तेज पंडित छे पूरो,
गांठे जेने गरथ तेज छे सांमत शूरो;
वळी गांठे जेने गरथ छे पराक्रमी परमाणवो,
सामळ आ संसारमां जरविण मूरख जाणवो.
डापण दमडामांज रहे दमडामां यारी,
दमडामां छे रूप भेद दमडामां भारी,
जो दमडामां जोर रहे वश थईने राजा,
दमडे उंच अधिकार गुणो दमडामां झाझा,
दमडो छे मोंवो देवथी वण दमडे सहु वामणां,
सामळ ए दमडातणां भातभात लउ भामणां.

સારાંશ એનો ઇજ આપણે સમજવાનો છે કે જો આવું દામ ને આવાં દામ મેલવવાની શક્તિ આપણમાં ન હોય, તો આપણે જગતમાં જેટલા પાણા ઉપયોગમાં આવે છે તેટલા પણ ઉપયોગના નથી.

કોઈ સંસ્કૃત કવિ કમાવાની શક્તિ ન હોય કે કમાણી ન હોય તો સ્વાર્થી સંસારમાં સંકટો વેઠવાં પડે છે, તેથીજ જાણે ન કેહેતો હોય તેમ કહે છે કે:—

ધનેર્નિષ્કુલીના કુલીના ભવંતિ

ધનૈરાપદં માનવા નિસ્તરંતિ ।

ધનેભ્યઃ પરો વાંધવો નાસ્તિ લોકે

ધનાન્યર્જયધ્વં ધનાન્યર્જયધ્વં ॥

ધનવડે કુલવગરના પુરુષો કુલવાન્ થાય છે, ધનવડે માંણસો આપત્તિને ઉતરે છે, અને

ધનથકી બીજો કોઈ પળ લોકમાં બંધુ નથી, માટે
હે ભાઈઓ, ધન મેલતો ધન મેલવો.

અનર્થકારક. ધનનો આ મંસારમાં ઢોલો મ-
હિમા છે !! સર્વ સુખ અને સંવંધ ધનમાં સમાઈ
ગયેલ છે, ને તે સત્ય છે. અનેક અનુભવિયો
પણ મથીમથીને છેવટ એજ સિદ્ધાંત વાંધો ગયા
છે કે ધનવિના જે કાંઈ માનો કહો તે ઘોટુંજ.*

જેઓ તે દશાને પરિપૂર્ણ રીતે અનુભવતા હશે
તેઓ તે વાતને કબુલ કર્યાવિના નહિ રહે. જ્યારે
આપણો પરિવાર ધનને કે ધન કમાવાની શક્તિ-
ને આધીન છે, ત્યારે તે શા કામનો અને શું
કલ્યાણ કરે? કશા કામનો નહિ અને કાંઈ
પણ તે કલ્યાણ કરે નહિ. પરિવાર તો જ્યાં-

* આત્મારામ, પૂર્ણકામ અને શમદમ રાખનારા વિરક્ત
પુરુષને આ વાત લાગુ પડતી નથી.

સુધી જીવિયે, ત્યાંસુધી ગીધપક્ષિયો જેમ મુવેલાં મરદાંને ચાંચવતી ઠોલી ધાય, તેમ આપણને જીવતાંજ ઠોલી ધાય, અને મરણ પછી અનેક પ્રકારની યોનિયોનાં દુઃખ ભોગવવાના અધિકારી કરે.

કમાવાની શક્તિ જાય તે પછી ધીરેધીરે વૃદ્ધપણું આવે છે. વૃદ્ધાવસ્થારૂપ રાક્ષસી ણ્વી તો બઢવાઢી છે, કે જેમ જેમ તે આપણાં શરીરમાં જામતી જાય, તેમ તેમ આપણી અશક્તિમાં વધારો કરતી જાય છે. પેહેલાં ચામડી સ્વરબચડી થવા માંડે છે, રૂપ ઓઢું થવા લાગે છે, વાઢ સફેત થવા લાગે છે, દાંત પડવા માંડે છે, હાથ-પગ કંપવા લાગે છે, લાકડી લેવી પડે છે, પથારિયે પડી રેહેવું પડે છે, આંખયો ફીકી થઈ જાય છે, કાનમાં ધાક પડી જાય છે, વાયુ

ને કાઠ વધવા માંડે છે, મોમાંથી લાઠ પડવા માંડે છે, અને જેમ કોઈ કુતરાને રોટલાનો કટકો નાંચે તેમ ધરનાં સ્વાર્થી માણસોએ આપેલો રોટલાનો કટકો મહાકષ્ટે खावा પડે છે. આવૃદ્ધાવસ્થા ફરીને બાળકપણું આપે છે તેવિધે કવિ કહે છે કે:—

वदनं दशनविहीनं

वाचो परिस्फुटागताशक्तिः ।

अव्यक्तेंद्रियशक्तिः

पुनरपि बाल्यं कृतं जरया ॥

મોઢું દાતવિનાનું થઈ જાય છે, બીજું કોઈ ન સમજી શકે તેવું બોલાય છે, શક્તિ જતી રહે છે, અને શરીરમાં રહેલી દશે ઈન્દ્રિયની શક્તિ બંધ પડે છે. આવી રીતે વૃદ્ધ અવસ્થા ફરીને બાળકપણું કરે છે.

જેવી દશા ધાવણાં છોકરાંની હોય તેવી પરાધીન દશા થાય છે. માત્ર માણસોનાં મમત્વમાં ફેર પડે છે. આવી દશામાં પળ દિવસે દિવસે જીવવાની આશા વધતી જાય છે, સુખ-ભોગવવાની તૃપ્ણા વધતી જાય છે, ધન સાચવવાનો લોભ વધતો જાય છે, વસ્તુને જીભની ચંચળતા વધતી જાય છે, સારૂં સારૂં खाવાની ઈચ્છા વધતી જાય છે, અને પ્રતિદિવસે આબરૂના કાંકરા થતા જાય છે અને અકલ આકાશમાં ઉડી જાય છે. આવી દશામાં પોતાનું હિત હવે કેમ કરવું તે સુઝતું નથી. કોઈ કવિ કહે છે કે:—

व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयंती

रोगाश्च शत्रव इव प्रहरंति देहं ।

आयुः परिस्रवाति भिन्नघटादिवांभो

लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम् ॥

વાઘણની પેઠે પંપારો ઉપજાવતી જરા પાસે
 આવી ઉભી રહે છે, શત્રુની પેઠે રોગો દેહને
 હણે છે, અને કાંણા વડામાંથી પાણીની પેઠે
 આયુષ્ય ઓઢું થતું જાય છે, તો પણ લોક પો-
 તાનું હિત ન થાય તેવુંજ આચરણ કર્યા કરે છે
 એ આશ્ચર્યની વાત છે.

જે વચ્ચે આપણી દશા આવી થઈ તે વચ્ચે
 આપણા પણ એજ હાલ છે. સ્ત્રી, પુત્ર, સગાં,
 સંબંધી કોઈ પણ પછી પડશે ચડશે નહિ, અને
 આપણે પથારિયે પડ્યા પડ્યા માંગિયો ઉઢાડ્યા
 કરશું ત્યાં આપણનો કોઈ ભાવ પણ નહિ પૂછે
 અને સહુ સહુનામાં આસક્ત રહેશે. આ વચ્ચે
 આપણે આપણું શું કલ્યાણ કરિ શકશું?

પરિવાર સઘઠો સ્વાર્થી છે તોપણ સંસારના
 વ્યવહાર ચલાવનારને તેનાથી જુદું પડાતું નથી.

आपणे जोयुं के धनथी संसारमां लोको संबंध राखे छे, माटे आपणे धन मेळववानी सारी शक्ति भराववी. गमे तेवुं धन. नठारुं छे पण तेना दोष अंतरमां जाणी तेनो सारे मार्गे उपयोग थाय तो धन पण कल्याण करवानुं एक साधनरूप थई पडे छे, पण ते आपणामां समजण होय तोज बने. आपणे शक्तिमान् थया एटले परिवार अनुसरीने रहे छे. ए परिवार स्वार्थी छे एम जाणीने तेनो त्याग करवानी जरूर नथी. मात्र ए वात अंतरमां जाणीने पछीथी सर्वे परिवारने संबंधप्रमाणे संतोष उपजाववो. जो आपणां अंतःकरणमां समजण साची हशे तो धन के परिवार आपणने अंते बंधन करशे नहि. परिवार तरफथी थतुं अपमान पण जो आपणे तेनुं स्वार्थीपणुं प्रथमथी जाण्युं हशे तो

ते दुःख आपशे नहि. आपणे समजु थई कमावा
शीख्या के तेज समर्थ अवस्थाभां आपणे आ-
पणा कल्याणनी बात समजी लेवी जोईए. कोई
महाकवि कहे छे के:—

यावत्स्वस्थमिदंशरीरमरुजंयावज्जरादूरतो
यावच्चैदियशक्तिरप्रतिहतायावत्क्षयोनायुपः।
आत्मश्रेयसितावदेवविदुषाकार्यःप्रयत्नोमहान
संदीप्तेभुवनेतुकूपखननंप्रत्युद्यमःकीदृशः ॥

ज्यांसुधी आ मनुष्यशरीर गंगविनानुं अने
स्वस्थ छे, ज्यांसुधी वृद्धावस्था आवी नथी,
ज्यांसुधी इन्द्रियोनी शक्ति बराबर छे, अने
ज्यांसुधी आयुष्यनो क्षय नथी थयो, त्यांसुधी
विद्वान् पुरुषे पोतानां कल्याणविषे मोटुं यत्न
करवुं जोईए, केमके पछी घर सळगी जतुं होय
ते वखते कुवो खोदवो ते शा कामनो ?

अर्थात् पछी कई बनी शकतुं नथी, माटे कल्याणकारक साधनो प्रथमथीज संपादन करवां जेईए. शरीर अशक्त थयापछी पडैतां दुःखनेलीधे संबंधियो कदी स्वार्थी अने संसार कदी असार जणाय तोपण ते पछी शुं काम लागे ? चित्तने उद्वेग थोडो थाय खरो, पण कल्याणनुं साधन कई बनी शके नहि. पेहेलांथी जो सारी टेव पडी होय, तो छेवट तेवी सारी टेव रहे. पण पेहेलांथी विचार न कर्यो होय अने अमूल्य देह वृथा गुमाव्यो होय तो पछी तेनो बदलो पाछो क्यांथी मळे ? माटे ज्यारे जाग्या त्यारे सवार एम समझी, ज्यारथी समजण आवी त्या-रथी सदाचरणमां चालवा, सद्गुण ग्रहण करवा ने ईश्वरने ओळखवानुं प्रयत्न राखवुं. आ शरीर एटलाज हेतु माटे छे. केमके आ शरीरथी ते न

બની શક્યું-તો પછી બીજા કાગડા-કુતરાનાં કે
 કીડાનાં શરીરમાં શું બનશે? આપણે વિચાર
 કરવાને બુદ્ધિ છે તેને આપણે ઉપયોગમાં ન લ-
 ઈએ, તો આપણમાં અને પશુમાં શો ફેર? આપણી
 બાલ્યાવસ્થા ગઈ હોય, પૌગંડાવસ્થા ગઈ હોય,
 કિશોર અવસ્થા ગઈ હોય અને યુવાવસ્થા ગઈ
 હોય તથા વૃદ્ધાવસ્થા આવી હોય, તોપણ જો
 આપણે મૃત્યુના પાશમાં પડ્યા ન હોઈએ અને
 શરીર કંઈક સ્વસ્થ અને સાધ્ય દશામાં હોય
 તો આપણું કલ્યાણ કરી શકીએ. માત્ર આપણે
 આપણું કલ્યાણ કરી લઈએ, એવી સ્મૃતિ થવી
 જોઈએ. છેવટની દશા ચૂક્યા તો પછી ચૂક્યાજ.
 આ શરીર એટલું બધું અમૂલ્ય છે કે ક્ષણમાત્ર
 થઈએ સદ્વિચાર પળ ઉત્તમ ફાલ આપે છે. કો-
 ઈને શંકા થાય કે ત્યારે અમે પણ છેવટની દ-

શામાં બે ઘડી રામનામ લેશું, તો એનો ઉત્તર
 એજ છે કે, એ છેવટની દશા આપણી આવશે
 એનો શોં ભરોસો ? કાઠની ગતિની કેમ સ્વર
 પડે ? નહિ ને આપણે આજેજ મૃત્યુના પાશમાં
 પકડાયા તો પછી એ આપણો વિચાર શું કામ
 લાગે ? કાઠની ગતિની સ્વર નથી પડતી મા-
 ટેજ જે કાઠે ને જે ઘડિયે આપણે વર્તમાન છિયે,
 તે કાઠે અને તે ઘડિયે આપણે આપણાં કલ્યા-
 ãનું સાધન કરી લેવું; પછી ચાલ્યા યુવા કે
 વૃદ્ધા ગમે તે અવસ્થા હોય. આપણે આપણું જે
 કલ્યાણ કરવું તેજ આપણને પરિણામે સહાય
 કરનારૂં છે. અસાર સંસારમાંના સ્વાર્થિયો કોઈ
 સહાય કરનાર નથી અને તેની સહાયતા કંઈ
 કામ લાગવાતી નથી.



*કાતવ કાંતા કસ્તે પુત્રઃ
 સંસારોયમતીવ વિચિત્ર ॥
 કસ્ય ત્વં વા કુત આયાત-
 સ્તત્ત્વં ચિતય તદિદં ભ્રાતઃ ॥

અર્થ.

આ સંસાર અતિ વિચિત્ર પ્રકારનો છે. (એ સંસારમાં) તારી સ્ત્રી કોણ છે અને તારો પુત્ર

* સંબંધ અને સંસારનું વિચિત્રપણું તથા તત્ત્વવિચારથી પોતાનું સ્વરૂપ ઓઝાલવાનું 'કાતવ' એ શ્લોકથી કહે છે.

(અનુવાદ હરિગીત છંદમાં.)

† નિઃસાર આ સંસાર તો અત્યંત ભાઈ વિવિચિત્ર છે. ક્યાં કોણ તારા કામિની ને કોણ તારો પુત્ર છે, દે તાત તું છે કોણનો આવ્યો અહીં તું •ક્યાં થકા, એ તત્ત્વનો અંતરવિષે કરને વિચાર વિવેકથી.

કોણ છે ? હે भाई ! તું કોનો છો અને ક્યાંથી આવ્યો છો એ તત્વનો વિચાર કર.

ટીકા.

સંસારનાં વિચિત્રપણાંનો કંઈ પાર આવતો નથી. જેનાવિષે કશો નિશ્ચય બાંધી ન શકાય, જેના જેવી બીજી વસ્તુ થઈ પણ ન હોય ને થવાનો સંભવ પણ ન હોય, જેમાં થવું જોઈને કંઈ ને થાય કંઈ, જે હોય સોટું ને દેખાય સ્વરૂપ. જે એક હોય અને થાય અનેક, જે હોય એક ને મનાય અનેક, જેના ગુણની સ્વરૂપ ન પડે, જેના સ્વરૂપની સ્વરૂપ ન પડે, જેના રંગની સ્વરૂપ ન પડે, જેની સ્થિતિની સ્વરૂપ ન પડે, જેમાં કંઈ આશ્ચર્યપણું રહ્યું હોય, જેનેમાટે કંઈ બોલાયજ નહીં, જેનેમાટે ધાર્યું ન ઉતરે અને જેને મનુષ્ય બનાવી ન શકે, ત્યાં વિચિત્ર વિશેષણ લાગુ થાય છે.

જો આપણે લેશ માત્ર પણ વિચાર કરિયે તો તે સંસારનું વિચિત્રપણું આપણા જાણવા બહાર રહે નહીં. એક આંબાના ઝાડને ફળ લાગે, તે સઘળાં ફળ એકજ રસથી ભરેલાં, એકજ નામનાં, એકજ રૂપનાં, એકજ રંગનાં અને એકજ ગુણદોષવાળાં હોય છે; તે પ્રમાણે આપણે સંસારમાં દેશ્વરનું નહીં. અનેક તત્ત્વથી^૧ થયેલું આ વિરાટસ્વરૂપ (બ્રહ્માંડ) છે એ બ્રહ્માંડમાં પણ દૃષ્ટિથી ન દે-
 શાય તેવા કીડાથી માંડીને દેવ અને ईश्वरસુ-
 ધીનાં જે જે શરીર^૨, તે સઘળાં પણ વિરાટ-
 પુરુષમાં જેટલાં અને જે તત્ત્વો છે તેટલાં અને તે તત્ત્વોથી બનેલાં છે, એમ શાસ્ત્રથી સિદ્ધ થાય છે.

૧ તત્ત્વની સંખ્યાવિષે અનેક મત છે. પણ સઘળાં તત્ત્વનું મૂળ તો પ્રકૃતિ-પુરુષ છે. તે થકી, ક્રમે કરીને તત્ત્વો થયાં અને અનુકૂળતા પ્રમાણે તેની સંખ્યા ગણાદ.

આમ છતાં પણ કુંભારના નિખાડામાં પાકેલાં ઠીકરાંનાં ઠામ, વિલાયતમાં બનતાં પારદર્શક કાચનાં^૧, વાસણ ને બીજી વસ્તુ, તથા ચીનમાં બનતાં વધારે સફાઈદાર કાચના. જેવાં ઠીકરાંનાં ઠામ અને રમકડાં, એ સવઢાં એક માટીમાંથીજ^૨ બને છે. એક માટીનોજ એ સવઢો વિકાર છે. એક માટીમાંથી બનેલા એ અનેક આકૃતિના, અનેક રંગના, અને અનેક ઉપયોગમાં આવતા પદાર્થોને જુદાં જુદાં નામથી આપણે ઓઢગ્વિયે છિયે; એવીજ રીતે સંસારનાં પ્રાણિયોને આપણે એની અનેક આકૃતિ, અનેક રંગ, અનેક ઉપયોગ અને અનેક શક્તિથી જુદાં જુદાં નામ આપી

૧ ત્રાંબાપીતઢનાં ઠામ જેટલાંજ કાચનાં ઠામ હાલ બને છે એમ કહેવાય છે. ૨ માટિના વિકાગમાં પણ શરીરની પેઠે પાંચેય ભૂતનો ભાગ સંભવે છે. કેમકે પૃથ્વી-માંજ પ્રથમ બીજાં ચાર ભૂતના અંશ રહેલા છે.

ઓઢાલિયે છિયે. પ્રથમ તો સામટી મઠેલી એ-
 કજ વસ્તુથી બનેલાં પ્રાણિયોને જુદાં જુદાં નામ
 આપી ઓઢાલિયે છિયે એજ સંસારનું વિચિત્રપણું.
 પ્રત્યેક પ્રાણીના સ્વભાવ અને કૃત્યમાં અનેક
 પ્રકારના ફેર જોઈયે છિયે, તેના અનેક પ્ર-
 કારના ઉપયોગો જોઈએ છિયે તથા તેનો અ-
 નેક કારણોથી અને પ્રકારોથી નાશ જોઈએ
 છિયે, એ પણ વિચિત્રપણુંજ કહેવાય. સંસારમાં
 બનતા બનાવો જે જે આપણી આંખે દેખિયે છિયે,
 એ મોઢેથી બોલી શકવાને અને લગ્વી શકવાને
 સમર્થ થવાતુંજ નથી. કોઈ સુખી, કોઈ દુઃખી,
 કોઈ રાજા, કોઈ રંક, કોઈ દયાળુ, કોઈ નિ-
 ર્દય, કોઈ ઘાતકી, કોઈ કામનાં અને કોઈ ન
 કામનાં પ્રાણિયો આપણને થોડી વિચિત્રતા બતા-
 વતાં નથી. પ્રાણિયો જે જે દશા' ભોગવે છે, જે

જે કર્મ કરે છે, જે જે સ્થિતિને પામે છે, જે જે ગતિને પામે છે અને ઉત્પન્ન થઈ નાશ પામે છે, તે પણ આપણને થોડી વિચિત્રતા બતાવતાં નથી. એક વસ્તુ હાથમાં લઈ વિચાર કરવા બેશિયે તો એની વિચિત્રતાનો, અગણિત અવસર વહો જાય તોપણ આપણે પાર પામિયે નહીં. ईश्वरની લીલા અદ્ભુત છે. જુવોને એક મકાઈનો પોટો (ભૂટિયો) લઈને તે ઉપર વિચાર કરવા બેશિયે તો તેના રંગ ઉપર, તેના દાણાની ગોઠવણ ઉપર, તેના સ્વાદ ઉપર, તેના ગુણ ઉપર, તેની આકૃતિ આદિ ઉપર અને તેની ઉપરની ચમરી તથા વિઠાયેલા પડદા ઉપર કેટલું બધું કૌતુક થાય છે? દુનિયામાં જેટલા કારિગરો હોય તેટલા મેઝા કરિયે અને એવો હલકો પદાર્થ બનાવવાને કહિયે તો આયુષ્ય પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી તે બનાવી શકે

खरा के ? कदी न बनावी शके. कदी कोई
 अकलवाळो कारीगर होय तो तेवी आकृति
 बनावी शके, पण बीजुं तेनाथी कशुं बनेज नहि.
 एक कोई कीडो, मामणमूढो अथवा इळ होय
 तेने कोई भ्रमरी मळे तो उपाडी लई जई पो-
 तानां करेलां माटीनां दरमां मेळे छे. ते समये
 ते मरी जाय छे के जीवे छे, एनो निश्चय नथी
 करी जोयो, तोपण अनुमानथां एम निश्चय
 थाय छे के, ते जीवडो ते समये अति बेभान
 अवस्थामां थई जाय छे. ए जीवडाने भ्रमरी
 पछी सदैव पोते कोई पण जातनुं पोपण करे छे,
 जेथी ते जीवडो कीडानुं, मामणमूडानुं के इळनुं
 रूप मटी जई पोते भ्रमरी बनी जाय छे, ने
 पांखो थई के तरत उडी ने दरनी बहार आवी
 पोते पण पाछो तेज धंधो करे छे. केहेवामां

એમ પળ આવે છે કે જે કીડાને ભ્રમરી લઈ જાય છે, તેને નિરંતર ભ્રમરીની બીક અને તેથી તેનું સ્મરણ થયા કરે છે, એટલે તે પછી ભ્રમરી-રૂપ થઈ જાય. આ વાત પણ પ્રસિદ્ધજ છે. અહીં પણ જો આપણે વિચારવા બેશિયે તો કંઈ થોડું વિચિત્રપણું ન લાગે. અસંખ્ય આશ્ચર્યવાળા સંસારમાં કેટલુંક બતાવી શકાય ? સ્વાતાં, પીતાં, બોલતાં, રમતાં, જાગતાં, ઊંઘતાં, અને એ આદિ અનેક ક્રિયા કરતાં, જ્યાં જોઈએ ત્યાં સંસારનાં વિચિત્રપણાં^૧ વગર બીજું કાંઈ છેજ નહિ. જુવોને પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ ભૂત કહેવાય છે. માણસનાં સ્થૂળ શરીર પણ એજ પાંચ ભૂતનાં બનેલાં પૂતળાં છે, પણ તે શ-

૧ સંસારનું વિચિત્રપણું એ પણ ઈશ્વરની અલૌકિક શક્તિને સૂચવત કાર છે.

रीरमांनां स्त्री-पुरुषोमांथी कोईने माता ने कोईने पिता, कोईने काको अने कोईने काकी, कोईने मामो ने कोईने मामी, कोईने भाई अने कोईने भोजाई, कोईने दीकरी ने कोईने जमाई, कोईने सासु ने कोईने ससरो, कोईने बेन ने कोईने बनेवी, कोईने शेठ ने कोईने चाकर, इत्यादि अनेक रीतिये ओळखी मनमानतो व्यवहार करी संतुष्ट थईए छिये. आ बाबतमां शुं थोहुं विचित्रपणुं देखाय छे ? एथी पण आगळ जुवो. एकज कोई युवती के वृद्धा स्त्री मरण पामे तो कोई मारी पुत्री, कोई मारी मा, कोई मारी बेन, कोई मारी काकी, कोई मारी मामी, कोई मारी सासु, कोई मारी स्त्री, के कोई मारी साळी एम अनेक नामथी रूवे छे. तेमज कोई युवा के वृद्ध पुरुष मरण पामे तो

कोई मारो पुत्र, कोई मारो पिता, कोई मारो
काको, कोई मारो मामो, कोई मारो भाई, कोई
मारो भाणेज, कोई मारो भत्रीज, के कोई मारो
माळो, एम कहीने रूवे छे. अहीं शुं थोडुं वि-
चित्रपणुं छे? खरूं जोता विचारिये तो मरनार
शरीर विलाप करनारां अज्ञानी संबंधीनुं कोईनुं
नथी. मात्र सहुए व्यवहारना संबंधप्रमाणे माने
छे ने ते प्रमाणे तेनो हर्ष के शोक करे छे. सम-
जवानुं आपणे ए छे के आ संसार विचित्र छे.
ए विचित्र संसारमां खरूं जोईए तो आपणुं
कोई नथी. कोण कोनी स्त्री अने कोण कोनो
पुत्र छे? कोई कोईनुं छेज नहीं. मात्र मानी
लीधेलां छे. आ संसारना चक्रमां अनेक अव-
तारो जीवने थाय छे, तेमां अमुक अमुकनो पि-
ताज थाय के अमुक अमुकनो पुत्रज थाय एवो

નિયમ સંભવતોજ નથી. કોઈ સમયે કોઈ કોઈનો પુત્ર થાય છે તો કોઈ સમયે કોઈ કોઈનો પિતા થાય છે. વચ્ચે પિતા હોય તે પુત્ર થઈ જાય છે અને પુત્ર હોય તે પિતા થઈ જાય છે. એમ સવચ્છા સંબંધિયોનું સમજવું. અવતાર કંઈ એક નથી પણ અનેક છે. મનુષ્યના અવતારમાં જ તેમ છે એમ નહિ, પણ બીજા અવતારોમાં પણ તેમ જ છે. સંસારમાં એકઠાં થયેલાં સંબંધિયોનો સહવાસ પણ સરસો હોતો નથી કોઈ આગળ મરે છે તો કોઈ પાછળ મરે છે. વચ્ચે નાનું બેટું રહે ને મોટું મરે ને વચ્ચે મોટું બેટું રહે ને નાનું મરે છે. એમાં પણ વિચારતાં આપણું કોઈ નથી એમ નીકળી શકે છે. ચૈતન્ય જીવ શિવાય અનેક તત્ત્વથી થયેલું શરીર આપણું છે તે પણ આપણું નથી, તો બીજા આપણાં કેમ થાય ? એમ

કેહેવાય છે કે જે આપણી સાથે અંતને સમયે આવે તેજ આપણું. અંતને સમયે પાપ અને પુણ્ય જે સકામ થઈને કર્યાં હોય તે પરાણે આપણાં થાય છે. ને તેની સહાય આપણને થાય છે. અંતકાળે તો શું પણ ગમે તેવું વહાલામાં વહાલું સગું હોય પણ તે આપણી આધિનો ઉપાધિનો કે વ્યાધિનો લેશ પણ અંશ લઈ શકતું નથી અને તેને મટાડી શકતું નથી. બીજી વાત મેલી વ્યવહાર પક્ષમાં સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી જોઈએ તો ત્યાં પણ કોઈ કોઈનું નથી એમ જણાય છે; કેમકે સર્વને પોતાના સ્વાર્થપ્રમાણે સર્વ પોતાનું મનાય છે. જો તેમ ન હોય તો, કેટલાંક માતાપિતાએ પોતાના પુત્રોને પરહેરેલા છે, કેટલાક ભાઈઓએ પોતાના સહોદરોને દૂર કરેલા છે, કેટલાક પતિયોએ પોતાની પ્રાણપ્રિયાઓને તજી દી-

धी छे अने केटलाक स्वामीओए सेवकोने काढी
 मेल्या छे, ते वात केम संभवे? गमे तेवो नजी-
 कनो संबंध होय पण ते माणमथी जो आपणुं
 मन संतोष पामनुं न होय, अथवा ते कई आ-
 पणा उपर जोईए तेठलो प्रेम दर्शवितुं न होय
 अथवा ते योग्य आज्ञामां रेहेतुं न होय, अथ-
 वा अनेक पीडाथी पीडाएलुं के अंतःकरणे
 दुःख उपजावे तेवुं होय तो तेने आपणे दूरमां
 दूर अन शत्रु करतां पण वधारे दुश्मन लेखि-
 येछिये. आमां क्यां संबंध प्रमाणे पोतानुं पारकुं
 रह्युं? एक माताना बे पुत्र होय ते सरखा प्रे-
 मथी ने यत्नथी उछरेला होय ने परस्पर जीव
 जुजवा न होय, तो पण कोई कुळनी कभारजा
 घरमां आवे के ए बे भाईओनां एक लोहि विना
 कारणे जुदां पडी वचमां मोटो अंतर पड छे;

ने जेनी साथे कई पण संबंध के स्नेह न होय
 तेवी पारकां मातापितानी पुत्री ते पोतानी प्राण-
 प्रिया बने छे. जो खोटुं न होय तो एम पण
 वखते बनै छे के ए. स्त्रीना मोढ़ांमांथी पडेला
 बोल विधाताना आंकड़ा जेवा प्रमाणिक ने सत्य
 मनाय छे ने ते प्रमाणे योग्य होय के न होय
 पण आंधळा बनी गयेला अमल पण करे छे !!
 विचारो जोईण के कोई कोईनुं संसारमां छे ?
 जेने प्राणप्रिया मानी होय तेज कोई वखते झेर
 करतां पण वधारे कडवी लागे छे. ने ते उंधा
 मार्गमां दोरी जनारी आलोक ने परलोक बगाडे
 छे. एम खबर पडे तो फरीने तेनुं मोड़ुं पण जोवुं
 गमतुं नथी. पुत्रनुं पण तेमज छे. बेयनी अनुकू-
 लता होय ने बेयनो स्वभाव स्वार्थ सरखो स
 धातो होय त्यांसुधी परस्पर पोतापणानुं अभि-

માન રહે છે, પણ તેમાં કાંઈ ન્યૂનાધિક થયું તો પોતાપણાંમાં ન્યૂનાધિક થાય છે. શી વાત કે-
 હેવી સંસારના સ્વાર્થની ? આગળ કાંઈ થોડું
 નથી કહ્યું એક માણસની આપણે રોગથી પીડા-
 તો હોય ત્યારે ચાકરી કરતા હોઈએ. તેમાં કદી
 બે દિવસની ગેરહાજરી થાય તો બે માસની કરેલી
 ચાકરી પાળીમાં જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ ઉ-
 પરથી અપશબ્દનો વરસાદ વરસે છે. સંસાર સાથે
 સગાઈ એમ સ્વાર્થનીજ છે. 'ચિત્રગુપ્ત રાજાને સં-
 તાન ન હતું તેથી એક દિવસે પોતાને ત્યાં પધા-
 રેલા બ્રહ્માના પુત્ર અંગિરાને તે વાત નિવેદન
 કરતાં તેણે તેને પુત્ર આપ્યો. તે પુત્રનું બાલ્યા-
 વસ્થામાં મૃત્યુ થયું; તે વચ્ચે અંગિરા અને નારદે

૧ ભાગવત પૃષ્ઠકાંધ અ. ૧૫. શ્રી વ્યાસજી એ પા-
 વદ્વારા આપણને તેમ મનાવે છે એમ સમજવું.

नित्रकेतु राजाने वणो बोध आप्यो छे. छेवट
राजाने आ संसारनी असत्यता दृढ कराववा
माटे अने संबंध सर्व खोटो छे. एवो अभि-
प्राय तेमने उतराववा माटे ते पुत्रने सजीवन
करी तेनी पासेज आ प्रमाणे केहेवराव्युं छे.—

कास्मिन्जन्मन्यग्रिमिहं पितरोमातरोभवन् ।
कर्मभिर्भ्राज्यमाणस्य देवतिर्यङ्मृत्योनिषु ॥
बंधुज्ञात्यारिमध्यस्थामित्रोदासीनविद्विषः ।
सर्वएवाहिसर्वेषां भवंतिक्रमशोमिथः ॥
यथावस्तूनिपण्यानि हेमादीनिततस्ततः ।
पर्यटतिनरेष्वेवं जीवोयोनिषुकृतृषु ॥
नित्यस्यार्थस्यसंबंधो ह्यनित्यादृश्यतनृषु ।
यावद्यस्याहिसंबंधो ममत्वंतावदेवाह ॥
एवंयोनिगतोजीवः सनित्योनिरहंकृतः ।
यावद्यत्रोपलभ्येत तावत्स्वत्याहितस्यतत् ॥

एषनिखोव्ययःसूक्ष्मः ; एषसर्वाश्रयःस्वदृक् ।
 आत्ममायागुणैर्विश्व मात्मानंसृजतेप्रभुः ॥
 नह्यस्यास्तिप्रियः कश्चिन्नाप्रियःग्वःपरोर्हपिवा ।
 एकःसर्वधियांद्रष्टा कर्तृणांगुणदोषयोः ॥
 नादत्तआत्माहिगुणं नदोषंनक्रियाफलं ।
 उदासीनवदासीनः परावरदृगीश्वरः ॥

અર્થ—કર્મે કરીને દેવતાઓના, પશુપક્ષીઆ-
 દિના, અને માણસના અવતારોમાં હું ફરતો હતો
 ત્યારે, તે ઘટદ્યુતિ અને ચિત્રકેતુ કયા જન્મમાં
 મારાં માતા-પિતા હતાં ? (કે મને પુત્ર માનીને
 શોક કરે છે.) ક્રમવેડે પરસ્પર સહુ સહુનાં સગાં,
 પિત્રાઈ, મારનારા, રક્ષા કરનારા, મારનારા અને
 રક્ષા કરનારાથી જુદા મધ્યમ, દ્રવ્યના હેતુથી
 દ્વેષ કરનારા અને ઉદાસી થાય છે. જેમ સુવર્ણ-
 આદિ વેચવાની વસ્તુ વેચનારના હાથમાં આવે

છે ને વેચાય છે એમ આવજા થયાજ કરે છે, તેમ જીવ પળ યોનિમાં ઉત્પન્ન કરનારાનેવિષે ફર્યા કરે છે.. જીવ નિત્ય છે, (કોઈ દિવસ તેનો નાશ છેજ નહિ.) તો પળ તેની સાથે પશુઆદિકનો સંબંધ અનિત્ય (ઘોટો નાશવંત) છે. (એમ એક જન્મમાં પળ કોઈને કોઈ સાથે સત્ય સંબંધ નથી.) માણ-સોમાં જેની સાથે જેટલો સંબંધ છે તેટલુંજ તેની સાથે મમત્વ છે. એમ યોનિમાં ગયેલો એટલે મા-તાપિતા આદિના સંબંધને પાંમેલો છે તો પળ તે જીવ (તેને દેહ નથી અને જન્મપળ નથી તેથી) નિત્ય છે અને હું આનો પુત્ર છું એવાં અભિમાન-રહિત છે. માતાપિતાના સંબંધમાં કર્મને વશ થઈ જ્યાંસુધી વસે છે ત્યાંસુધીજ તે માતાપિતાઆ-દિનું તે જીવનેવિષે મમત્વ છે. પોતાની માયાના ગુણોવડે પોતૈરૂપ આ વિશ્વને સમર્થ જીવ

મૃજે^૧ છે; માટે (ઉપાશન કારણપણાંથી) સર્વનો (જન્મમરણવાળાં દેહાદિકનો) આશ્રય છે કેમકે તે પોતાની મેળે પ્રકાશમાન છે; જીવ સર્વને આશ્રય છે એટલા માટે સૂક્ષ્મ (જન્માદિ રહિત) છે; સૂક્ષ્મ છે એટલા માટે અવ્યય (ક્ષય વગરનો) છે; ને એ હેતુથી તે નિત્ય છે. હિત અને અહિતને કરનારા મિત્ર આદિકની વિચિત્ર પ્રકારની બુદ્ધિયોનો સાક્ષી જીવ છે, માટે તે એક (સુદૃઢ આદિના સંગરહિત) છે. અને એટલા માટે તેને કોઈ પ્રિય નથી ને કોઈ અપ્રિય નથી, અને તેને કોઈ પોતાનો પણ નથી ને પારકો પણ નથી. આત્મા (જીવ) સુખને, ભોગવતો નથી. તે તો કારણ અને કાર્યનો સાક્ષી

૧ જીવનું વસ્તુતાણ બ્રહ્મપણું છે તેથી અને ચિત્તશક્તિ-વિશિષ્ટ બ્રહ્મનું ઈશ્વરપણાંથી સ્થાપણું છે તેથી જીવ મૃજે છે એમ કાંયું.

છે અને ઇટલાજમાટે ઈશ્વર છે તેથી ઉદાસી-
નની પેઠે રહે છે.

આ પ્રમાણે મુવેલા પુત્રની. વાળી સાંભઠી
સર્વ વાત સત્ય લાગવાથી ચિત્રકેતુ રાજાને સં-
સારમાં વૈરાગ્ય થયો છે તે પછી તેને જ્ઞાન થયું
છે. આવી સેઠ્ઠભેઠ વાતોને વિચારતાં પણ
આપણે એમ નિશ્ચય થશે કે સંસારમાં કોઈ
કોઈનું નથી. કોઈ કોઈનું નથી ત્યારે કોણ કોની
સ્ત્રી અને કોણ કોનો પુત્ર છે? વ્યવહારદૃષ્ટિમાં
પણ સ્વાર્થમાત્રજ કેહેવાનો સંબંધ છે.

માટે એ મારાં-તારાંની મમતા મેલીને આપણે
કોણના અને ક્યાંથી આવ્યા છિયે તેવિષે વિ-
ચાર કરી આપણા સત્યસ્વરૂપને ઓઠાંખવું જો-
ઈ. ઉપરના લેખથી સિદ્ધજ થયું છે કે જીવ

નિત્ય અને તેને જન્મ-મરણ નથી, તેથી આપણે
 ક્યાંથી આવેલા નથી પણ આકાશની પેઠે
 સર્વદા સર્વત્ર છીએ. અને સંબંધ માત્ર મૂર્ત પંચ-
 મહાભૂતના દેહમાંથી થયેલા પંચમહાભૂતના દેહ-
 નેજ પરસ્પર છે. જીવને કશો સંબંધ નથી તેથી
 આપણે કોઈના નથી. વ્યવહારમાં તો સ્વાર્થની
 સગાઈ છે માટે પણ આપણે કોઈના નથી. એમ
 વિચારી નિર્લેપ ને નિર્વિકાર પોતાનાં શુદ્ધ સ્વરૂ-
 પને ઓઠાવવું. આ હાડકાં ચામડાંનો દેહ છે
 તે આપણે નથી. એ તો પંચભૂતનું બનેલું મલમૂત્રનું
 પાત્ર છે. એમાં પોતાપણું માનવું એ જેવું એકે
 બીજું દુઃખદાયક નથી; કેમકે એમાં પોતાપણું
 માનવાથી તેના ધર્મ અને તેનાં દુઃખ પણ પોતાનાં
 માનવાથી મહાકષ્ટ વેઠવું પડે છે. પાપના પરિ-
 णામરૂપ અને પુણ્યના દ્વારરૂપ દેહ આપણે

નથી એટલે તેનો જે સંબંધ છે તે આપણો નથી.
 એમ તત્ત્વનો વિચાર કરી આ સંસારની છતી
 આંખે અંધાપો આપનારી જાલમાં બંધાવું નહિ.
 જ્યાંસુધી સ્વરો વિચાર નથી થયો ત્યાંસુધી બં-
 ધન છે. સ્વરો વિચાર થયા પછી હોય તે બંધન
 પણ બંધનરૂપ થતું નથી.



*મા કુરુ ધનજનયૌવનર્ગર્વ
 હરતિ નિમેષાત્કાલઃ સર્વમ્ ।
 માયામયમિદમશિલં હિત્વા
 બ્રહ્મપદં પ્રવિશાશુ વિદિત્વા† ॥ ૫॥

અર્થ.

ધનનો, માણસોનો, કે યૌવનનો ગર્વ ન કર,
 કેમકે એ સર્વને કાલ હરે છે અર્થાત્ નાશ કરે

* હવે ધનાદિક સર્વ નાશવંત અને માયામય છે તેથી
 તેમાં નિરાસક્ત રહી બ્રહ્મપદ ઓઝસ્વધાનું કહે છે.

(અનુવાદ હરિગીત છંદમાં.)

† કરતો નહીં ધન જન અને યૌવનથી તું ગર્વને,
 પલવારમાં વિકરાલ કાલ હરણ કરે છે સર્વને;
 આ સર્વ માયામય જગત, ઓઝગું કરીને એમને,
 કર તું પ્રવેશ બ્રહ્મપદમાં તરત જાણી તેમને. ૫

છે. માયામય આ જગત્ને ત્યાગ કરીને બ્રહ્મપદને જાણીને તેમાં તત્કાલ પ્રવેશ કર.

ટીકા.

પ્રયત્ને કે વગર પ્રયત્ને ધન મળ્યું હોય તો પણ તેથી ગર્વ કરવો નહિ. અનેક માણસના જથાવાળા હોઈએ તો પણ તેથી અભિમાન આણવું નહિ. ગમે તેવું સારૂં યૌવન પ્રાપ્ત થયું હોય તો પણ તેથી અહંકાર આણવો નહિ. ધન અતિ અનર્થનું રૂપ છે એ આપણે આગળ વાંચીને અનુભવ્યું છે. એ અનર્થકારક ધનનો મદ કરનારાઓનો ગર્વ ગળી ગયો છે, માણસોનું અભિમાન કરનારાઓનું અભિમાન ભાગી ગયું છે, અને યૌવનનો અહંકાર રાખનારાઓનો અહંકાર ઉઠી ગયો છે, એ વાત કોઈનો અજાણી નથી. મૂઠ્ઠા ગર્વ એજ સર્વ નાશનો હેતુ છે, ત્યાં બીજું શું કે-

हेतुं ; जेओ धनथी जनथी के यौवनथी गर्ववाळा नथी थया तेओने पण काळे एवा तो उडावी दीधा छे के जेनुं नाम के निशान .पण आजे मळतुं नथी; तो गर्ववाळा नरपशुओनी तो वा-तज शुं करवी ? जेओने खोंग्वारतां हजारो मा-णसो खमां खमां करतां, जेओ हीरामोतीना-हारोने तो इनाममां आपी देता, जेओ असंख्य सोनामोरो खरचीने रचेला बाग-बगीचामां मल-काता मोज-शोख माणता, जेओ रात केहे तो रात ने दिवस केहे तो दिवस केहेवातां, जेओ हजारो माणसना समाजमां मुख्य थई बेसता, जेओनी कीर्ति देशोदेशमां गवाती ने जेओना पदकमलमां लक्ष्मी सदाय लोठ्या करतां तेवा धनना धणीओने पण कराल काल कोळियो करी गयो छे. जेओ अनेक जनोना मध्यमां

બોરાજી નિર્ભય રહેતા, જેઓના સંબંધિયો આસ્થ
જગત્ને જીતી વઢે તેવા હતા, જેઓનાં માણસો
આસ્ત્રી પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત થયેલાં હતાં અને જેઓ
પોતાને સહાય કરનારા સગા-સ્ત્રેહિયોની સત્તા-
ઉપર ઝુઝતા તેઓને પળ ક્રૂર કાલ ગઢી ગયો
છે. જેઓ જુવાનીના જોરમાં મહાપરાક્રમ કરી
પોતાની કીર્તિને અમર કરી ગયા છે, જેઓ
પોતાના યૌવનથી કામદેવને પળ લજ્જા ઉપ-
જાવી છે અને જેઓ રતીને પળ મુઢ્ઢી આપનાર
યુવાવસ્થાના પાત્ર થયા છે, તેઓને પળ નામનિ-
શાન વિનાના કરી નાંખ્યા છે. ધનપતિ કુબે-
રના જેટલું ક્યાંઈ પળ ધન કહેવાયું નથી, તો
તે પળ આજે આપણી દૃષ્ટિ આગઢ નથી. પુ-
ણ્યશ્લોક પરાક્રમી નલ રાજા જેવાની પળ સમૃદ્ધિ
આપણી નજરે આવતી નથી. અર્વાચીનકાલમાં

મોટા મેહેલોમાં કાગડા કબુતર ઉડતાં જોઈએ
 છિયે. અર્જુનજેવા પરાક્રમી પાંડવને શ્રીકૃષ્ણ-
 ભગવાન જેવા મહાપ્રતાપી પરમેશ્વરની સહાયતા
 હતી, તે આપણે નજરે દેખતા નથી. એમ બીજા
 ઘણા પુરુષો પોતાના સહાયકારક જનોનાં પરા-
 ક્રમથી પંકાઈ ગયા છે, પણ તેનાં તે મનુષ્યો
 આપણે દૃષ્ટિયે દેખતા નથી. અર્વાચીનકાલમાં
 પણ શું માણસનો સંબંધ કામ લાગે છે? કાલ
 એવો તો અનિયમિતપણે નાશ કરનારો છે કે,
 આપણું મમત્વ આપણા મનમાંજ સમાઈ જાય છે.
 જેનેવિષે આપણે સર્વ સુખનો આધાર રાખ્યો
 હોય, જેનેવિષે સર્વ વાતે આપણે પ્રીતિ દર્શા-
 વતા હોઈએ ને જેની ઉપર આપણે પૂર્ણ ભાવ રા-
 खता હોઈએ અને જે આપણી ઉપર સર્વ વાતે
 હિત કરવાને તત્પર હોય, તેવું મળ્યાસ એક ક્ષણ-

वारमां परलोकनो परोणो थइ जतां आपणे जो-
इए छिये. अहिं कालनुं नाश करवापणुं आपणे
विचारिये तो प्रसिद्ध जणाई रहे छे. जेओए
पोताना यौवनना बलनेलीधे मदोन्मत हाथियोने
पण पृथ्वीउपर पछाई नाख्या छे. तेवाओनुं
यौवन आपणी नजर आगळ अकलित कालग-
तिये रेहवा दीधुं नथी. जुवाने हमणां पण यौव-
नथी रातामाता थयेला, अनेक आशाना तरंगमां
गळकां ग्वाता, यौवनना मदथी लालचोळ दोळा-
वाळा अने पोतानां संबधीने संतोष उपजावता
युवानो कालना योगथी एक मटकु न मारीए
तेटली वारमां प्रेतपणाने पामी जता जोइए छिये.
विचारो के धननुं, जननुं के यौवननुं अभिमान
कशुं काम लागे तेम छे ? मारुं तारुं करीने
जेटलो मोह फामिये तेटलुं दुःख थाय ते शिवाय

કશો તેમાં સાર નથી. નિરંતર એવો અચલ નિ-
યમજ છે કે જે વસ્તુ વૃદ્ધિ પામતી જતી જળાતી
હોય, તેની સાથે તેનો નાશ પણ થતો જાતો
હોય. ભોગોને અને ભોગ્યને ભોગીપણાનો અને
ભોગ્યપણાનો અધિકાર જો પ્રાપ્ત થાય છે તો
તેની સાથે તેને તેના અનધિકારપણાની પણ ક્રમ-
કરીને અવશ્ય પ્રાપ્તિ છે. જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ
તે ક્રમે કરીને વધવા માંડે છે, પરંતુ સમજવાનું એ
છે કે વહાર જોતાં તે વધતી જણાય છે, પણ
પરિણામે તેનો ન્હાસ થતો જાય છે. કાઠની મૂક્ષ
ગતિ કોઈકજ વચ્ચે આપણને એ યુક્તિ જાણવા
દે છે. આપણે એમ જાણિયે કે આ આપણે અતિ
મેહેનત કરી મેઠવેલું ધન હવે વધ્યા કરશે કે
અવિચલ રહેશે, પણ તે વાત આપણા ધાર્યા પ્ર-
માણે ઉતરતી નથી. કદી ઉતરે તો તેનો ક્રમ-

કરીને થવાનો નાશ તો ईશ્વરથી પણ અટકાવી શકાતો નથી. ईશ્વરેચ્છાથી આપણને મનુષ્યસંપત્તિ મળી હોય તેને આપણે વૃદ્ધિ પામતી देखिये છिये, પણ તેનું અવલું પરિણામ અંતરમાં વિચારતાજ નથી. देखवामां મનુષ્યસંપત્તિની વૃદ્ધિ લાગતી હોય પણ તેનાં સત્પણાનો નાશ કોईથી અટકાવી શકાતો નથી. માતા-પિતા, भाई-भोजाई, काका-काकी, मामा-मामी, इत्यादि આપણાથી મોટાં અને बीजां આપણાથી નાના સંબંધિને આપણે આપણાં સહાયકારક જોई અતિ આનંદ પામिये छिये. एनो પરિણામે કાલ નાશ કરે છે તેનું જાણ થયાવગર ज्यारे આપણે કોईનો પણ કાલે ભક્ષ કરેલો જોइए छिये, त्यारे આપણે કેટલું કાલનું ક્રૂરપણું અને સંબંધનું दुःख जाणिये छिये? निर्दय काल आपणा करेला वि-

લાપથી, કે આપણે થતાં દુઃખથી હરતો નથી. આમ કાલ સર્વને નાશ કરનારો છે. યુવાવસ્થા પામીને આપણે, એમ જાણિયે કે હું હવે મોંઘે થયો અને જોરાવર થયો, પણ વિચારિયે તો આપણી જે અવસ્થા આવી તેનો સ્વચ્છે નાશ થયો છે. કોઈ પણ પદાર્થનો નિરંતર નાશ જ છે. યુવાવસ્થા અતિ અનર્થનું મૂલ થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તેનું અસ્થિરપણું જાણનામાં આવતું નથી. જેમણે કલાની ગતિનો નિયમ જાણ્યો છે અને જે સંમારના પદાર્થનો નિત્ય નાશ જાણે છે તેઓનું યૌવન અનર્થકારક નહિ પણ ઉલટું કલ્યાણકારક થઈ શકે છે. જેઓ એવી રીતે પોતાનું યૌવન નિર્દોષ રાખી કલ્યાણકારક કામ કરનારું કર્યું તેનું જ યૌવન સફળ છે, અને બીજાનું તે મળ્યું હોય તોપણ નિષ્ફળ અને દુઃખના

હુગર આપનારૂં છે. કાલ જેનો નિરંતર નાશ કર્યા કરે છે, એવાં ધનનો, જનનો અને યૌવનનો ગર્વ કરવો નહીં. જેનો એક ક્ષણ પળ ભરોસો નહિ, તેના તરફનું અભિમાન શા કામનું ? અહિં સફળપણાંથી સમજવાનું એ છે કે, ધન જન અને યૌવન એ સઘટાં ક્ષણમાં નાશ થઈ જનારાં છે, મોટે મઠેલાં ધનનો સદુપયોગ કરી ધર્મ અને પરોપકારાર્થે વાપરી તે ધન મઠવાનું સફળપણું કરવું. મેઠવેલું કે મઠેલું ધન નાશ થતું જાય છે છતાં નાશ થતું દેખાતું નથી અને તેનાથી અનેક મંસારના વિષયમાં સુખ લેવાય છે, તોપણ તેથી તેનું કશું સફળપણું નહિ થવાથી પૂરણીમાં ભરેલા કાકરા વરોવર છે. મોટે જો ધનવાન થયા હો-
 ઇએ અને મારો સમય હોય, તો તેનો સદુપયોગ કરવો એજ તેની પ્રાપ્તિનું સફળપણું છે. મારા

सज्जनोना समुदायवाळा के कुटुंबवाळा होईये तो तेथी अभिमान आणवुं नहि, पण तेने बदले ईश्वरनो उपकार मानी जेम बने तेम परोपकार करवामां प्रवृत्त थवुं अने परती पीडा टाळवामां प्रीतिवान् थवुं. आपणे महासमर्थ अने मनुष्यना जथावाळा थया छतां आपणाथी तेने सदुपयोग न थयो अने कोईनुं सारूं करी न शक्या के कोईना दुःखमां भाग न लई शक्या तो ए आपणुं समर्थपणुं निष्फलज छे. पशुपक्षियो करतां पण आपणे उतरता केहेवाईए, जो आपणे आपणां बळियां मनुष्योनी सहायताथी कांई सारूं न करी शकिये तो. आपणां धनथी के आपणां जनथी कोईने पीडा थाय तो आपणे असाधुमां गणाई तेने योग्य यातनाने भोगविये छिये. कदि आपणे सारां संबंधी-बांधवोना जथावाळा थया

અને અનેક સુખ તેથી ભોગવતા થયા પણ આ-
પણાં તે સગાં-સંબંધિયો જો આપણને કલ્યાણને
માર્ગે નહિ ચડાવતાં અકલ્યાણના માર્ગમાં દોરે
તો તે મનુષ્યો છે તોપણ નથી અને તે સવલ્લાંની
પ્રાપ્તિ નિષ્ફલ છે. ભાગવત પંચમસ્કંધના ૧૮મા
અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

ગુરુર્ન સ સ્યાત્સ્વજનો ન સ સ્યાત્

પિતા ન સસ્યાજ્જનની ન સા સ્યાત્ ।

દૈવં ન તત્સ્યાન્ન પતિશ્ચ સ સ્યા-

ન્નમોચયેદ્યઃ સમુપેતમૃત્યુમ્ ॥

મૃત્યુ પ્રાપ્ત થયેલાને જે છોડેવે નહિ તે ગુરુ
હોય તો પણ ગુરુ નહિ, સ્વજન હોય તો પણ
સ્વજન નહિ, પિતા હોય તોપણ પિતા નહિ, મા-
તા હોય તોપણ માતા નહિ, પતિ હોય તોપણ
પતિ નહિ, અને દૈવ હોય તોપણ તે દૈવ નહિ.

અર્થાત્ એ સવ્રઠાં સન્માર્ગમાં જોડે અને કલ્યા-
ણનો માર્ગ વતાવે તોજ તે સ્વરાં સંબંધી સમજવાં.

આપણને આપણાં સંબંધી જો સન્માર્ગમાં જોડે
નહિ અથવા એની સહાયતાથી આપણે અભિમાન
શિવાય કશું મારૂં કરી શકિયે નહિ તો તે
આપણાંજ નથી. એવાં માણસો કરતાં તો શત્રુઓ
પણ સારા કેહેવાય છે કે, જેની સામે સામે પ-
ગળે મરવાથી વીરપુરુષોને ઉત્તમ પદ મળે છે.
આપણે સાર એ સમજવાં કે મળેલો જનસમૂહ
નાશવંત તો છેજ માટે તેની સહાયતામાં પોતે
ઉત્તમ કામ કરી લેવાં અને કરાવી લેવાં અને
વ્યવહારમાં પણ સહુ કોઈને સંતોષ થાય તેવી
સરલતાથી વર્તવું. એમનો આપણને કે આપણનો
એમને જ્યાંસુધી કાલે વિયોગ કરાવ્યો નથી,
ત્યાંસુધી જે કરવું હશે તે થઈ શકશે. ઈશ્વ-

रेच्छाथी यौवन प्राप्त थयुं तो ज्यांसुधी ते-
नी हयाति छे त्यांसुधीमां जे बने ते सत्क-
र्म करी लेवां. लोको कहे छे के मात्र पैसा
मेळववामाटेज आ युवावस्था छे, पण ते मोटा
भूल केहेवाय. जे काई साखूं काम करवुं होय
तेनेमाटे युवावस्था योग्य छे. युवावस्था पछी
वृद्धावस्था आवशे एनेमाटे आपणने कशी खा-
तरी नथी. वळी कदी तेम दैवयोगथी बने पण
ते अवस्थामां इन्द्रियोनां शिथिलपणाथी कंडे थई
शकतुं नथी. कोई कहे के अनर्थकारक युवाव-
स्था वश्य केम रहे ने केम सत्कर्म करवा दे ?
पण ए बोलवुं थोडा विचारनुं छे. प्रथम जेमणे
तेनो प्रतिक्षणे थतो नाश जाण्यो तेने एम थायज
नहि. वळी सरसाई तो तेज केहेवाय के ज्यारे
सत्कर्म न करवा दे तेवी अवस्थामां पण सत्कर्म

કરવાં. યુવાવસ્થાનું અભિમાન કશું નહિ કરતાં
 જે કાંઈ કરવાનું હોય તેનેમોટે વાટ જોવી નહિ.
 જેવો યોગ આજે આવ્યો હોય તેવો ફરીતે કાલે
 આવતોજ નથી, તેમજ જેવી સ્થિતિ આજ હોય
 તેવી કાલે રહેલીજ નથી. જન્મથી માંડીને જેટલું
 આયુષ્ય ભોગવવાનું હોય તેમાં જેટલા ક્ષણ ઉ-
 ત્તમ કાર્ય કરવામાં જાય તેટલાજ સફળ થાય
 છે. ભાગવત દ્વિતીયસ્કંધના ત્રીજા અધ્યાયમાં
 કહ્યું છે કે—

આયુર્હરતિ વૈ પુંસામુદ્યન્નસ્તં ચયન્નસૌ ।

તસ્યર્ત્તે યત્ક્ષણો નીત ઉત્તમશ્લોકવાર્તયા॥

જે ક્ષણ ईશ્વરજ્ઞાનસંબંધી વાતોમાં ગાળવામાં
 આવે છે, તે ક્ષણ વિના માણસોનું જે આયુષ્ય
 છે, તેને ઉગતો અને આથમતો સૂર્ય નાશ કરે છે.

આ પ્રમાણે આપણે પણ એમ સમજવું જે પ્ર-

તિષ્ણે આયુષ્યનો નાશ થતો જાય છે, માટે સ-
મર્થ અવસ્થામાં જેટલા ક્ષણ કલ્યાણના સાધ-
નમાં અને પરોપકારમાં નીકળે તેટલાજ ક્ષણ સ-
ફલ છે. બાકી જીવવું અને ત્રિષયસુખ ભોગવવાં
તેતો જ્ઞાડવાંઓને અને પશુપક્ષિ આદિને પણ
છે. આપણે ઉત્તમ મનુષ્યાવતાર પામીને વૃક્ષની
કે પશુપક્ષીની દશામાં રહિયે, ત્યારે આપણું આ
મનુષ્યત્વ વૃથા થાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.
આપણે અનેક મેહેનત કરીને મેળવેલું ધન જીવ
કરતાં પણ જાઠવી રાખિયે છિયે અને તેને વૃથા
વાપરી નથી નાચતા, ત્યારે આ અનેક પુણ્યરૂપ
પ્રયત્નેથી મેળેલો હજારો હિરાથી પણ હટે નહિ
તેથી કિંમતનો મનુષ્યદેહ અને તેમાં વઢી સર્વે
ઇન્દ્રિયોની શક્તિને સબલ રાખનારી યુવાવસ્થા
આપણે જો વૃથા જવા દઈએ તો એ આપણી કે-

ટલી ભૂલ અને કેટલું અજ્ઞાન ? ગર્હ વસ્તુ અને ગયેલો સમય કોઈ દિવસ પાછાં આવેલ નથી ને આવે પણ નહિજ. માટે જ્યોતું અભિમાન મેલી નવી અવસ્થામાં હૃત્તમ કામ કરવાનું અભિમાન રાખી તે પ્રમાણે વર્તી સત્પુરુષોની પંક્તિમાં આવવું.

આ સર્વ જગત્ માયામય છે. જે કાંઈ આપણે સાંભળિયે છિયે અને જે કાંઈ દ્રષ્ટિયે દેખિયે છિયે, તે નામરૂપાત્મક સર્વ જગત્ છે. પિંડ અને બ્રહ્માંડનો જગત્માં સમાવેશ થાય છે. એ જગત્ માયાથી રચાયું છે ને તેથી માયાનું કાર્ય છે. આ કાર્ય-કારણરૂપ માયામય જગત્માં ईશ્વર વ્યાપી રહેલ છે, માટે દૃશ્ય અને અસત્ જગત્નો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ ईશ્વરનું સ્વરૂપ જે જગત્માં વ્યાપી રહેલું છે તોપણ ભિન્ન છે, તે

ઈશ્વરસ્વરૂપ ઓઝાખવામાટે માયાએ રચેલાં અસ-
ત્ય જગત્તેને ઓઝાખી તેનો ત્યાગ કરવો. ત્યાગ
કરવો છૂટેલાં કાંઈ એક પદાર્થને જેમ ઘા કરીને
નાખી દઈએ છિયે તેમ કાંઈ તેનો ત્યાગ થતો
નથી પણ માત્ર અનાદિ સત્યસ્વરૂપ ઈશ્વરનું મ-
ત્યપણું અને તે ઈશ્વરની અવિદ્યા માયાથી થયેલાં
નાશાત્મક જગત્તું અસત્યપણું યથાર્થ સમજવું;
કેમકે છૂટલા વિષેકવિના બ્રહ્મપદને જાણવાને
પાત્ર થવામાં મોટી ન્યૂનતા રહે છે.

આટલું થયા પછી બ્રહ્મપદને જાણીને તેમાં
પ્રવેશ કરવો. કોઈપણ એકદેશી ભૌતિક પદા-
ર્થમાં તેનાથી નાનો બીજો એકદેશી ભૌતિક પ-
દાર્થ જેમ પ્રવેશ કરે છે, તેવી રીતે બ્રહ્મપદમાં
પ્રવેશ સંભવતો નથી. કેમકે એકદેશી નથી. ઈ-
શ્વરના નિર્વિકાર શુદ્ધ સ્વરૂપને બ્રહ્મના નામથી

બોલાય છે. જેને કોઈ પોતાનું નથી, જેને કો-
 ર્ક પારકું નથી, જે સર્વનો સાક્ષી છે, જેની
 સત્તાથી વાયુ વાય છે, જેની સત્તાથી મૃત્યુ
 તપે છે, જેની સત્તાથી વરમાદ વરસે છે, જે-
 ની સત્તાથી ચંદ્રાદિ તારામંડળ પ્રકાશે છે,
 જેની સત્તાથી સર્વ ઋતુઓ પોતાના નિયમપ્રમાણે
 વર્ત્યા કરે છે, અને જેની સત્તાથી સર્વ મર્યાદાઓ
 સચવાઈ રહી છે, તે નિર્વિકાર જગન્નિયંતાનું બ્રહ્મ
 એવું નામ કેહેવાય છે. એનો કોઈ દિવસ અંત
 નથી, એ કોઈ ક્રિયા કરનું નથી, એ સર્વને આદિ
 છે, એને કોઈ આદિ નથી, એનો કોઈ પાર પા-
 મનું નથી, એને અગ્નિ તપાવી શકતો નથી, એને
 વાયુ સુકવી શકતો નથી, એને પાણી સોડવી
 શકતું નથી, એને કશી આકૃતિ નથી, એને કશું
 રૂપ નથી, એને કશો રંગ નથી, એને આંખ દે-

સ્વતી નથી, એને મન પોહોંચી શકતું નથી, એને વાણી પોહોંચી શકતી નથી, એને પ્રાણ પોહોંચી શકતા નથી અને તેને કાલ પણ આધીન થઈ રહે છે એવું એ બ્રહ્મ છે. એને ઓઢાવવા માટે વેદ ઉપનિષદ પુરાણ સદાયકાલ જાગ્રત છે. શ્રીમદ્ગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે:—

નયદ્ભાસયતેસૂર્યો નશશાંકોનપાવકઃ ।

યદ્ભગત્વાનનિવર્તેતે તદ્ભામપરમમમ ॥

જેને સૂર્ય પ્રકાશ આપતો નથી, જેને ચંદ્રમા પ્રકાશ આપતો નથી અને જેને અગ્નિ પ્રકાશ આપતો નથી, તથા જેને પામીને પાહું પહવું નથી પહતું, તે મારું પરમ ધામ છે અર્થાત્ સૂર્ય ચંદ્ર અને અગ્નિ જેની સત્તાથી પ્રકાશે છે એવું સ્વપ્રકાશ છે, અને જેને પામ્યા પછી ઇટલે ઓઢાવ્યા પછી જન્મ મરણ રહેતાં નથી, તેજ મારું ઇટલે પરમેશ્વરનું ઉત્તમ પદ છે.

આનાં વિવેચનમાટે અહીં જો ઉતારો કરિયે તો તેનો અંત ન આવે. ઇટલું લેખવાનું થાય. તત્ત્વ માત્ર વિચારિયે તો સર્વનું એકજ આવી રહે છે. જેની જેટલી શક્તિ અને અનુભવ તે પ્રમાણે બ્રહ્મનાં વિવેચનમાં પ્રવેત થયા હશે, પરંતુ વેદ-ઉપનિષદ્ આદિ એજ તેનું સ્વરૂપ જ્ઞાન કરાવનાર છે. સર્વવ્યાપકપણાનેલીધે હજારો હાથ, હજારો પગ, હજારો આંખ્યાં, હજારો માથાં, હજારો મોઢાં, અને હજારો કાનવાળું કેહેવાય છે. સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર ને નિયમમાં રાખનાર, જેનું રૂપ ચિત્તવ્યામાં ન આવે એવું, માયાથી પર, અને મહાતેજસ્વી સ્વયંપ્રકાશ છે, તે બ્રહ્મ નાનામાં નાનું ને મોટામાં મોટું છે.

યતોવાચોનિવર્તેતે અપ્રાપ્યમનસાસહ ।

જેને પહોંચ્યાવિના વાણી મનસહિત પાછી વળેછે.

इत्यादि उपनिषद्नां वाक्यो पण तेनी महत्ता
 जणावी आपे છે. એ પદને ઓઠગ્ધવું એ કાંઈ
 સેહેજ વસ્તુ નથી. અનેક પ્રકારનાં ઉત્તમોત્તમ
 સાધનોથીજ તેને ઓઠગ્ધવાના અધિકારી થવાય
 છે. મહાન્ પુરુષો, વિષયમાર્ગમાં દોરાયા નજાં
 મનને ईश्वरની ભક્તિથી અને વૈરાગ્યથી વશ કરે
 છે, યમ અને નિયમઆદિ યોગના માર્ગથી ચિત્તને
 એકાગ્ર કરે છે, ईश्वર ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે,
 ईश्वરની કથાઓ સાંભળે છે, સુખ-દુઃખમાં સરખું
 મન રાખે છે, કીડાથી માંડીને બ્રહ્મા પર્યંત સર્વ
 પ્રાણિયો ઉપર સમદષ્ટિ રાખે છે, સદૈવ વૈરાગ્ય
 રાખે છે. પોતાનો ધર્મ દૃઢ પાળે છે, ईश्वરેચ્છાથી
 જે મળે છે તેમાંજ સંતોષ રાખે છે, કોઈનો દુષ્ટ
 સંગ કરતા નથી, વિવેક-વિચાર કર્યા કરે છે,
 ક્ષમા દયા ધીરજ તત્તિક્ષા અને શાંતિ આદિ

ઉત્તમ ગુણોને પાળે છે, કોઈને પીડા પમાડતા
 નથી, સર્વને પોતાની સમાન દેખે છે. પરની પી-
 ડાથી હૃદયમાં પીગળી જાય છે. અને આ પંચ-
 ભૂતના દેહમાં અને તેને પાછળ લાગેલાં સ્ત્રી-પુ-
 ત્રાદિકમાં કે યન-ધામમાં સમતા રાખતા નથી.
 ત્યારેજ તે બ્રહ્મપદને ઓઠગ્ધવાના પાત્ર થાય છે.
 મોટે આપણે પણ અનેક સાધનયુક્ત થઈ નિર્મલ
 અંતઃકરણે એ સ્વરૂપને ઓઠગ્ધ્યું કે, જેને ઓ-
 ઠગ્ધવા પછી કશી બીક રહેતી નથી. હવે તે
 ઓઠગ્ધીને પ્રવેશ કરવો એટલે એજ કે એ બ્રહ્મની
 સાથે નિજસ્વરૂપની એકતા કરવી. પૂર્વનાં પુણ્યની
 પ્રબલતાથી, સત્ત્વગુણી મનોવૃત્તિથી, અને નિર્મલ
 બુદ્ધિથી સત્પુરુષદ્વારા બ્રહ્મપદમાં એકતા થતાં
 વિલંબ લાગતો નથી. જે સમયે બ્રહ્મપદને ઓ-
 ઠગ્ધ્યું તે ઓઠગ્ધીને તેમાં પ્રવેશ કર્યો તે સમયે

સર્વ સંશય ટળી જાય છે અને અનેક તત્ત્વથી થયેલો દેહ મિથ્યા સમજાય છે. જ્યાંસુધી તેમ નથી થતું, જ્યાંસુધી શરીરનો ધર્મ પોતામાં મનાય છે, જ્યાંસુધી દેહ સ્ત્રી પુત્ર ધન આદિમાં મમત્વ રહે છે, જ્યાંસુધી વિષયોવિષે અંતઃકરણ ફર્યા કરે છે. જ્યાંસુધી દયા દાન ધ્યાન ઈશ્વરારાધન ભક્તિ શ્રદ્ધા અને સમતા આદિ કરાતાં નથી, જ્યાંસુધી રાગ-દ્વેષ તજાતા નથી, જ્યાંસુધી મુક્ત-દુઃખ ટલતાં નથી, જ્યાંસુધી કુલધર્મ તથા જ્ઞાતિધર્મ પછાતો નથી, જ્યાંસુધી વિવેક અને વૈરાગ્ય અંતઃકરણમાં આવતા નથી, જ્યાંસુધી મન અને ઇન્દ્રિયો વશ થઈ શકતાં નથી, જ્યાંસુધી અસત્ય તજાયું નથી, જ્યાંસુધી પરદારા પરદ્રવ્ય અને પરદ્રોહથી પરાઙ્મુખ થવાયું નથી, જ્યાંસુધી આશા-તૃષ્ણાના અંકુર ઉગ્યા કરે છે, જ્યાંસુધી

અસંતોષ ચારેકોરે અથડાવ્યા કરે છે, જ્યાંસુધી
 કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ અને મત્સરને માર્યા
 નથી, જ્યાંસુધી પૂર્વપુણ્યનો ઉદય થયો નથી,
 જ્યાંસુધી સાચો સત્સંગ થયો નથી, જ્યાંસુધી
 માંચાં શાસ્ત્રોનું શ્રવણ થયું નથી, જ્યાંસુધી આ-
 સ્તા અંતરમાં આવી નથી, જ્યાંસુધી સંસારમાંથી
 પાર ઉતરવા ઉત્કંઠા થઈ નથી, જ્યાંસુધી દુઃમં-
 ગતિ ગઈ નથી અને જ્યાંસુધી હૃદયચતુર્ના આડું
 આવી ગયેલું અજ્ઞાનરૂપ પડઠ ટબ્યું નથી, ત્યાં-
 સુધી બ્રહ્મપદને ઓઠાવાતું નથી અને તેની અને
 આત્મસ્વરૂપની એકતા પણ થઈ શકતી નથી.
 માટે સદ્વિચાર ને સદ્વિવેકથી તે પદને ઓઠાવી
 તેને પામવાના પ્રયત્નમાં તત્પર થવું જોઈએ. જો
 આપણે આપણી મેઢે ઉદ્યમ કરશું તો તેમાં સ-
 હાય આપનારાં સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષો પણ

પૃથ્વીમાં અનેક છે, તે આપણને ઉત્તમ માર્ગે
ચડાવી આપ્યા વિના રહેશે નહિ. માટે તે ઉત્તમ
માર્ગે ચાલી આ અમૂલ્ય મનુષ્યજન્મ સફળ ક-
રવો, કેમ કે ફરીફરીને આવો વારો આવવો
ઘણો કઠણ છે.

દેવઋણ, ઋષિઋણ અને પિતૃઋણ ઉતર્યા-
વિના કાચાં અંતઃકરણે વગડામાં જઈ રાત્ર ચો-
ઠી જટા બાંધી બેસવાથી કે અનેક કામ્ય કર્મો
કરવાથી બ્રહ્મપદ ઓઠવાતું નથી, કે તેની
માથે આત્મસ્વરૂપની એકતા થતી નથી. જો નિ-
ર્મલ અંતઃકરણ અને સત્શાસ્ત્રનો સંગ હોય તો
સ્વાશ્રમધર્મ પાઠતાં અને વ્યવહારમાં રહેતાં અ-
નેક સાધનોએ તે પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પદની
પ્રાપ્તિ થયા પછી જે કાંઈ વ્યવહાર થાય છે તે
ઉત્તમોત્તમ અને બાધરહિત થાય છે અને તેમ

છતાં કોઈ પળ જાતનું બંધન થતું નથી એ ઉત્તમ
 બોધનો ચમત્કાર છે. પ્રતાપી પૃથુરાજાએ ત્રાંધ
 થયા પછી રાજ્યાસન ભોગવ્યું હતું, બ્રહ્માનિષ્ઠ જ-
 નકરાજાએ બોધ થયા પછી રાજ્યામન ભોગવ્યું
 હતું. મર્યાદા પુરુષ રામચંદ્રજીએ જ્ઞાન થયા પછી
 પૃથ્વીનું પાલન કર્યું હતું. કૃષ્ણના મર્યાદા અર્જુને
 જ્ઞાન થયા પછી સૈન્યનો સંહાર કરી રાજ્યસંપા-
 દન કર્યું હતું. આમ ઉત્તમ બોધથી વ્યવહાર પળ
 શ્રેષ્ઠ થાય છે, ને તેથી બંધન પળ થતું નથી.
 આમાં પળ દોષદૃષ્ટિ કોઈ કરે તો તે મૂઘતાનું
 કામ છે. કેમ કે એવા જ્ઞાનિયોમાં દોષદૃષ્ટિ ક-
 રવી એજ મૂઝા અજ્ઞાનનું કારણ છે. સારાંશ આ-
 પળે એવો લેવાનો છે કે બ્રહ્મપદના બોધથી ને
 તેની આત્મસ્વરૂપસાથે એકતાથી જન્મ-મરણનો
 ફેરો ટકે છે, ને વ્યવહાર તથા પરમાર્થ સુધરે છે.

जोके संसारथी बीक पामी जता रेहेनारा घरबार
 अने सगां कुटुंबीने तजी वनमां चाली नीकछे
 छे, ते तेना विचारप्रमाणे संसारनो त्याग कर्यो
 समजे तोपण ज्यां जाय त्यां संसारनो त्याग थतो
 नथी, मनथी त्याग थाय तोज तेनो त्याग समजवो.
 तोपण घरबारमां रही संसारनो अनुभव करतां
 बोध लेवो अने कल्याणनुं साधन करवुं ए कांई
 थोडुं आश्चर्यकारक के कठण काम नथी. खरो
 संसारनो त्याग तो ज्यारे ज्ञान थईने जन्म-मरण
 मटे त्यारेज समजवो; केम के जन्म-मरण लीधा
 करवां पडे एज संसारछे. ते शिवाय बीजो कांई
 संसार अनुभवमां आवतो नथी.



* નલિનીદલગતજલવત્તરલં
 તદ્વજીવનમતિશયચપલમ્ ॥
 ક્ષણમપિ સજ્જનસંગતિરેકાં
 ભવતિ ભવાર્ણવતરણે નૌકા† ॥

અર્થ.

કમલનાં પાનમાં પડેલું પાણીનું ટીપું જેવું મનોહર છે અને જેવું તે ચપલ પડેલે ક્ષણવારમાં નાશ થઈ જનારું છે, તેની પેટે જીવન પણ મનો-

* હવે જીવવાનો કોઈને ભરોસો નથી, માટે જેમ વને તેમ જલદીથી સંસારસાગર તરવામાટે સત્સંગ કરવાનું કહેછે.

(અનુવાદ હરિગીત છંદમાં.)

† જેવું મનોહર છે પડેલું જલ કમલના પાનમાં, તેવું મનોહર અતિ ચપલ જીવન સમજવું સાનમાં; ક્ષણવાર પણ જે સજ્જનોનો સંગ લેશ કરાય છે, તે એક ભવસાગર ઉતરવા વાણરુપે થાય છે.

હર છે અને ઘણુંજ ચંચળ ગતિનું અર્થાત્ ક્ષણમાં નાશ થઈ જનારું છે; મોટે ક્ષણવાર પણ જો સત્પુરુષોની સંગતિ થઈ હોય, તો તે સંગતિ સંસારરૂપ સમુદ્રને તરી જવામાં વહાણરૂપ થાયછે.

ટીકા.

મીઠાં પાણીનાં તળાવોમાં કાંઠાની નજીકમાં કમળો ઉત્પન્ન થાય છે. એ કમળનાં પાનમાં વસેલે તળાવનું કે ઝાકળનું પાણી પડે છે. તેનો લેશભાગ તે પાનમાં રહી જવાથી જેવો કોઈ મોતીનો દાણો હોય તેવી તેની આકૃતિ અને સ્વચ્છ શુદ્ધ સ્ફાટિકમણિ હોય, તેવો તેનો રંગ દેખાય છે અને તેથીજ તે મનમાં અતિપ્રિય લાગે છે. સાચાં મોતી જેવું તેમ સ્ફાટિકમણિ જેવું તે પાણીનું ટીપું દેખવામાત્ર છે, પણ પરિણામે ક્ષણવારમાં તેને પાનઉપરથી સ્વરી પડતાં વાર લાગતી નથી.

સુંદર દેખાતાં ફટકીયાં (મીળીયાં) મોતોને તો
 કંડપણ ફૂટતાં વાર લાગે, પણ પાળીનાં મોતીને
 તો કંડ પણ વાર લાગતી નથી. દીઠું ન દીઠું કે
 જરા પવનનો લેરલો લાગતાં કે કંડ સ્પર્શ થતાંવેત
 ધરી પડી નાશ પામે છે. આપણું જીવન પણ
 તેવુંજ છે. કોઈ એવી જાતનો તો તેમાં મોહ રહેલો
 છે કે તે આપણને સર્વ કરતાં પ્રિય લાગે છે કોઈ
 મૂર્ખ કે કોઈ સમજુ હોય તેને સર્વને જીવવું બહુ ગમે
 છે. તોઈ થોડા વિવેકના માણસ પામે જઈને આપણ
 વેસીયે અને તેની વૃદ્ધાવસ્થા છે અને તેથી થતાં
 દુઃખ જોઈએ, તોપણ તેનામાં જીવવાની આશા
 કંડપણ ઓછી થયેલી દેખાયે નહીં. પોતાની હ-
 યાતી સર્વપ્રાણીયોને પ્રિય છે. જો જીવન હોય
 તોજ આ પંચભૂતનો દેહ પવિત્ર કામ કરી શકે
 છે, નહિ તો તે એક લાકડાં જેવોને નકામો થઈ

પડે છે. હયાતીમાં જે કાંઈ થાય છે તે જીવનથી થાય છે. ईश्वरेच्छાથી એવું મનોહર જીવન પણ જેમ પાણીનું બિંદુ ક્ષણમાં નાશ થઈ જનારું છે, તેમ ક્ષણમાં નાશ થઈ જનારું છે. પાણીનાં બિંદુને પવનનો ભેરવો ક્ષણવારમાં હતું ન હતું કરી નાખે છે, તેમ કાઠરૂપ પવનનો ઝપાટો જીવનને હતું ન હતું કરી નાખે છે. જેમ પાણીનું ટીપું દૃશ્ય હોવાથી તેનું મનોહરપણું અને નાશ બન્ને દ્રાષ્ટીથી દેખિયે છિયે, તેમ જીવન કાંઈ દૃશ્ય વસ્તુ નહિ હોવાથી તેનું મનોહરપણું કે નાશ દેખાતો નથી; પણ તેના મનોહરપણાનો ને નાશનો અનુભવ આપનાથી અને બીજાનાથી વિચારિયે તો સહજવારમાં થાય છે. જો જીવન પાણીનાં ટીપાંની પેઠે ક્ષણવારમાં નાશ થઈ જાય તેવું ન હોત, તો આજે દુનિયામાં માણસ વિપરીત પરિણામો

જુવે છે, તે જોવાનો સંભવ રહેત નહિ. નાશવાળી તો સર્વે વસ્તુઓ છે. જેટલી વસ્તુઓ છે તેટલીની હયાતી જેમ જેમ વગ્વત જતો જાય છે. તેમ તેમ ક્રમે કરી ઓછી થતીજ જાય છે, એ તો સાધારણ નિયમજ છે. આમ છતાં પણ જીવનના સંબંધમાં તે ઓછું થતું જતું પણ અમુક કાલ સુધી રહી શકશે, એવી સ્વાતરી કરી શકાતી નથી. આજકાલ કલાકૌશલ્યનો અને બુદ્ધિબલનો વધારો સીમા વગરનો થઈ ગયો છે. જે જે બનાવો આપણે જુના ઇતિહાસોમાં સાંભળીએ છીએ, તે તે સર્વે આજના બુદ્ધિવાનોએ બનાવેલા જોડાઈ છે. માત્ર આજ સુધી એવો કોઈ વિદ્વાન બુદ્ધિમાન નથી થયો કે જેણે જનારું જીવન રોકી રાખ્યું હોય, અથવા ગયેલું જીવન પાછું લઈઆવી આપ્યું હોય. આગમાંડિયો અને આગબોટો, તેને

चलावनारां वराळयंत्रो, कापडना संचा अने तेमे
चलावनारां महाराक्षसी वराळयंत्रो, हवाना दी-
वानी युक्तियो, विजळीना दीवानी युक्तियो
विजळीथी तार मारफते संदेशो पोचाडवानी
युक्तियो, तेज अने ओषधिथी छबी पाडवानी
युक्तियो, जेने आधारे दूरना बे माणसो नजकि
बेठा होय ने वातो करे तेम वातो करे तेवा
तारनां यंत्रो अने बीजा अनेक यंत्रो एवा तो
आपणे वर्तमानकाळमां जोडए छिये के जुना
इतिहासोनी वातो तो भूलीज जडए छिये. हस्त-
क्रियानां एवां एवां कार्यो आज बने छे के जेने
जोडने आपणने एम थयाविना रहेज नहि, के
आ वस्तु माणसनी बनावेली रखे न होय.
आगळना बळिया पुरुषो जळने वश करता,
वायुने वश करता, तेजने वश करता, ने

ટુંકામાં કહીયે તો સઘઠા ઈશ્વરી ચમત્કારને
 વશ કરતા આપણે સાંભળ્યા છે. પણ આજે તો
 તેવા પુરુષોનાં કૃત્યોને આપણે પ્રત્યક્ષ દેખીયે
 છીયે. આવા મહાઉદયના વચ્ચેમાં પણ કોઈ
 એવો પુરુષ નીકળ્યો છે, અથવા નીકળવાનો છે
 કે જેણે કોઈ પણ પ્રાણીને જીવન અર્પણ કર્યું
 હોય? વિચારી જોશો તો જીવન આપી શકે એ-
 વું દુનિયામાં કોઈ નથી. પણ એટલું છે કે કોઈ
 પ્રાણીનાં જીવનને નાશ થવાના નિમિત્તરૂપ થનારા
 તો આમ તેમ ઘણા રચે છે. જુઓ કે જીવન આ
 પ્રમાણે કેવું અત્કર્ય છે અને તે સાથે તે કેવું
 મોઘુંને ઉપયોગી છે. ઘણા શ્વેદની વાત છે કે તેના
 પ્રમાણને માટે આપણી પાસે કશું પ્રમાણ નથી.
 એના નિશ્ચય માટે મોટા બુદ્ધિવાનોની બુદ્ધિ બેહેર
 મારી જાય છે, વિચારવંતોનાં વિચાર વિદ્વલ

થઈ જાયછે, ડાહ્યા લોકોનું હાપણ ટુબી
 જાય છે અને વિદ્વાનોની વિદ્યા વાંઝળી થાય
 છે. આ હાડકાં ચામડાંના દેહરૂપ મંદીરમાં
 ईश्वरेच्छાથી એવી રીતે તે ગોઠવાયું છે કે
 તેની શક્તિને આધારે અનેક પ્રકારના વ્યવહાર
 કરી શકાય છે, છતાં તેની ગોઠવણવિષે
 કશી માહિતી મળી શકતી નથી. પાણીના
 ટીપાંને નાશ થવાનો સંભવ છે તે જાણીયે છિયે,
 પરંતુ તેના કરતાં પણ જેનો ઓછો ભરોસો રાખ-
 વો જોડ્યે એવાં જીવનના સંબંધમાં કશું આપણે
 જાણતા નથી. જ્યારે જ્યારે આપણે જેને સોળામાં
 માયું દુઃખવાનો પણ સંબંધ ન હોય તેવાં માણસને
 આંખ વીંચીને ઉઘાડિયે તેથી પણ થોડા વસ્ત્રમાં
 જીવનથી વિસ્તુટા પડેલા જોડ્યે છિયે, ત્યારે ક્ષ-
 ણવાર આપણને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઈ તેના ચંચળ-

પણાં (ક્ષણમાં નાશ થઈ જવાપણું) નો અનુભવ થાય છે, પણ આ વાત આપણે પાછી વ્યવહારમાં પડી જઈએ છિયે ત્યારે ભૂલી જઈએ છિયે અને બઠ્ઠા જેમ ગાડીનું ધોમરું ઉપાડી તેને સેવ્યા કરે છે, તેમ આપણે વ્યવહારનું ધોમરું ઉપાડી તેને શક્તિ પ્રમાણે સેવડિયે છિયે. આપણું જીવન છુટી જશે તો આપણે શું કરશું, શું કર્યું અને શું કરવાનું છે, એ વિચાર બીલકુલ સૂજતો નથી. ईश्वरे વિચારવા અંતઃકરણ આપ્યું છે તેમ છતાં સારાસારનો વિચાર ન થાય ને જીવન વ્યર્થ ચાલ્યું જાય તો પછી અનેક દુઃખ મોગવવાને યોગ્ય થઈએ. એમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી સિંહનાં મોઢામાં હરણ પડ્યું હોય, બીલાડીના મોઢામાં ઝંડર પડેલો હોય અને ગરુડની ચાંચમાં સર્પ આવેલો હોય ને તેનું જીવન

જેમ સંદેહ ભરેલું છે, તેમ માણસ આદિ સર્વે પ્રાણિયો કાઢના મોઢામાં પડેલા હોવાથી તેનું જીવન સંદેહ ભરેલું છે. આયુષ્યનો નાશ એજ જીવનનો નાશ કેહેવાય. જીવનની હયાતીમાટે જોકે કશો પળ ભરોસો નથી, તોપણ તે જો વધારે સમય સુધી ભોગવાડને તેમાં કોઈ કલ્યાણ કરનારાં કામ શરીરથી, વાણીથી કે મનથી કરી શકય, તો તે અતિ વસ્ત્રાણવા યોગ્ય અને હજારો હીરાની કીંમતને પળ હઠાવે તેવું કીમતી છે. એ જીવનના જોરથીજ આ અપવિત્ર દેહ પવિત્ર કેહેવાય છે. ગયેલું જીવન પછીથી કરોડો સત્કર્મ કરવામાં આવે કે સોનામોરોના ભરેલા મંડારો સ્વરચવામાં આવે તો પળ પાતું મળતુંજ નથી. એ જીવનના ગુણમાં પળ પાર નથી તેમ તેના અવગુણમાં પળ પાર નથી. પળ એ ચંચલ જીવન ભોગ-

ववाने आपणे पात्र थया होइए तो ते एवी रीते भोगववुं के जेथी ए जीवन सफळ केहेवाय अने कोइ पण काळे अनेक संसार संबधी, दुःखना पात्र न थवाय. क्षणवार पण सज्जनोनी संगति जो एवां जीवनना वखतमा थाय तां ते क्षण पण एवो उत्तम थाय छे के आ संसाररूप सागर तरवामां ते वहानरूप बने छे. कीडाथी मांडीने मनुष्य पर्यंत अनेक अवतारो छे. ए अवतारो कर्मना योगं लेवा पडे छे. प्रारब्धयोगथी मनुष्यजन्म मळे छे, ए जन्म जो जाण्याविना जतो रह्यो तो पाछा चोराशी लक्ष अवतारनां असह्य दुःखो भोगववां पडे छे. आटलामाटे जीवितने सफळ करवा सत्पुरुषनी संगति करवी कही छे. उपरथी आछां स्वच्छ वस्त्र पेहेरता होय, प्रतिक्षणे मुछ

मरोडता होय, सुवर्णादिकनां अनेक आभूषणो
 घालता होय, चांखडियो उपर चडीने चालता
 होय, प्रारब्धयोगथी लक्ष्मीथी थनारां सुखनो
 आनंद लेता होय, कदी उदारता देखाडवा
 दान पण देता होय, मीठा मीठा प्रसाद लेता
 होय, माणसोगां मनने गमे तेवी विविध
 वातो केहेता होय, निर्जन जग्यामां के पवित्र
 स्थळमां रहेता होय, मनुष्यमां मोटुं मान मेळवता
 होय, चस्मां चडावता होय, मनगमता मोवाळा
 राखता होय, विचित्र प्रकारना वेश पेरता होय
 छडी अने छत्री साथे राखता होय, उचां आसन
 उपर उभीने रागडा ताणता होय, भाषण भणी
 जता होय, मोटा नातवरा करता होय, फूलेकां
 चडावता होय, भेळा मळी चहा पीता होय के
 राख चोळी जंगलमां जइ बेसता होय एवा पुरुषो

સત્પુરુષની ગણનામાં હોય એમ વિશ્વાસ રાखी શકાતો નથી. સત્પુરુષની ઉપરથી આછાઈ જોવાની નથી, પણ તેનાં અંતઃકરણની નિર્મલતા ને સદ્ગુણ જોવાના છે. સત્પુરુષોના પવિત્ર ગુણો તેનાં ઉપરનાં બેડોઢપણાને કે સહજમલિનપણાને અત્યંત શોભા આપે છે. સત્પુરુષો પરને થતીં પીડા પોતે સહન કરી શકતા નથી, બીજાંનાં દુઃખ દેખી દિલમાં બહુ દુઃવાય છે, કોઈપર તે કરડી નજર કરતા નથી, દયા દૃષ્ટિથી સર્વ ઉપર જુવે છે, શક્તિ પ્રમાણે સર્વના સારામાંજ પોતાનાં તન, મન અને ધન વાપરે છે,^૧ સર્વને સારે માર્ગે ચડાવે છે, ईશ્વરમાં એક લક્ષ રાखે છે, સત્કર્મ નિરંતર કર્યા કરે છે, કામને કોરે કરે છે, ક્રોધને ધકેલી મેલે છે,

૧ પરોપકારાય સતાં વિભૂતયઃ ! સત્પુરુષની વિભૂતિ પરોપકારમાટે છે.

લોભને ભગાડી મેલે છે, મદને દૂર કરે છે, મત્સ-
રનું મોઢું જોતા નથી, આશાને એક કોરે રાખે છે,
તૃષ્ણાને ટૂરછોડી મેલે છે, સંતોષથી સંપ રાખે છે,
વૈરાગ્યથી વેહેવાર રાખે છે, વિવેકને વેગલો કરતા
નથી, ક્ષમાને માન આપે છે, દયાને દિલમાં રાખે છે,
શાંતિનો શણગાર ધરે છે, તિતિક્ષામાં તત્પર રહે
છે, પુણ્ય ને પરોપકારમાં અપૂર્વ પ્રીતિ રાખે છે,
નીતીમાર્ગમાં ચાલ્યા જાય છે, મનને સ્વાધીન
રાખે છે, ઇન્દ્રિયોને આધીન થતા નથી, સંસારનાં
માની લીધેલાં ક્ષણિક સુખમાં સુખ લેખતા નથી,
વિષયોને વિષ સરસ્તા જાણે છે, વ્યહાર અને પ-
રમાર્થમાં બંધન ન કરે એવા બોધ લે છે ને આપે-
છે, સર્વ પ્રાણીને પોતા સમાન લેખે છે, શરીરનું
ક્ષણભંગુરપણું જાણે છે, કાઠની ઉતાવળી ગતિને
ઓઠે છે, ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર

પુરુષાર્થને અનુક્રમે સિદ્ધ કરે છે, ईश्वरનાં સ્વરૂ-
પને ઓઝણી લે છે, સંપત્તિ મળે તો તેથી હર-
ખાતા નથી, વિપત્તિ પડે તો તેથી પીડાતા નથી,
ઉદાસી રહે તો પણ જગતનાં કલ્યાણનાં સાધનો
ઉપર ઉદાસી રહેતા નથી અને ટુંકમાં કહિયે તો
સર્વ સદ્ગુણોના ધામરૂપ, સર્વ પુણ્યના પાત્રરૂપ
અને સર્વ જગતને સન્માર્ગે ચડાવનાર ને સુખ
આપનાર સત્પુરુષ છે. આવા પુરુષો ઘેર ઘેર
બારણે બારણે મળવા કે પ્રસિદ્ધિમાં આવવા
કઠણ છે. જો સત્પુરુષોની સંખ્યા અમંચ્ય
થતિ હોય, તો આજે દુનિયામાં આટલો
દુરાચાર, આટલી દુષ્ટતા આટલું ક્રૂરપણું અને
આવું કપટપણું પ્રસરી જવાનો સંભવ રચાયજ ન-
હીં. ભૂમંડળનાં ભૂષણરૂપ સત્પુરુષો ઘણા જ થોડા
છે, એ અભિપ્રાયથી એક અનુભવી કહે છે કે:-

યે જાતે વ્યસને નિરાકુલધિયઃ
 સંપત્સુ નાઽભ્યુન્નતાઃ
 પ્રાપ્તેનૈવ પરાઙ્મુખાઃ
 પ્રણયિનિ પ્રાણપયોગૈરપિ ॥
 હ્રીમન્તઃ સ્વગુણપ્રકાશ-
 નવિધાવન્યસ્તુતૌ પંડિતા-
 સ્તે ભૂમંડલમંડનૈકતિલકાઃ
 સંતઃ કિયંતો જનાઃ ॥

કોઈ મહાસંકટ આવી પડે તો જેની બુદ્ધિ
 આકુલવ્યાકુલ થતી નથી સંપત્તિ આવી પડે તે
 જે મદોન્મત્ત થઈ જતા નથી, કોઈ સ્ત્રેહી આવે
 તો પ્રાણ આપવા સુધીનાં કામમાં પણ જે પાછો
 પગ દેતા નથી, પોતાના ગુણ પ્રકાશ કરવામાં
 પણ જે લાજ પામે છે, અને પારકા ગુણ ગાવામાં
 જે મહાપંડિત બની છે, તે ભૂમાંડલનાં મુખ્ય ઘરે-

નારૂપ સત્પુરુષો કેટલાક છે? અર્થાત્ તેવા પુરુષો ઘણા નથી.

આ મહાપ્રપંચથી ભરેલાં જગત્માં મહાન્ પુરુષો થોડા છે, એ વાત નિઃસંદેહ છે તથાપિ એ થોડા પુરુષો પણ મનુષ્યોને ઘણો લાભ કરે છે. કોઈ અનુભવી સત્સંગી સત્પુરુષને વક્તાને છે કે,—

ये दीनेषु दयालवः

स्पृशति यानल्पोऽपि न श्रीमदो

व्यग्रा ये च परोपकारकरणे

हृष्यन्ति ये याचिताः ॥

स्वस्थाः संति च यौवनोन्मद-

महाव्याधिप्रकोपेऽपि ये

तैस्तંभैरिव सुस्थिरैः

કિલ ભરત્કાંતા ધરા ધાર્યતે ॥

જે દીન પ્રાણીઉપર દયાલુ છે, જેને જરાપણ

લક્ષ્મીનો મદ સ્પર્શ કરતો નથી, જે બીજાનો ઉપકાર કરવામાટે અતિ ચંચલ છે, જેની પાસે યાચના કૂરી હોય તો રાજી થાય છે અને જે જુવાનીરૂપ છેકેલો મોટો વ્યાધિ કોપ્યા છતાં પણ સ્વસ્થ રહે છે, તે અચલ સ્થંભ જેવા સત્પુરુષોથીજ મોટા ભારથી પીડાણી પૃથ્વી ધારણ કરાય છે. અર્થાત્ આવા પુરુષોના આધારેજ આ પૃથ્વી રહી છે.

સત્પુરુષોને આધારેજ પૃથ્વી રહે છે એમાં નવું ગંભીરતા ભરેલું છે, કેમ કે દુનિયામાં દુરાચાર, દુરાગ્રહ અને દુઃસ્વભાવ પૃથ્વીને ઉથલપાથલ કરી નાંચે તેટલાં ભરેલ છે, પણ સત્પુરુષોના બોધની અને સત્સંગનાં પ્રમાણમાં થોડી અસર પણ પૃથ્વીને ઉથલપાથલ થતી અટકાવે છે. અર્થાત્ સત્પુરુષોના પ્રતાપેજ લોકો કેટલાક સ-

દુળી અને સૌજન્ય ભરેલા ક્યાંઈ ક્યાંઈ જોવામાં આવે છે.

જેઓ ઘણા ભાગ્યશાલી હોય અને જેઓએ પૂર્વે કંઈ સુકૃત કરેલું હોય તેવાઓનેજ સત્પુરુષનો સત્સંગ થાય છે. જેઓ દુર્ભાગ્ય હોય ને પૂર્વે કંઈ સુકૃત ન કર્યું હોય તેમને પેહેલાંથી સત્પુરુષોનો સંગ થવોજ વહુ કઠણ છે, એ વાત અનુભવસિદ્ધ છે. આવા પુરુષો પણ પોતાનાં મલ્લાનેમાટે અનેક ઉપાયો નિષ્પક્ષપાતપણે કરે છે, પણ પોતાનાં ઉત્તમ કૃત્યમાં જોડે તેવા પાર પડી શકતા નથી એ ઘણી દિલગીરીની વાત છે સત્પુરુષોની પંક્તિમાં અમે છિયે એવું ધારીને કેટલાક લક્ષ્મીના મદથી મદેલા, કેટલાક જુવાનીના મદથી મદેલા અને કેટલાક માણસોના મદથી મદેલા બુદ્ધિના બારદાન પુરુષો અભિ-

माननो अगणित भार माथे उपाडी आम तेम आ-
थडे छे. एवा लोको भले पोताना मनमां मानी बेसे,
परंतु सत्पुरुषना जेवुं थवुं ए देवताओथी पण ब-
नतुं नथी तो मनुष्य ते कोण मात्र छे? तरवारनी
धार उपर के अग्निज्वाळामां सुवुं ए कठण
छातीवाळाने कदि सेहेलुं छे, पण सत्पुरुषना
जेवा आचरणथी वर्त्तवुं ए कोइ दिवस पण से-
हेलुं नथी. सत्पुरुषनां सदाचरणनी गंभीरता
जोई आश्चर्य पामेला श्रीभर्तृहरि वर्णवेष्टे के:-
'प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभगेऽप्यसुकरं
त्वसंतो नाभ्यर्ध्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः
विपयुच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां
सतां केनोद्दिष्टं विपममसिधाराव्रतमिदम्' ॥

न्यायनी रीते वर्त्तवुं ए प्रिय लागवुं, प्राण
जता होय तोपण नठारुं काम करवुं ए पाप-

रूप जाणवुं, असत्पुरुषो पासे अने निर्धन एवा सगा के संबंधी पासे याचना न करवी, विपत्ति-
नेविषे ऊंचा प्रकारथी रहेवुं अने मोटा.मोटा पुं-
रुषो जे मार्गे चाल्या होय, ते मार्गने अनुसरीने
चालवुं, एवी रीते आ अतिकठण तरवारनी
धार जेवुं तीखुं व्रत सत्पुरुषोने कोणे बता-
व्युं हशे.*

आपणे विचारिये तो जाणि शकीये के ख-
रेखरज जे आचरणो अही लख्यां छे, ते तरवा-
रनी धार जेवां कठण छे; केमके आजे खरेखरी
न्यायनी रीतिये वर्त्तवानुं प्रिय माननारा, प्राण
जाता होय तो पण नठारुं काम करवामां पाप-

अर्थात् सत्पुरुषो स्वभावथीज एवा सदाचरणवाळा थाय
छे, एटले एमने बीजो कोण उपदेश करनार संभवे?
कोइ पण संभवे नही.

बुद्धि बांधनार अने विपत्तिमां ऊंचीस्थितिमां र-
हेनार तथा मोटा पुरुषो जे सारे मार्गे चाल्या
होय, ते सारे मार्गे चालनारा आ पृथ्वीपर के-
टलाक छे ? हरो तो मात्र आंगळिए गणीये ते-
टलाज. जो सत्पुरुषनां आचरण सेहेलां होय,
तो आटली थोडी संख्या संभवेज नहीं. स्वाभा-
विक नीची गतिवाळुं पाणी मोभिथी नेवेज आववुं
जोइए, ए पाणीने मोभे चडाववामां पार पडवुं
जेम मुश्केल छे, तेम स्वाभाविक रीते नांचे मार्गे
चालनारा जगत्ना सवळा लोकोने सत्पुरुषनां
व्रतरुप ऊंचे मार्गे चडाववामां पार पडवुं एथी
मुश्केल बीजुं कांड नथी.

सत्पुरुषना व्रतविषे एटलुं बोलीने नथी अट-
क्या. बीजा श्लोकमां पण भट्टहरि कहे
छे के:-

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगतं संभ्रमविधिः
 प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं नाप्युपकृतेः॥
 अनुत्सेको लक्ष्म्यां निरभिभवसाराः परकथाः
 सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥

छानी रीते दान^१ आपवुं, कोइ घेर आवे
 तो तेने, जेम कोइ न आवे एवुं माणस घेर
 आव्युं होय तेवां आश्चर्यसहित सत्कार करवो,
 कोइनुं सारुं कर्युं होय तोपण ते कही देखाडवुं
 नहि, कोइ उपर उपकार कर्यो होय तो ते
 सभाना मध्यमां कही देवो नहि, लक्ष्मी होय
 ते छतां मदोन्मत्त न थइ जवुं, बीजाने कोइ
 रीते हानि न थाय ते रीते बीजानी बात करवी
 इत्यादि. आ अतिकठण तरवारनी धार जेवुं

१ दान अनेक प्रकारनां छे ने ते सघळां पुरुषौथी
 अपाय छे.

तीक्ष्ण व्रत सत्पुरुषोने कोणे बताव्युं हशे ?

आ उपरथी अने आवां बीजां वणां प्रामा-
णिक प्रमाणो उपरथी आपणे नकी जाणीने
अनुभवी शकीये छिये के सत्पुरुषोना जेवा स-
दाचरणी थवुं ए बहु दुर्लभ बात छे ; केमके ए
तो जगत्मां प्रत्यक्ष अनुभवमां आव्युं छे के
पोताने कांइ पण दान आपवुं होय तो दश पांच
माणसो भेळा करीने आपे एवा अने पोतानां
वखाण करावे एवा, घेर कोइ माणस आव्युं
होय तेनुं सन्मान करे एवा कोइ कोइनुं प्रिय
कराइ गयुं होय तो जेनुं प्रिय कयुं होय तेने ने
बीजा समाजने मोढे कही देखाडे तेवा, बीजा
निरपराधिने पराभव थाय तेवी तेनी चड राखीने
निरंतर बातो करनारा, धननां जोरथी, जननां
जोरथी, तननां जोरथी अने यौवननां जोरथी

મદોન્મત્ત થઈ જનારા, આપણે કેટલા કેટલા નથી દીઠા ને નથી સાંભળ્યા ! મહા ભયંકર અને વાત સાંભળતાં પગની ધૂઠ નીકળી જાય એવાં યુદ્ધનેવિષે માહા બઠિયા પુરુષો તરવારની ધારથી જરા પળ ભય રાખ્યાવિના પોતાનું મૃત્યુ અંગીકાર કરી સામે પગલે લડે છે. એવા અનેક જાતિમાં ઘણા નીકળે છે, પરંતુ સત્પુરુષોના સદાચારના જેવા સદાચાર શીખવા આચરણરૂપ તરવારની ધાર ઉપર સુવાનું કબુલ કરી ઉત્તમ પદ પામવાની ઇચ્છા રાખનારા સર્વ સ્થળેથી ભાગ્યેજ મઠી આવશે. કેવી વિશ્વની ઘટમાઠ છે !!

પોતાનાં પવિત્ર આચરણથી ભરપૂર એવા સત્પુરુષોમાટે વિદ્વાનો વસ્ત્રાણ લેખી ગયા છે. આ ટુંકા લેખથી પણ સત્પુરુષોને જાણ્યું એટલે હવે નીચેના લેખ ઉપરથી તે મહાત્માઓની સંગતિનું

ફઠ કેવું છે તે જાણવાને પ્રસિદ્ધ પુરુષ મનૃહરિ
શું કહેછે તે હવે વાંચીએ.

‘જાત્યં ધિયો હરતિ સિંચતિ વાચિ સસ્યં
માનોન્નાતિં દિશતિ પાપમપાકરોતિ ॥
ચેતઃ પ્રસાદયતિ દિક્ષુ તનોતિ કીર્તિં
સત્સંગતિઃ કથય કિં ન કરોતિ પુંસામ્ ॥

(કહો કે સત્પુરુષની સંગતિ શું શું નથી
કરતી ? અર્થાત્ સઘઠું કરે છે.—બુદ્ધિનું જડપણું
હરીલેછે, વાણીમાં સત્યતાને સિંચે છે, માન ને
મોટાઈ આપે છે, પાપ સર્વ દૂર કરે છે, ચિત્તને
પ્રસન્ન કરે છે અને સઘઠી દિશાઓમાં કીર્તિનો
ફેલાવો કરે છે.)

બુદ્ધિનું જડપણું જાય એટલે સત્યાસત્ય અને
હેય ઉપાદેયનો વિવેક થઈ અસત્યનો ત્યાગ થાય
છે ને સત્ય વસ્તુનું ગ્રહણ થાય એટલે સઘઠા સદા-

ચાર ને સદ્ગુણનું પાત્ર થવાય છે. એ શું સત્સંગતિનો થોડો લાભ કેહેવાય ? આ પછી અનુક્રમે સત્યપણું, માન, મોટાઈ, પ્રસન્નતા અને કીર્તિ એની મેઠે ચાલ્યાં આવે છે. પૂર્વનાં કાંઈ પુણ્ય વિના સત્પુરુષોના જેવાં આચરણ થતાં નથી એમ અમે આગળ લખ્યું છે, તેવાજ અભિપ્રાયથી એક અનુભવી વિદ્વાન્ સત્સંગતિવિષે કહે છે કે.—

ગંગેવાઽયવિનાશિની જનમનઃ—

સંતોષસર્ચાન્દ્રિકા

તીક્ષ્ણાંશોરપિ સત્પ્રભેવ

જગદ્જ્ઞાનાંધકારાપહા ॥

છાયેવાંશિલતાપનાશન—

કરી સ્વર્ધેનુવત્કામદા

પુણ્યૈરેવ હિ લભ્યતે સુકૃતિભિઃ

સત્સંગતિર્દુર્લભા ॥

ગંગાની પેઠે પાપનો નાશ કરનારી, માણસોનાં મનને રાજી કરવામાં સારી ચંદ્રિકા જેવી, સૂર્યના કીરણોની પેઠે જગતનાં અંધારાંને (અજ્ઞાનને) મટાડનારી, છાયાની પેઠે સર્વ તાપને^૧ ટાલનારી અને કામદુધા ગાયની પેઠે જે કામના^૨ થાય તે પૂરી આપે એવી દુર્લભ સત્સંગતિ છે જે સારાં કર્મ કરનારા હોય તેનેજ પુણ્યવડે મળે છે. અર્થાત્ તેવિના બીજાઓને મળતી નથી.

વિચાર કરીયે તો કેટલા બધા ગુણો સત્સંગતિમાં રહ્યા છે તે જણાઈ રહે છે. એથી પણ વિશેષ ગુણ એમના નીચેના અમુલ્ય શ્લોક રત્ન-થી જણાશે.

૧ આધિના, ઉપાધિના અને વ્યાધિના સમૂહ તાપ.
 ૨ સત્સંગથી મારીજી કામના થાય અને તે કામનાને સત્સંગતિ પૂરે.

‘કલ્પદ્રુમઃ કલ્પિતમેવ સ્મૃતે
 સા કામધુક્કામિતમેવ દોર્ગ્ધ ॥
 ચિંતામણિશ્ચિન્તિમેવ દત્તે ।.
 સતાં હિ સંગઃ સકલં પ્રસૂતે’ ॥

(કલ્પવૃક્ષ જે કલ્પના કરિયે તેજ આપે છે,
 કામદુધા ગાય જે કામના કરિયે તેજ આપે છે,
 અને ચિંતામણિ જે ચિંતવન કરિયે તે આપે છે ;
 પણ સત્પુરુષનો સંગ તો એ સવચ્છ આપે છે.)

વિચારિયે કે આથી વીજું દુનિયામાં શું વધારે
 છે ? કંઈ પણ નથી. કલ્પદ્રુમ કલ્પના કરિયે તે
 આપે, કામદુધા કામના કરિયે તે આપે, અને
 ચિંતામણિ ચિંતવન કરિયે તે આપે એનો પ્રત્યક્ષ
 અનુભવ કરવાનું આ કલિકાળમાં આ જગત્માં
 અસંભવિત છે, પણ આ ત્રણેને હલકાં પાડનારી
 સત્સંગતિનો અનુભવ તો પ્રત્યક્ષ કરવો હોય તો

પણ વિરલ સ્થળે થઈ શકે એવો છે. માટે આ
 લાભ ચૂકવો ન જોડે. છેવટ જે મોટામાં મોટો
 છેવટનો ગુણ સત્સંગતિનો છે, તે તો મૂઠમાંજ શ્રી
 શંકરાચાર્યે દર્શાવી આપ્યો છે કે ક્ષણમાત્ર પણ
 સત્સંગતિ થાય તો તે આ સંસારનો સાગર તર-
 વાને વાણરૂપ થાયછે. આપણે વાંચ્યું કે જીવન
 તો પાણીના ટીપાં જેવું છે. તેનો પલવાર પણ મ-
 રોસો રાખી શકાતો નથી. ત્યારે હવે જ્યાંસુધી
 ચલણ છતાં પણ અમૂલ્ય જીવન આપણા હાથમાં
 છે ત્યાંસુધી તેને શામાટે તૃથા જવા દેવું જોડે !
 બાઝક છોકરાંને સાકર આપિયે તો તે નાંચી
 દડને કોલસો ચાવાની ઇચ્છા રાખેછે, તેમ આ-
 પણે ન કરવું જોડે. છોકરું અણસમજુ હોયછે
 તેથી સાકર તજીને કોલસો ચાય પણ જ્યારે તે
 સમજુ થાયછે ત્યારે કોલસો તજી દડ સાકર-

तुंज ग्रहण करेछे; केम के ते वखते तेने साकर-
ना गुणनुं ज्ञान थायछे. तेम आपणे पण आपणुं
जे अज्ञान छे ते अनेक साधनोथी भेली दइऐ
तो पछी दुनियाना दुष्ट प्रपंच अने विषयादिक
तरफ जे वृत्ति जायछे ते पाली वळीने सदाचार
अने सत्संगति तरफ वळेछे. माटे आ वेळा भू-
लमां न जवा देवी. 'अणीनो चूक्यो सो वरस
जीवे' ए केहेवत प्रमाणे जो आ तक आपणे
खोशुं तो पाली तेवी तक क्यांथी मळशे ? एम
न जाणवुं के आपणे मोटा थइ गया अथवा ह-
लकां कुळमां अवतर्या माटे आपणे सत्संगतिना
अधिकारी नथी. ज्यारथी जाग्या त्यारथी सवार
समजवुं. जो खरी उत्कंठा हशे तो क्षणवारना
खरा बोधथी ने संगतिथी जरूर कल्याण थवानुं.
माटे मनने पाछुं हठवा न देवुं. आ काम आपणुं

પોતાનું અને આ શરીરથીજ થઈ શકે તેમ છે.
 આટલા દિવસ અજ્ઞાનમાં ગયા તે હવેથી જ્ઞાન
 થતાં વૃથા ગયા એમ જણાશે તો પણ તે વાતની
 ચિંતા મેલી દેવી અને વૃથા ગયેલા દિવસોનું
 જેમ હવે પછી ભોગવવાનાં જીવનમાં સાટું વઢી
 જાય, તેવું પ્રયત્ન કરવું, જેથી આ અમૂલ્ય
 જીવનનું અમૂલ્યપણું સચવાય, અને ફરીને કોઈ
 પણ કલેશનું પાત્ર ન થવાય.



* કામં ક્રોધં લોભં મોહં
 ત્યક્તાત્માનં પશ્યત કોઽહમ્ ।
 આત્મજ્ઞાનવિહીના મૂઢાઃ
 પચ્યંતે તે નરકાનિગૂઢા : † ॥૭॥

અર્થ.

કામને, ક્રોધને, લોભને અને મોહને ત્યાગ કરી
 હું કોણ છું એમ આત્માને જો. જેને આત્મજ્ઞાન
 નથી તે મૂઢલોકો નરકમાં પડ્યા સડ્યા કરે છે.

* હવે અજ્ઞાની પુરુષો નરકમાં પડેછે માટે અજ્ઞાન
 વધારનાર અને જ્ઞાનના પ્રતિબંધક કામ-ક્રોધાદિક અં-
 તઃશત્રુને દૂર કરી સ્વરૂપ જ્ઞાનનેમાટે કહેછે.

(અનુવાદ હરિગીત છંદમાં.)

† તજી મોહ મેલી લોભ મેલી ક્રોધ મેલી કામને.
 નિજરૂપને હું કોણ છું એવે વિચારે પામને;
 નિજરૂપને નહિ ઓઝલે તે લોક મૂર્ખ ગણાયછે,
 તે મૂઢ લોકો નરકમાંહિ પડ્યા પડ્યા પીડાયછે.

ટીકા.

સર્વે સત્કર્મોથી રેસવી નાચનારા અને પોતાનાં રૂપને ભૂલાવી નાચનારા કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ ને મત્સર એ છ મોટામાં મોટા શત્રુઓ છે. મદ ને મત્સર એ પ્રથમના ચારની આગળ કશી ગણતીના નથી અને તેની અંતર્ગત ગણાઈ શકેછે. માટે અહીં ચારનાંજ નામ આપ્યાં છે. આ ચારમાં મુખ્ય કામ છે. એ એકલો કામજ આજ્ઞા જગત્ને ઝુંધું વાળી દે એવો નઠારો છે તો ચાર સાથે મળે ત્યારે તો શી વાત કરવી રહી? જેટલા અનર્થો છે તેનું મુઠ્ઠા એક કામ છે. કામથી કામનાવાળું થયેલું મન નાનાપ્રકારના વિષયના ભોગ ભોગવવામાં લલચાયછે. વિષય-ભોગ ભોગવવામાં લલચાયેલું મન પછી વિવેકની સામું લેશ પણ જોતું નથી. કામ હોય તે સાથે

તેની અર્ધાંગના રતિ પળ સાથેજ હોય. કામ
 અને રતિનું જોડું કદીપણ જુડું પડતું નથી. એ
 જોડાંને આધીન થયેલા જીવની કોઈ દિવસ સા-
 રી ગતિ સંભવતી નથી. વિષયરૂપ વિષથી કડવાં
 થઈ ગયેલાં અંતઃકરણમાં યમનિયમાદિકનું સ્મરણ
 પણ થવું કઠણ પડેછે, તો પછી સન્માર્ગની વાત
 તો ક્યાંથીજ સુજે ? જેણે મોટા મોટા પ્રખ્યાત
 પુરુષોને ઝંડા ટાડામાં ઉતારી સંસારના ચક્રમાં
 ચાલતા કર્યા છે, એવો દુષ્ટ કામ બીચારા ક-
 લિયુગના પ્રાણીને શું ન કરે ? જેઓનાં નામ લ-
 ણે આપણે આજ પવિત્ર કેહેવાઈએ છીએ તેવા
 પ્રતાપી પુરુષોનાં વૃત્તાંતને પણ ક્રૂર કામે મેલાં
 કર્યાં છે. આ સંસારમાં જે જે જન્મ લઈને દુઃખ
 સહન કરવાં પડેછે તે અને હજુ પણ નહીં સ-
 મજાય તો કરવાં પડશે એ માત્ર કામના ક્રૂર

कटाक्षधीज. काम एवो तो लालचु छे के जो आपणे तेने लेशमात्र अंतरमां आश्रय आपीये तो ते पोढानुं पराणे पड जमावी दई आपणने उलटा पोतानी वश करी मेलेछे. विद्वत्ता अने विवेक कामनो लेश भास थतांज उडी जाय छे. एनां पुष्पनां केहेवातां बाण एवां तो तीखां छे के तेनो आश्रय लेनारा देव, दानव अने मानवने पोताने वश करी मरजी मुजब चलावी अनेक कुकर्मना गांठडा बंधावेछे. लोढानुं एक बाण शत्रुए मार्युं होय तो मात्र थोडी वेदना थइने थोडे दिवसे रुझाइ जाय अथवा बहु वाग्युं होय तो मृत्यु थाय, पण आ कामनां बाण तो गुप्तरहीनेज मनुष्यने चाकडे चडावेछे. चाकडे च-डेलुं मनुष्य गमे तेठलुं दुःख वेठतुं होय अने गमे तेवी हानि पामतुं होय तोपण ते वातनुं तेने भा-

ન નહિ રહેતાં જે કાંઈ થાયછે તે ઉત્તમોત્તમ કામ થાયછે એમજ સમજેછે. આમ કરતાં કરતાં અહીંનાં કેટલાંક મહાસંકટો વેઠીને મનુષ્ય શરીર પડ્યા પછી અનેક પ્રકારની પશુપક્ષીઆદિ-યોનિમાં અવતરી અનેક દુઃખ ભોગવવાં પડેછે કે જેનો અંત ક્યારે આવે તે કહી શકાતુંજ નથી. આવા ઉત્તમ પદનો નાશ કરનાર કામને આધીન થયેલું મન અનેક કામના કરેછે ને તે તે કામના પૂરી પાડવામાટે પ્રયત્ન કરેછે. જો કોઈપણ કામનાને કાંઈ વિઘ્ન નડે તો તરતજ કામનો ખાઈબંધ ક્રોધ આવી માણસને કાંધે ચઢી બેસેછે. કામનાં પડછ ચડેલું મનુષ્ય સારો માર્ગ દેખતું નથી, તેમાં ક્રોધનો અંધાપો આવે પછી શી મળા રહે ! કરાલ ક્રોધે મહા ઘઠિયા અને પ્રતાપી પુરુષોને વશ કરીને' અતિક્રૂરતાના

पात्र बनावी दीधा छे. मोटा मोटा पुरुषो
 क्रोधना आवेशमां अंध थइ पराभव पामेला
 सांभळ्या छे ने देखिये पण छिये. काम
 होय त्यां क्रोध होयज ए वात निःसंदेह छे.
 संसारनो त्याग करी जंगलमां जइ वसनारा
 मोटा योगियोण कामनो त्याग कर्यो केहेवाय
 छे ते वात सत्य छे पण तेवाओने पण क्रोधनो
 आवेश वखते रही जायछे के जे आवेशथी
 तेओ धारेली उत्तम सिद्धिने वणी मेहेनते पण
 पोचता नथी. ए मानो शक्यछे के संसारनो
 त्याग कर्यो पछी ने जंगलमां जइ वश्या पछी
 कांइ क्रोधनो अंश रहेछे, ते कोइ पण जातनी
 अंतःकरणमां इच्छा के कामना होय तेमां कांइ
 हानि पोचवाथीज रहेछे, कंइपण जो इच्छा
 गमे तेवी उत्तम होय तोपण जो ते अंतःकरणमां

આવે નહીં તો પછી ક્રોધ થવાનો સંભવજ નથી. જ્યાંસુધી મનમાં મમતા બંધાતી હોય ત્યાંસુધી મનમાંથી ક્રોધ જતોજ નથી, અને તેથી પર્ણકુટી બાંધી વસનારાઓને ક્રોધ સંસારીની સરગ્લા કરી મેલી પોતાના પાશમાં પકડી સંસારસમુદ્રમાં ગ-
 ળકાં સ્વરાવેછે. ક્રોધ જ્યાં જાયછે ત્યાં તેની સ્ત્રી હિંસા પણ તેની સાથેજ રહેછે. કાચિક વાચિક અને માનસિક એ ત્રણ જાતની હિંસા કેહેવાયછે. શરીરથી થાય તે કાચિક, વાણી-
 થી કરાય કે કરાવાય તે વાચિક અને મનથી કરાય તે માનસિક હિંસા કેહેવાય. એવો કોઈપણ દેવ, દાનવ કે માનવ નહિ હોય કે ક્રોધને આ-
 ધીન થયા પછી ઉપરની ત્રણમાંની એકે હિંસાને આધીન તે થયો ન હોય. હિંસાને આધીન થયેલા પ્રાણીની પછી સારે માર્ગે ચડવાની આશાજ

શાની રાખવી ! કામી અને ક્રોધી માણસના એ-
ના એ કાન સારી બોધની વાત સાંભળવામાં બેહેરા
બનેછે, કામી અને ક્રોધી માણસની એની એ આંખ
મારું દેખવામાં આંધળી થાયછે, કામી અને
ક્રોધી માણસનાં એનાં એ બીજાં ઇન્દ્રિયો સારી
ક્રિયા કરવામાં લૂલાં ને પાંગળાં થાયછે. અને
કામી અને ક્રોધી માણસનું એનું એ હ્યયચક્ષુ વિ-
નય-વિવેક-વિચારમાં ફૂટી જાયછે. આ ઉપરથી
આપણે સમજી શકશું કે જ્યાંસુધી કામ કે ક્રોધ
આપણી પાસે આવ્યાં નથી* ત્યાંસુધીજ આપણે
સદ્વિચાર કરી તેને વશ કરી શકશું. કામ ને

* કામ ક્રોધ ક્યાંઈ બીજેથી નથી આવતા, એને
શરીરની સાથેજ છે. તે વિકાર પામે એટલે આવ્યા સ-
મજવાં. જેમ રોગમાત્ર શરીરમાં છે પણ જ્યાંસુધી વિકાર
પામીને પ્રસિદ્ધ થાય નહિ ને શમી રહે ત્યાંસુધી રોગ ના
કહેવાય તેમ.

ક્રોધનું પડ જામ્યું એટલે લોભ પણ તેની સાથે
 આવીને મળી જાયછે. લોભ આવીને વશ્યો કે
 પોતાનો સ્ત્રી તૃપ્ણાને તૈયાર કરેછે. જે જે કા-
 મનાઓ અંતરમાં થાય તેને તૃપ્ણા પોષણ આપતી
 જાયછે. મોટા મોટા મનોરથ કરાવનારો લોભ
 નીચેને ત્યાં નોકરી કરાવેછે, ન ચાલવાનું ચો-
 લાવેછે, ન કરવાનું કરાવેછે, ન સાંભળવાનું સં-
 ભળાવેછે, અને કુલજાતિનું અભિમાન મૂલ્યાવે છે.
 એની સાથે તેની સ્ત્રી તૃપ્ણા મળી એટલે તો આ-
 શાના તરંગમાં માણસ એવું તળાયછે કે જીવ-
 તાંસુધી તેને હાશ કરીને વેસવાનો સમય આવ-
 તોજ નથી. આવી સ્થિતિમાં કલ્યાણ તે શું કે-
 હેવાય અને સારો માર્ગ તે શું કેહેવાય એમ સ-
 મજાવું એ સ્વપ્નમાં પણ સંભવતું નથી. ચોરી આ-
 દિના મોટા અપરાધો લોભની લાલચથીજ થાય-

છે. ગમે તેમાં સારાં લક્ષણને લોભ ભૂલાવી દેછે. આ પ્રમાણે કામ ક્રોધ અને લોભનું પ્રબલ થયું કે પછી મોહ પણ પાછલ રહેતો નથી. આશું જગત્ જન્મમરણને આધીન થઈ અનેક દુઃખ સહન કરેછે તે મોહજથીજ. મોહ થયો ઇટલે સ્વ-રાંચોટાનું માન રહેતું નથી. હું શું કરું છું અને આ સારું છે કે નઠારું તે વાત સુજતીજ નથી. જેટલા પદાર્થ જેટલા વિચાર અને જેટલી ક્રિયા-ઓ અકલ્યાણ કરનારાં હોયછે. તેજ કલ્યાણ કરનારાં જણાયછે. જેવો કામનો અને જેવો ક્રોધનો અંધાપો છતી આંચે આંધળા કરી નાંચી સંસારના આંધળા કુવાનાં અનેક દુઃખો સહન કરાવવાનાં કારણરૂપ થાયછે તેવોજ મોહનો અંધાપો પણ થાયછે. કામ, ક્રોધ ને લોભ વિકાર પામી કે મોહ પછી દબાઈને રહેતોજ

નથી. એકબીજા એ દોષો એવા સંકળાણ છે કે
 એકનું કાંઈ પ્રવલ્લ થયું તો બીજાને મેઝો લેતો જ
 આવે. જોકે અનુક્રમે એક એકનું કામ્ણ છે એ-
 મ બહુવાર અનુભવાય છે તોપણ એ નિયમથી ઉ-
 લટું પળ ક્વચિત્ જોવામાં આવે છે સ્વરં. ઉપ-
 રના એકેકા દોષ જન્મ મરણના ફેરાનાં અનેક
 દુઃખને અપાવવામાં પૂર્ણ છે તો ચોરેય મેઝા થા-
 ય પછી શી ઓછ રહે? આ ચોરેયને તર્જોદેવા
 એ મનુષ્ય પ્રાણીનું જ કામ છે. જો ईશ્વરેચ્છાથી
 પશુ કે પક્ષીનો પરાધીન દેહ મળ્યો હોત તો
 આપણે શું કરી શકત? પળ સારું થયું કે મનુ-
 પ્યનું શરીર મળ્યું છે અને તેની સાથે વિવેકબુ-
 દ્ધિ મળી છે. જ્યાંસુધી વિવેકબુદ્ધિનું કામાદિક
 ઉપરના ચાર ચોરે હરણ નથી કર્યું તે પેહેલાં એ
 ઉગતા ચોરને એવા દબાવી દેવા કે ફરીને જી-

वतांसुधी माथुं उचुं करेज नहीं. आ काममां
जो भूळ ग्वाधी तो अमूल्य मनुष्यजन्म निष्फळ
गयो एम. समजवुं, केम के पछी तो आपणमां ने
पशुमां कशो फेर रह्यो नहीं. व्यवहारमां ना-
ना सरखा शत्रुने पण वश करिये छिये त्यागे
आ तो सदायना मोटा शत्रुओने केम वश न
करवा जोईए. ए वश थया होय तो व्यवहार-
मां पण सहु मित्र थईनेज रहेछे. कामने, क्रो-
धने, लोभने, अने मोहमे तजी देवा जोईए. (व-
कार पामवा न देवा जोईए.) कदी तेम नज थ-
ई शके एम कोई धारे तो तेनेमाटे पण सुख-
रूप उपायो कई थोडा नथी. काम कामना क-
रावतो होय तो विषयभोगादिकनी नहि करतां
तेथी विरक्त रही निरंतर संसारनां दुःखमांथी
छूटवानी ने उत्तम पद मेळववानी करवी. क्रोध

રીસ કરાવતો હોય તો સંસારના અનેક દુઃખદ પ્રપંચ ઉપર અને તેનાં અનર્થકારક કારણ ઉપર કરવી. લોભ તૃષ્ણા રચાવતો હોય તો મત્સમાગમની, સારાસમયની, સત્કર્મ કરવાની, સંસારનાં દુઃખથી છૂટવાની અને ઉત્તમ પદ મેળવવાની રાખવી. મોહ વિદ્વલ કરી નાખતો હોય તો ईશ્વરનું સ્વરૂપ અને પોતાનું સ્વરૂપ ઓઢાવી શ્રદ્ધા અને અભ્યાસથી એવું વૈરાગ્યસહિત જ્ઞાન મેળવવું કે શરીરની વેમાન અવસ્થા થઈ જાય. જો એ ચાર દોષો તજાતા ન હોય તો તેને આ પ્રમાણે સામીરીતે જોડવા. ત્રણ દોષ ચરોચર જોડાઈ શકેછે પણ ચોથો મનમાનતી રીતે જોડાતો નથી પણ જોડાયા જેવોજ સમજવો.

આટલું કરીને પછી હું કોણ છું એમ વિચારી પોતાના આત્માને ઓઢાવવો.* કામદિક જ્યાંમુથી

* વ્યવહારમાં પણ પોતે પોતાનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. હું કોણ માણસનો પુત્ર છું, મારી પ્રતિષ્ઠા કેવી છે, હું

વશ થયા ન હોય ત્યાંસુધી આત્માને ઓઝા-
વાનાં બધાં સાધન અધુરાં સમજવાં. પોતે પોતાનું
રૂપ ઓઝાવવું તે આત્માને ઓઝાઓ કેહેવાય.
ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ, અહંકાર, ત્રણ ગુણ
અને પંચભૂતથી થયેલો દેહ હું નથી પણ એ મારા
છે એમ જાણવું. દેહ ઇન્દ્રિયાદિક જે કાંઈ દૃશ્ય
છે તે સવળાં જડ છે. એને ચલાવનાર જે શુદ્ધ
ચૈતન્યરૂપ તે મારું રૂપ છે. લાંબો, ટુંકો, પાતળો,
જાડો, કાઠો કે ગોરો એ પણ દેહ છે. હું તો
નિર્વિકાર અસંગ, અક્રિય અને અઘંડ છું. દે-
હઇન્દ્રિયાદિકને વાદ કરતાં જે કાંઈ અવશેષ
ચૈતન્ય રહેછે તે હું છું. આ પ્રમાણે પોતાનું

કોનો આશ્રિત છું. મારો શો ધર્મ છે, મારે કેમ વર્તવું
જાડાણ, ઇત્યાદિ વિચાર કરી પોતાનાં સારાં કુઝાણાં
પ્રમાણે શોભે તેમ ચાલવું તથા બોલવું તે પોતાનું રૂપ
જાણ્યાનું લક્ષણ છે.

शुद्ध स्वरूप ओळखी लेवुं. ० ज्यांसुधी कामक्रो-
धादिकथी ने रागादिकथी मन भर्युं होय त्यां-
सुधी पोतानां स्वरूपने ओळखवानी जात पण
सांभरती नथी, पण ज्यारे मन ए दोषने त्यागी
निर्मळ थयुं त्यार पछी पोतानुं शुद्ध स्वरूप जेम
अगीसामां मोहुं साफ देखाय तेम जणाइ रहे
छे. जेओ पोतानां रूपनुं खरुं ज्ञान नथी पाम्या
ते, हुं कर्त्ता, हुं भोक्ता, हुं सुखी, हुं दुःखी,

० स्वरूप ओळखवुं ए बात कांइ मेहेली नथी. श-
मदमादिक साधनोर्थी अंतःकरण निर्मळ थाय अने न्यार
पछी सत् शास्त्रनुं श्रवण थाय ने तेने समजावनार दगो-
च तेवो योग्य महात्मा मळे त्यारे ओळखायछे. पछी
कोईने थोडा समयमां ओळखायछे ने कोईने वधारे
समये ओळखायछे. पोपटनी पेठे, में मारुं स्वरूप ओ-
ळख्युं छे एम बोलवुं ए कांइ खरुं ज्ञान केहेवाय नही.
खरुं रूप ओळखनारनी स्थिति अलौकिकज होयछे.

एम मानी रातदिवस हर्षशोकमां बुझ्या रही
 वारवार जन्म मरण धारण करेछे. जेने पोतानां
 रूपनुं खरुं ज्ञान नथी तेने ममता पण एवी गळे
 वळगेछे के तेना भारथी दबाएलुं माणस संसा-
 रना आंधळा कुवामांथी बहार नीकळवानो वि-
 चार पण करी शकतुं नथी. ईश्वरनुं अने पोतानुं
 स्वरूप नहि ओळखनारा पुरुषो मूढ एटले अ-
 कलविनाना केहेवायछे, अर्थात् ढोर जेवा
 कहिये तो कांड भारे पडतुं नथी, केमके ढोरने
 पण अकल होती नथी. ए मूढ पुरुषो पछी,
 आपवात करनाराओ जेम आ लोक ने परलोक-
 नां महा दुःख भोगवे छे तेम आ लोकनां ने
 परलोकनां नरकादिकनां दुःखो भोगवेछे. जेटलो
 दोष मोतविना बीजां साधनोथी शरीर पाडना-
 राने लागेछे तेंटलो अथवा तेथी विशेष दोष

પોતાનું સ્વરૂપ નહિ જાણનારને લાગવો જોઈએ; કેમકે સ્વરૂપને ન ઓઝાવવું એ પણ એક જાતનો આપવાત થયો અને તેથી તે કર્મપ્રમાણે તેને અ-
 થાયોગ્ય નરકમાં સજ્યા કરવાની શિક્ષા ન્યા-
 યથી વિરુદ્ધ કહી શકાય નહીં. નરક અનેક
 કેહેવાય છે. તો પણ તેમાંનાં મુખ્ય તામિસ્ત્ર, અં-
 વતામિસ્ત્ર, રૌરવ, મહારૌરવ, કુંભીયાક, કાલસૂત્ર,
 અસિપત્રવન, સૂકર, અંધકૂપ, કૃમિભોજન, સંદેસ,
 સપ્તસૂર્મિ, વજ્રકટક, શાલ્મલી, વૈતરણી, પૂયોદ,
 પ્રાણરોધ, વિશમન, લાલાભક્ષ, સારમેયાદન અ-
 વીચિ, અને અયઃપાન એ ૨૧ તથા ક્ષારકર્દમ,
 રક્ષોગણભોજન, શૂલપ્રોત, દંદશૂક, અવટાનિરોધ,
 પર્યાવર્તન અને મુર્ચીમુખ, એ મળીને ૨૮ નરક
 નામ રૂપ અને લક્ષણસહિત શુકદેવે વર્ણવી દેલા-
 ઝ્યાં છે. * એનાં દુઃસ્થાનો વિચાર કરતાં રુવાડાં

* ભાગવતના પંચમસ્કંધમાં છે. સ્થળના સંકોચે તે
 અહીં ઉતાર્યા નથી. વળી કોઈ બીજા પ્રસંગમાં તે ઉતારી
 સર્વને વિદિત કરશે.

ઉમાં થઈ જાય એવાં તે ભયંકર લાગેછે. જો મન-
 માં આવાં નરકનાં અસહ્ય દુઃખો જોવાની ઇચ્છા ન
 હોય તો ન્કામ ક્રોધાદિકને દવાવી દઈ પોતાનું
 સ્વરૂપ ઓઠાશીને ન્યાય અને સદાચારને માર્ગે
 ચાલ્યા કરવું જેથી ઉત્તમોત્તમ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ
 થાય. જો આ વાત વિસરી ગયા તો જરૂર સુંવાડે
 સુંવાડે લાસો વીંછીની વેદનાજેવાં દુઃખ આપનારાં
 નરકના ભોગી આપણે થઈ ચૂકવાના અને ઉત્તમ
 પદ પામવામાટે અનેક પુણ્યથી મેઠવેલો મનુ-
 પ્યદેહ વૃથા થવાનો. આ અનેક દુઃખે અને પુ-
 ન્યે મેઠેલો અમૂલ્ય માનવદેહ વૃથા થાય એ જે-
 વી હાનિ ત્રીજી એકે પણ નથી. આજ જન્મ, આજ
 જાતિ, આજ અવસ્થા, આજ સમય અને આજ ઘડી
 પોતાનાં કલ્યાણમાટે વિચાર કરવાનો છે એમ
 સમજવું જોઈએ. પછીની શી સ્વબર અને શો મરોસો?

आवा उत्तम मनुष्यदेहमां एज देहथी करवानुं
 कर्त्तव्य छे ते जो न थयुं तो पछी कयारे थशे?
 शुं उंटना अवतारमां अनेक रेतीनां भेदानमां
 तीक्ष्ण तडकामां माथे भार उपाडी भुख्यां तरश्यां
 मुसाफरी करतां के आंखे पाटा बांधी घाणिए
 फरतां कर्त्तव्य सुजशे? शुं बळदना अवतारमां
 खरे मध्याद्धे हळ खेंचतां के बेसुमार गाडीमां
 भरेलो भार माथे लाकडियो चाबखा पडतां भु-
 ख्यां तरश्यां रात दहाडो खेंचतां के घाणिये आं-
 खे पाटा बंधावी आंटा फरतां कर्त्तव्य सुजशे?
 शुं घोडाना अवतारमां एकश्वासे गाडियोने ल-
 ई जतां माथे पडता चाबखा खमतां, बूटमां ज-
 डेला खीलानी अणियोना प्रहार खमतां, जे म-
 छे ते खाईने पेट भरतां ने अरध कांकरावाळुं
 जोगाण खातां कर्त्तव्य सुजशे? शुं गर्दभना अ-

वतारमां दाणानी के मीठांनी छांटो उपाडी दूर
 देशमां मुसाफरी करतां, हुंगरोउपर हदथी ज्या-
 दे भार उपाडी लई जतां के कुंभारने घेर राख-
 मां लोटतां भूंकतां भूंकतां कर्त्तव्य सुजशे? शुं
 कुतरांना अवतारमां घेरघेर बारणे रोटलाना वा-
 टकामाटे भटकतां, चरेकोरथी लाकडीपाणाना
 प्रहार खातां के विष्टानुं भक्षण करी शेरीयोमां
 खाड खोदी सुई रेहेतां कर्त्तव्य सुजशे? शुं भुं-
 डना अवतारमां रुष्टपुष्ट बनी गारामां लोटतां
 ने तेने खातां के कोई निर्दय शिकारी मळे तो
 तेना हाथमां पकडाई लोटानी तपावेळ सळियेंथी
 नठारी रीते तडफडियां खातां प्राण खोतां क-
 र्तव्य सुजशे? शुं बकरांना अवतारमां झाडपा-
 लो चरतां के कोई निर्दय भक्षक मळ्यो तो व-
 गरमोते बराडां पाडतां हथियारथी प्राण खातां

ने काळ सरखा मारनाराओने जोई कंपतां कंप-
तां विचार सुजशे! शुं कागडाना अवतारमां
मांसना कटका के पित्तकफना ओंदर उपाडी
आमतेम उडतां के कोई क्रुर हिंसक मळयो तो
गोळीना मारथी तडफडी प्राण ग्वेतां कर्त्तव्य
सुजशे! शुं उंदरना अवतारमां विलाडी मळे तो
तेना पंजामां पकडवाथी मोत वस्ततनी चिचिया-
टी करतां के गाडीनां पैडांतळे चगदाई छुंदेछुं-
दा थई जतां कर्त्तव्य सुजशे! मुजलोको ! आ-
वा चोराशी लाग्र नाना मोटा दुःखना हुंगर
भोगवावनारा अवतारो छे, तेमांथी मनुष्यना अ-
वतारविना बीजा कोई अवतारमां कर्त्तव्य सुज-
वानुं नथी. कर्त्तव्य सुजवानां साधनवाळा देह-
मां नहि सुजे तो पछी जेमां कर्त्तव्य सुजवानुं
कशुं साधन नथी एवा देहमां तो कयांथीज सु-

जशेः मोटे निश्चयथो समजवुं के पशुनी पेठे मा-
त्र आहार मैथुन वगर जेने कांई बीजुं मुज्युं न-
हि तेणे कांई पण कर्युं नहीं अने तेनो हीरानी
किंमतने हठावनार मनुष्यदेह निरर्थक थयो.

* अंगं गलितं पालितं मुंडं

दन्तविहीनं जातं तुंडम् ।

करधृतकम्पितशोभितदंडं

तदपि न मुंचत्याशापिंडम् † ॥८॥

* हवे घडपण्या देह खडभडी जाय तो पण आ-
शा छूटती नथी ए कहेछे.

(अनुवाद हरिगीत छंदमां.)

† तन साव शिथिल थयुं शिरं श्वेतकेश थई गया,
मुखरूप मंदिरमांदिथी सह दांतदेव पडी गया ;
धारण करी तें त्याकडी शोभित अने कंपित करे,
आशातणा तुं पिंडने तोपण नथी तजवो अरे ॥ ८

અર્થ.

અંગ ગळી ગયું, માથે પळી આવી ગયાં, દાંત વગરનું મોઢું થઈ ગયું અને હાથમાં .શોભિતી થરથરતી લાકડી લીધી, તોપણ હર્જા આશાનો પિંડ મેલતો નથી.

ટીકા.

બાલ્યાવસ્થા અને યુવાગવસ્થા પ્રારબ્ધયોગથી જો નિર્વિદ્ન નિકળે તો તે પછી ક્રમ ક્રમે વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થાયછે. એ વૃદ્ધાવસ્થામાં ક્રમે કરીને સર્વ અવયવોની શક્તિ શિથિલ થઈ જાયછે. બાલ્યાવસ્થા ને યુવાવસ્થામાં ઇન્દ્રિયો જે શક્તિ ધરાવેછે તે શક્તિ પણ ક્રમે કરી ઘટતી જાયછે. છેવટ મોઢામાંથી લાઠ પડેછે, અનાજ દાંત ન હોવાથી બરાબર ચવાતું નથી, નાક ચૂવેછે, આંખમાંથી પાણી પડેછે, કાન થોડું સંભ-

ઢાયછે, આંચે થોડું દેખાયછે, ઉચ્ચાર બરાબર થઈ શકતા નથી, સ્મૃતિ ઓછી થઈ જાયછે, શરીર ભારે થઈ જાયછે, ચામડીમાં કડચલી પડી જાયછે, અંગનું લોહી સુકાઈ જાયછે, પચારિયે પચ્યું રેહેવું પડેછે, ઉઠવું હોય તો લાકડી લેવી પડેછે, માંયું હાથ ને પગ થરથર્યા કરે છે, પૂર્વાવસ્થાના જેવી બુદ્ધિ પણ રહેતી નથી, સારું સારું ચાવાની ઇચ્છા થાયછે, અફીણનું બંધાણ થાયછે, ઘરનાં માણસો અણસમજુ હોય તો પ્રથમના જેટલું માન આપતાં નથી, કંઈક બોલતાં સહુ બટકું ભરી ઉઠેછે, કુતરાંની પેટે ઘરનાં માણસ કે ઘરનાં ન હોયતો બહારનાં માણસ બટકું રોટલો આપે તે ચાવો પડેછે, પોતાનું માન નહિ રેહેવાથી પેટમાં બઢેછે, લુગડાં પેહેરવા પૂરાં મઢતાં નથી, સુવાને શય્યા પણ (નઠા-

રી પ્રજા હોયતો) મળતી નથી. રામનું નામ સાં-
 ભરતું નથી, જીભનો લવારો વધેછે, વસ્તે મ-
 ળમૂત્રથી વસ્ત્ર વગડી જાયછે, શરીર ગેલથી
 ગંધાયછે, આગલી અવસ્થા સાંભરી આવવાથી
 રડાયછે, એવી દશામાં પણ આશારૂપ પિંડ કે
 જેમાં અનેક મનોરથનાં बीज भर्या છે તે છોડા-
 તો નથી એ આશ્ચર્ય જેવી વાત છે. વળા લોકો
 કહે છે કે 'આજે આવી જુવાનીની અવસ્થામાં
 કલ્યાણનો માર્ગ ગોતવાનું કાંઈ કામ નથી; આ
 અવસ્થામાં તો સ્ત્રી, ધન, માલ અને માન મેલવ-
 વામાં તત્પર રહેવું જોઈએ. રામરટ્ણ કરવાને તો
 વૃદ્ધાવસ્થા જ છે. આમ વિચાર કરનારા એટલું
 પણ નથી જાણતા કે વૃદ્ધાવસ્થા આવશે કે ન-
 હિ આવે એનો પેહેલાંથી શો ભરોસો? કલિકા-
 લમાં નિમિષમાત્રમાં કલૈયા કુવરો દુશ્મનની

પણ છાતી ફાટી જાય એવી રીતે યમરાજાને ઘેર જાયછે અને પાછલનાં સંબંધિયોને વગર મોતે અધમુવાં કરતા જાયછે, એતો જાણે કેમ જાણતાજ ન હોય તેમ સ્વાઈપીને પેટપર હાથ ફેરવી પલંગપર પોઢી રહેછે ! કદી જાણતા હશે તો જેટલી વાર દેખે કે સાંભળે તેટલી વાર સ્મરણ રહેતું હોય તો કોણ જાણે ! એ સ્મરણ પણ પાછું સંસારના પ્રપંચમાં અને સ્ત્રીપુત્રાદિકનાં સુખમાં મોહી રહેલા માનવિયોને ક્ષણવારમાં જતું રહેછે. અને વૃદ્ધાવસ્થામાં આપણે કલ્યાણનું સાધન કરશું એમ માની બેસનારાને એમ નથી થતું કે તે અવસ્થા કેવી હોયછે. ભોગજોગે કદી એ અવસ્થાને પોચાય તો તેમાં કેવી સ્થિતિ મનુષ્યની થાયછે તે ઉપર દર્શાવ્યું છે તેથી જાણાઈ આવશે. આમ થવાથી બાલપણ જુવાની અ-

ને ઘરડપણ એ ત્રણે અવસ્થા ફોકટ જાયછે
અને આ માનવનો દેહ વૃથા થાયછે.

બાલક જાણે કે મારું બાલકપણ અને તેમાં
ભોગવવાના ભોગ સદાય એમજ રહેશે. જુવાન
જાણે કે મારી જુવાની અને તેમાં ભોગવવાના ભો
ગ સદૈવ એમજ રહેશે અને વૃદ્ધ જાણે કે મારી
વૃદ્ધાવસ્થા અને તેમાં ભોગવવાના ભોગ એમજ
રહેશે; પરંતુ કાલનો નિયમ એવો છે કે કોઈ
પણ પદાર્થ એની એ સ્થિતિમાં રહેતોજ નથી.
ભોગ અને અવસ્થા કદી ટુંકે કાલે નાશ પામે
કે કદી લાંબે કાલે નાશ પામે પણ અવિચલ
તો કાંઈ રહેવાનું નહિ. કોઈપણ અવસ્થામાં કોઈ
સદ્વિચાર કે કલ્યાણનું સાધન થયું હોય તો તે
અવિચલ રહેછે. આયુષ્યની અવધિને નહિ જા-
ણનારા બુદ્ધિમાનો ‘આજ શું છે આગલ કરશું’

एम धारेछे अने लांबी आशानी दोरीये लटका-
या करेछे. फांसीनां लाकडांनी दोरीए लटक-
नारा पापीओनो तो तरत छुटको थइ जायछे
पण आशारूप दोरीने वळगी रहेलानो आ पार
के ते पार छुटकोज थतो नथी. बाल्यावस्था पण
बीते, युवावस्था पण बीते अने वृद्धावस्था पण
बीते तो छेवट जे रह्युं ते मृत्यु केहेवाय. ए मृत्यु
थतां पण आशा सूक्ष्म शरीरने पोताना कब-
जामां राखी अनेक दुःख आपेछे, माटे एवी
आशाने अळगी करवी जोइए. आशानी वेन
तृष्णाथी तपेलाए कह्युं छे के.—

भ्रांतं देशमनेकदुर्ग-

विषमं प्राप्तं न किञ्चित्फलं

सक्त्वा जातिकुलाभिमान-

मुचितं सेवा कृता निष्फला ॥

ભુક્તં માનવિવર્જિતં
 પરગૃહેષ્વાશંકયા કાકવ-
 તૃષ્ણે જૈંભસિ પાપકર્મ-
 નિરતે નાદ્યાપિ સંતુષ્યસિ ॥

અનેક પ્રકારના ગઢવડે પેસી ન શકાય એ-
 વા દેશમાં ફર્યો પણ કાંઈ ફઠ મઠ્યું નહિ,
 જેવું જોડાઈ તેવું જાતિનું અને કુલનું અભિમાન
 મેલીને ફઠવિનાની સેવા કરી, શંકાવડેકરીને
 માન મેલીને પારકે ઘેર સ્વાધું, તોપણ હે પાપક-
 ર્મમાં લાગી રહેલી તૃષ્ણા ! હજી તું વધારે વ-
 ધારે થતી જાયછે ને સન્તોષ પામતી નથી !

સારાંશ એ કે તૃષ્ણા ઘણીજ નીચ આચરણ
 કરાવનારી છે અને તેને આધીન થઈ તેવાં આ-
 ચરણ કર્યા છતાં પણ પ્રતિદિન વધતી જાયછે,
 કોણ જાણે કોનો તેને આશીર્વાદ છે કે વૃદ્ધ

તો થતીજ નથી કે જેથી નાશ થઈ જવાનો સંભવ
હોય. માત્ર વિચારવાનું હોયછે તે તેને પોતા પા-
સેથી દૂર કરી મેલેછે. જેઓ આશા તૃષ્ણા દૂર
નથી કરી તેમણે કાંઈપણ કર્યું નથી અને જેઓ-
એ તેને તજી છે તેમણે સઘળું કર્યું છે.

તેનાધીતં શ્રુતં તેન તેન સર્વમનુષ્ટિતમ્ ।

યેનાશા પૃષ્ઠતઃ કૃત્વા નૈરાશ્યમવલંબિતમ્॥

જે પુરુષે આશાને પાછળ મેલીને નિરાશપ-
ણાનું ગ્રહણ કર્યું તેજ સઘળું મળ્યો, તેણેજ સઘ-
ળું સાંભળ્યું અને તેણેજ સઘળું કર્યું.

ગમે તેટલો વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો હોય,
ગમે તેટલાં શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કર્યું હોય અને ગ-
મે તેવાં સારાં કર્મ કર્યાં હોય પણ જ્યાંસુધી
આશાને મેલી ન હોય ત્યાંસુધી તે સઘળું વૃથા
છે કેમકે એક આશા એ બધાંને નિષ્ફળ કરી
નામે છે. માગવંતમાં પણ લલ્યું છે કે,—

યાદુસ્ત્યજા દુર્મતિભિર્જીર્યતો યા ન જીર્યતે ।
તાં તૃષ્ણાં દુઃસ્વનિવહાં શર્મકામો દુતં સજેત્ ॥

નઠારી બુદ્ધિવાળાઓ જે તજાતી. નથી અને
શરીર ઘસાતાં પણ જે ઘસાતી નથી તે દુઃસ્વને
વેહેનારી તૃષ્ણાને કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા પુરુષે
ત્યાગ કરવી.

જ્યાંસુધી મતિ નઠારી હોય ત્યાંસુધી તૃષ્ણા તજા-
તી નથી માટે તૃષ્ણાને તજનારની મતિ સારી જોઈએ.
સારી મતિ સમ્પાદન કરીને ‘શરીરં ઘસાતાં પણ
તે નથી ઘસાતી તથા અતિ દુઃસ્વ દેનારી છે’ એમ
તેને ઓઠાંઘીને કલ્યાણને વિરોધ કરનારી સમજી
તજી દેવી. જે સમજીને તજે છે તેને સેહેલ છે ને
ન સમજીને તજતા નથી તેને તજવી કઠણ છે. કોઈ
કેહશે કે આશાતૃષ્ણાને તૃપ્ત કરવાથી તે આફુડી
શમી જાશે પણ તેમ બનતુંજ નથી. એને તૃપ્ત ક-

રવા જતાંજ સઘઠું અમૂલ્ય આયુષ્ય વૃથા જાય છે, ને પછી આપણે શરીરે અને ઇન્દ્રિયોએ અશક્ત થયા કે કાંધે ચડી બેસે છે. જેમ મુંડા લોકો માંકડાંને નચાવે તેમ તે પછી આપણને નચાવે છે. માટે તજાય તો તો તે જ્યાંસુધી તૃપ્ત ન થઈ હોય ત્યાંસુધી સેહેલથી તજાય, નહિ તો પછી તે માટે મરોસો ચોટો.

શરીરને ઉત્પન્ન થવા કાજે બીજ રોપાય ત્યાંથી તેને નાશ થવાનાં કારણો પણ સાથેજ હોય છે. પ્રારબ્ધયોગથી ગર્ભમાં ને ગર્ભમાંજ નાશ થઈ જાય, અથવા જન્મીને નાશ થઈ જાય, અથવા જન્મ્યા પછી થોડે દિવસે કે થોડે વર્ષે નાશ થઈ જાય, અથવા કુમાર અવસ્થામાં નાશ થઈ જાય, અથવા પૌંગડ અવસ્થામાં નાશ થઈ જાય, અથવા કિશોર અવસ્થામાં નાશ થઈ જા-

ય, અથવા યુવાવસ્થામાં નાશ થઈ જાય, અથવા પ્રૌઢાવસ્થામાં નાશ થઈ જાય, અથવા વૃદ્ધાવસ્થામાં નાશ થઈ જાય. એમ નાશ થવાનું તો થઈમાંથી ઉત્પત્તિની માથે છે પછી ન થાય તેનો મેલ નહિ. પણ થવાનો તો નિશ્ચયજ છે. એમ છતાં ચેતાય નહિ એ આશ્ચર્યની વાત છે. અનેક વિદ્વો મહન કરીને અને મોતના મપાટામાં નહિ આવીને વૃદ્ધાવસ્થા દીઠી હોય તેમ છતાં જો વીતેલું વય સફળ કરવાનો વિચાર ન આવે તો એટલેસુધી લાંબાં ચાલેલાં આયુષ્યનું શું ફલ ? ક્ષણમાત્રમાં કરાલ કાલ કોઠિયો કરી જાય અને ફરીને પ્રારબ્ધપ્રમાણે વઢી કોઈ દુઃસ્વરૂપ દેહ ધારણ કરી સંસારમાં મટકવું એજ છેવટ ભોગવવાનું રહેછે. એમ ન થવાને માટે સારાં શાસ્ત્રોનો અને સારા પુરુષોનો નિર્મલ ચિત્તથી બોધ સાંભળવો જોઈએ.

બોધની વાત સંભળાય ક્યાંથી ને સુજે કેમ?
 દશ વર્ષના બાઠક તરફ નજર કરિયે તો, કા-
 ઠની ગતિ અને પ્રારબ્ધયોગને નહિ જાણનારું
 તેનું મન અનેક વિદ્યા ભણી તેમાં પાસ થઈ અ-
 નેક ઇનામ ઇલ્કાબ અને પગાર મેઢવવાના વિ-
 ચારરૂપ પ્રવાહમાં તળાતું હોય છે; પંદર વર્ષના
 બેસતી જુવાનીના બાઠક સામી નજર કરિયે તો,
 વિદ્યામાં પ્રવીણ થઈ કાંઈ સારી ચાકરી મેઢવી
 કે વેપારધંધે લાગી સુન્દર સ્ત્રી પરણી સંસારના
 ભોગ ભોગવવાના વિચારમાં તેનું કાઠની ગતિ
 અને પ્રારબ્ધયોગને નહિ જાણનારું મન તળાતું
 હોય છે; કોઈ ભરજુવાની વાઢા પુરુષ તરફ ન-
 જર કરિયે તો, વધારે દ્રવ્ય મેઢવી અને પ્રજા
 ઉત્પન્ન કરી તેને લાડ લડાવવાના અને વધારે
 વધારે સુખ મેઢવતાં જવાના વિચારમાં તેનું કા-

ઢની ગતિને અને પ્રારબ્ધને નહિ જાણનારું મન તળાતું હોય છે; તેમજ કોઈ સર્વે સારી સ્થિતિ-ને પોષેલા વૃદ્ધની તરફ નજર કરિયે તો, બે ચાર ગાડિયો ઘેર હાંચ તો બીજી વધારે રાખીને, પૈસા સારી પેઠે મેઢા કર્યા હોય તોપણ કાંઈ તેની સંખ્યામાં વધારો કરીને તથા દીકરાદીકરીઓને પરળાવીને સુખી થઈ ઘાટલામાં પડ્યા પડ્યા ઘાવાના વિચારમાં તેમનું કાલગતિને અને પ્રારબ્ધને નહિ જાણનારું મન તળાતું હોય છે. ઉપરનાં સર્વે પાત્રો પોતે પોતાની આશા પ્રમાણે કદિક ફઢ મેઢવે છે ને કોઈ વચમાં-થીજ તુટી પડે છે, પણ જે ક્રમ ઢુનિયાનો આશા માટે બંધાળો છે તે તુટતો નથી. વ્યવહારમાં આશા ન હોય તો સારી સ્થિતિ ન થાય એમ કેટલાક માને છે તેમાં માત્ર સંમજળફેર છે, જે

फळ मेळववानुं होय तेनेमांटे योग्य प्रयत्न तो कर्ये जावुं, पण तेमां खोटा तुरंगोथी वखतने खोवो नही. परमार्थविचारमां एटलुं विचारवानुं छे के प्रारब्धयोगथी जे जे सारी के माठी स्थिति आवे ते भोगववी अने संतोष राखीने व्यवहारनां काम साथे पोताना कल्याणनुं साधन पण करतां रेहेवुं ए गृहस्थने घटे छे. केमके बीजा संसारना विचारोमां गयेलो काळ फोकट छे पण सद्विचारमां गयेलो काळ सफळ छे. माणसो जाणे छे के अमुक भोगनो पदार्थ ईश्वर आपणने आपे तो ठीक अने आप्या पत्नी एम जाणे छे के हवे ते अमर रहे तो ठीक, पण ते वात धारी उतरती नथी; अने केटलीक वखत तो इच्छा घणी थाय ने ते माहेलुं कंड पण मळे नही. आना करतां ईश्वर पासे एवो पदार्थ माग-

વો કે જેનો નાશ ન થાય, અને તેવો પદાર્થ મળ્યા પછી તેનો એવો ઉપયોગ કરવો કે ફરીને આપણે પણ સંસારનું દુઃખ સ્વમતું પડે નહિ. આ બધું બનવાનું સાધન મનુષ્યશરીર છે, તેમાં પણ જો કાંઈ બુદ્ધિની વિકલતા હોય કે અંગની સ્થિતિ હોય તો શરીર નકામું થાય છે; પણ પ્રારબ્ધયોગથી શરીર, સર્વ ઇન્દ્રિયો અને અવયવોથી પૂર્ણ હોય અને વિચારયોગ્ય બુદ્ધિ થાય ત્યાંમુધી જીવતું હોય તો આ શરીરથી જે કરવું હોય તે થઈ શકે છે. માટે યુવાવસ્થા હોય તો પણ સારા સદ્ગુણો સંપાદન કરી ગુણવૃદ્ધ થવું, સારી વિદ્યા સંપાદન કરીને વિદ્યાવૃદ્ધ થવું, સદુદ્યમ કરી ધન મેળવીને ધનવૃદ્ધ થવું અને મોટાં મોટાં દેશોન્નતિનાં કામો કરીને માનવૃદ્ધ થવું એ જ્યાંમુધી કાળે ક્રૂર દૃષ્ટિ કરી નથી અને જરા

જીર્ણ કર્યા નથી ત્યાંસુધીજ બનવાનું છે. પળ એ મધઠું કરીને કરવાનું કરી ચૂક્યા એમ માની બેસવું નહિ. કરવાનું કરી ચૂકા એમ ત્યારે જાણવું કે જ્યારે ફરીને સંસારનાં દુઃખ જોવાં ન પડે એવું નિરાશીપણું પ્રાપ્ત થાય ને સંતોષમાં દિવસ જાય. જેઓને ઘેર મોટા મોટા હાથીઓના ઝુલવાથી તેના મદગંધથી સઘલી જગ્યા છવરાઈ રહી હતી, જેઓનાં પદકમલમાં સ્વંડિયા ગાજાઓ અનેક ભેટો લાવીને મેલતા, જેઓને લક્ષ્મી જેવી સુંદર સ્ત્રિયો પતિવ્રત પાઠીને પરમેશ્વરની પેટે સેવતી, જેઓના પ્રતાપી પુત્રો મહાસમર્થ અને શૂરવીર હતા, જેઓની રાજ્યલક્ષ્મી કુબેરની સમૃદ્ધિને પળ હસી કાઢાડે તેવી હતી અને જેઓ ક્ષણવારમાં જઠને ઠેકાણે સ્થલ અને સ્થલને ઠેકાણે જલ્લ કરી નાંચે એવા શૂરવીર હતા, તેઓ

મહાપ્રતાપી આર્ય રાજાઓ પણ સુખરૂપ રાજપા-
 રને દુઃખરૂપ ગણી દુઃસ્વેથી પણ ન ચ્વર્મી શકાય
 એવો કટુંબનો સ્નેહ છોડી, કેમેય ત્યાગ ન કરી
 શકાય એવા વૈભવને તજી દેડ, સમ્બલ્લં બંધનકારક
 સમજી અંતઃકરણમાંથી આશાના અંકુરને ઉત્તેડી
 નાંચી પુણ્યરૂપ અરણ્યમાં વલ્કલ પેહરતા ને
 વનફલ ચ્વાતા વશ્યા હશે તે શા માટે ? વિચાર
 કરીને જોશું તો ફરીફરીને માતાના ગર્ભમાં આ-
 વીને દુઃખ સહન નહિ કરવાને માટે અને અચ્ચંડ
 પદને પોષવાને માટેજ. માટે આપણે પણ બનતે
 પ્રયત્ને તેવી આશા કેમ ન રાખવી જોઈએ ? સ-
 દાચરણમાં ચાલી સદ્ગુણ ગ્રહણકરી સંસારનાં
 અનેક દુઃખથી અને તેનાં બંધનથી છુટવાની
 આશા કરવી તે ઉત્તમ આશા કેહેવાય અને તે
 શિવાય સંસારનાં સુખની અને ઈન્દ્રિયેષ્ણા દેવતા

ઊઠી જાય ને ઊંઘું ન થવાય એવું અશક્ત શરીર
 થાય ત્યાંસુધી પણ જીવીને છોકરાનાં છોકરાં
 રમાડવાની આશા કરવી એ અધમ આશા કેહે-
 વાય. ઉત્તમ આશા જન્મ સફળ કરાવેછે અને
 અધમ આશા નિષ્ફળ કરાવેછે. મોટું કેમેય ન
 તજાતી હોય તો અધમ આશાને ઠેકાણે ઉત્તમ
 આશાને વેસારી દેવી જોડે. એમ નહિ કરતાં
 જે અધમ આશાને વળગી રહેછે, તે પ્રારબ્ધયો-
 ગથી ધનવાન થયા હોય તોપણ રાતદિવસ રઝ્યા
 કરેછે, સુખેથી ઊંઘતા નથી, સંસારના સર્વે ભો-
 ગોનો તે ઉપભોગ લઈ શકતા નથી, હું ને મારું
 એવી મમતામાં હાયવોય કરેછે અને એમ કરીને
 મનુષ્યપણાને અહર્નિશ લજાવેછે. દેશી પરદેશી
 વિદ્યા મળીને વિદ્વાન વદતા હોય, વ્યાપાર કરી
 ધન મેળવીને લક્ષ્મીવાન વદતા હોય, આવ્યા

ગયાનું સન્માન કરીને વિવેકી વદતા હોય અને સવઢી રીતે મોટા ભાગ્યશાઢી કેહેવાતા હોય, તે પણ જો આશાના પાશમાં બંધાયા હોય તો તેનું વિદ્વાનપણું, ધનિકપણું, વિવેકીપણું અને ભાગ્યશાઢીપણું તળાઈ ગયા બરોબર છે. કહ્યું છે કે-
 તેઢન્યાપુણ્યભાજસ્તે તૈસ્તીર્ણઃકેશસાગરઃ ।

જગત્સંમોહજનની યૈરાશાઢશીવિપી જિતા ॥

જેણે જગત્ને મોહ પમાડનારી આશારૂપ સપિંણીને જીતેલી છે, તે આ જગત્માં વન્ય છે, તેજ પુણ્યને ભોગવવાવાઢા છે, અને તેજ કલેશ-રૂપ દરિયાને તરી ગયા છે.

આ વાત સત્ય છે. કેમકે ં સર્પિણી જ્યાંસુધી વઢગેલી હોય ત્યાંસુધી ઢન્યતાને પાત્ર થવાતું નથી, પુણ્ય ભોગવનાર થવાતું નથી, અને કલેશ-રૂપ સાગરને તરી શકાતો નથી. આટલામાટે

તે આશાને જીતવા પ્રયત્ન કરવું એ બુદ્ધિમાનનું કામ છે. જ્યારથી જાગ્યા ત્યારથી સવાર એમ સમજીને જે કરવાનું હોય તેમાં વિલમ્બ ન કરવો જોઈએ. જન્મીને અનેક છલકપટથી પ્રાણને પોષણ આપીને આ માટીનાં પુતલાંને પુષ્ટ કર્યે જવું એજ મનુષ્યદેહનું કર્તવ્ય નથી, પરંતુ જેટલો વસ્ત્ર સમજળ આવ્યા પછી આ દેહ રહે તેટલો વસ્ત્ર પુણ્યરૂપ કર્મ કરી ફરીને સંસારનાં દુઃખને પાત્ર ન થવું પડે તેજ કર્તવ્ય છે; કે જે વીજાં શરીરોમાં થતુંજ નથી.



* સુરમંદિરતરુમૂલનિવાસઃ
 શય્યાભૂતલમજિનં વાસઃ ।
 સર્વપરિગ્રહભોગત્યાગઃ
 કસ્ય સુખં ન કરોતિ વિરાગઃ ॥૧૭॥[†]
 અર્થ.

જે વૈરાગ્યમાં દેવતાઓનાં મંદિર અને ગાહનાં
 મૂળો એ રહેવાનું ઠેકાણું છે, પૃથ્વી એ સુવાનો
 પલંગ છે, મૃગચર્મ એ પેહેરવાનું વસ્ત્ર છે અને સર્વ
 પરિગ્રહ અને ભોગનો ત્યાગ થયેલો છે, તે વૈ-

* વૈરાગ્ય હોયતો મોહમદે માટે વૈરાગ્યને વર્ણવે છે.

(અનુવાદ હરિગીત છેદમાં.)

† વસતું સદા તરુવરતલે ને દેવનાં મંદિરવિષે.
 મૃગચર્મકેરાં વસ્ત્ર પેરી પોદવું પૃથ્વીવિષે;
 નજવા વિષયના ભોગ ને સર્વે પરિગ્રહ પ્રેમર્થા,
 એવું અરે વૈરાગ્ય સુખ કોને કહો કરતું નર્થા.

राग्य कोने सुख नथी करतुं? अर्थात् सर्वने सुख करे छे.

टीका.

अढळक धन खरचीने उभी करेली सात
माळनी महेलातो के जे आंकाशने अढती होय,
सुंदर बारीबारणां चोतरफ मेलेलां होय, चंद्र-
मानी किरणोजेवा धोळा कळिचूनाथी धोळेली
होय, रंगबेरंगी आनंदने आपे एवां पशुपक्षी
आदिनां चित्रो चित्रेलां होय, धोळा रंगना उ-
लेचो माथे बांधेला होय, भातभातना अरिसा
अने चकचकित कपाटो गोठवेलां होय, बिलोरी
काचनां झुम्मरो अने हांडियो दीवा करवावास्ते
टांगेलां होय, घडिआळना मनोहर खटकारा थया
करता होय, अनेक प्रकारनां कर्त्रिम फळ फूल
पशु पक्षी अने वाजांओ मनने हरण करतां

હોય, સુંદર પલંગ મસ્તમલની તઢાઈઓથી પા-
 થરી તે ઉપર દુધનાં ફીણજેવા ઘોઠા ઓછાડ
 ઓછાડેલા હોય, સુંદર ટાટના સ્વટકારાઓ મ-
 નને ડગાવી નાંચતા હોય, ફરતા બાગરમીચાના
 પુષ્પોનો સુગંધ ચાલ્યો આવતો હોય અને પાણી-
 ના ફુવારાઓ આગઠ છુટતા હોય તથા પ્રિય-
 જનો તેમાં આનંદથી વસતાં હોય એવી મહેલાતો
 પણ વૈરાગ્ય પામેલાના મનને કંઈ પણ આનંદ
 આપતી નથી. કેમકે તેઓ જાણે છે કે તે સર્વ
 બંધનકારક અને નાશવાન છે. એઓને તો જેમાં રાત્રિ
 દિવસ ધૂપ દીપ અને નૈવેદ્ય આદિથી પ્રતિમાઓનાં
 પૂજન થતાં હોય, સત્ત્વગુણ પસરી રહેલો હોય, અને
 પરમેશ્વરનાં નામ શિવાય બીજો કશો શબ્દ કાને
 પડતો ન હોય એવાં દેવતાઓનાં ભવ્ય મંદિરો
 તથા નિર્જન વનમાંહેના મોટા વૃક્ષો આનંદ આપે

छे. तेवां मंदिरो के झाडनां मूळोमां तेओ इच्छा
प्रमाणे वसे छे अने त्यां वसवुं उत्तमोत्तम जाणे
छे अने अतुल्य आनंदने पामे छे.

शीशमनां के सुखडनां लाकडांना विचित्र
कोरणी करी पलंग बनावेला होय, ते उपर
अतलसनां ओशीशां अने मशरुनी तळाइओ
पाथरी होय, चांदनी सरखा सफेत ओझाड
ओछाडेला होय, माथे मच्छरदानी नाखेली होय
अने चोतरफर्था मंदमंद वहातो पवन सुंदर सु-
गंध लइ आवतो होय एवी शय्या वैराग्य पा-
मेलां मनवाळाने जरा पण रुचती नथी. एओने
तो आखा जगत्तना भारने उपाडनागी पृथ्वी के
जेनी उपर कोइ ठेकाणे सुंदर रेती पथराएली
होय, कोइ ठेकाणे लीली धो उगेली होय, के
कोइ ठेकाणे झीणी धूळ पथराएली होय अने

જ્યાં સ્વુછી હવા આવ્યા કરતી હોય તે અત્યંત પ્રિય લાગેછે. સોનારુપાથી જડેલી શય્યા પણ તેની આગળ તેને કશા હીસાવતી નથી.

ખાતખાતનાં હીરાગળ વસ્ત્રો, અનેક તરેહનાં શ્વેતસ્વાવનાં વસ્ત્રો, સુતરાઉ ક્ષીણાં તથા જાડાં વસ્ત્રો કે જે વસ્ત્રોના પાઘડી, અંગરક્ષાં, શ્વેત, કુડતાં અને વીજા અનેક પેહેરવાનાં મનમતા ઘાટ બને છે તેવાં અમૂલ્ય વસ્ત્રો પણ વર્ગગ્ય પામેલાનાં મનને રુચતાં નથી. એમને તો માત્ર કાલિયાર મૃગનું ચર્મ એજ ઉત્તમોત્તમ વસ્ત્ર લાગેછે અને તેથીજ તે સંતોષવાનું રહે છે. હીરા અને મોતી જેમાં લાગેલા હોય એવાં જરિયન વસ્ત્રો પણ તેમના મનને મોહ પમાડતાં નથી.

તેમજ એક દેહ અને તેને પાછળ લાગેલાં સ્ત્રીપુત્રાદિકનાં પોષણમાટે અને પોતાને ભોગ ભો-

गववाने माटे अज्ञानियो जेम अनेक प्रकारना शब्द, स्पर्श, रूप, रस अने गंधवाळा पदार्थो ग्रहण करेछे अने तेने तेमां आसक्त रही भोगवे छे, तेम जे वैराग्यवान् छे ते ग्रहण करता नथी ने तेओने भोगववानी आशा पण होती नथी. जेम विष्टाने त्यागे तेम तेओण सवळा विषयभोग त्यागेला होय छे.

आ बधुं वैराग्यथी थायछे. आ वैराग्य सर्वने एटले जेने प्राप्त थयो होय तेने आनंद उपजावे छे; केमके खरांग्वोटांनुं ज्ञान थइने वैराग्य थाय छे अने वैराग्य थयो एटले भूतना भडकाजेवा खोटा जगतना पदार्थोमां कदी पण ज्ञानीनी वृत्ति वळती नथी अने तेमने ते आनंद आपता नथी. मात्र शरीर रहे त्यासुंधी तेने कई आधार जोइए तो उपर प्रमाणे रहेवाने झाडनां मूळ अने

દેવતાઓનાં મંદિર, સુવાને પલંગરૂપ પૃથ્વી, પેહેર-
 વાને વસ્ત્રરૂપ હરણનું ચામડું અને બાકી બધું
 ત્યાગ કરવાને માટે છે. સંસારમાં આસક્ત રહે-
 નારાઓ આવડિયે આપણી દૃષ્ટિમાં સુખ ભોગ-
 વતા લાગે પણ તે માત્ર જાદુની પેઠે દેખવા
 માત્ર છે. જો વિચાર કરીને જોઈએ તો એતો બિ-
 ચારા મહાદુઃખ ભોગવે છે ને હયાત શરીર પડ્યા
 પછી કોણ જાણે પાછાં કેવાં દુઃખ ભોગવશે ને
 તેની શી ગતિ થશે ? જેઓ વૈરાગ્ય પામ્યા છે તેઓ
 ઉત્તમ સ્થિતિને ભોગવે છે અને હયાત શરીર
 પડ્યા પછી પણ તેમને જન્મમરણ નહિ હોવાથી
 તેઓ કશાં દુઃખને ભોગવનાર નથી. જેઓને
 સારો સંગ ને બોધ હોય અને પુર્વનાં કંઈ પૂણ્યનો
 ઉદય થાય તેમનેજ સ્વરાંસ્વોટાનું જ્ઞાન થઈ વૈ-
 રાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયા પછી

कशुं दुःख के बंधन अंतःकरणमां रेहेवुं संभवतुं
नथी. संसारमांथी जेनुं मन उठेलुं होय एवा
मोक्षाधिकारीने केवुं रटण रहे छे तेविषे नीचेनां
भर्तृहरिनां वाक्यउपरथी जणाशे.

कदावाराणस्याममरतटिनीरोधसिवसन
वसानःकौपीनंशिरसिनिदधानोंजलिपुटं ।

अयेगौरीनाथत्रिपुरहरशंभोत्रिनयन

प्रसीदेत्याक्रोशान्निमिषमिवनेप्यामिदिवसान

गंगाजीने किनारे रेहेतो, कौपीनने धारण
करतो, बे हाथेथी पगे लागतो अने हे गौरीनाथ !
हे त्रिपुरहर ! हे शंभो ! हे ! त्रिनयन ! प्रसन्न
थाओ एम बोलतो हुं दिवसोने क्षणनीपेठे क्यारे
निर्गमन करीश !

जेओए साचुंजुठुं जाण्युं छे अने जेओने सं-
सारनां दुःखथी त्रास छूटे छे तथा जेओने कशी

મમતા નહિ રહેતાં પોતાનાં કલ્યાણની ઇચ્છા છે તેઓને એ પ્રમાણે ઘરવાર અને મુગ્ધભોગ જે અણિક છે તેમાંથી ઘટ્ટિ ઉઠીને પુણ્યરૂપ અરણ્યમાં અને તીર્થાટનમાં જાય એ વાત સમવિત અને શોભિતી છે. જેઓએ પ્રેમથી પૃથ્વીનાં પાલન કરેલાં અને જેને ભોગ સર્વ પ્રાપ્ત હતા એવા મહારાજાઓ પણ પુણ્યરૂપ વનને માન્ય કરી મમતા છોડી ચાલી નીકળ્યા છે તે પણ સત્ય માર સમજીને અને ફરીને દુઃસ્વરૂપ જન્મમરણ ન ધરવાને માટેજ અને તે પણ જો અંતરમાંથી ધ્વરો અંકુર હતો તોજ. સંસારમાં સઘળું દુઃસ્વરૂપ દેખાય અને સત્યાસત્યનું ભાન થાય એટલે વૈરાગ્ય સ્કુરે છે. સઘળા આનંદ કરતાં વૈરાગ્યનો આનંદ અધિક છે અને ત્રીજાં ત્રણાંમાં ભય રહેલો છે પરંતુ એમાં કશો ભય નથી માટે તે નિર્ભય છે. મહાહરિષ્ વૈરાગ્યનાં નિર્ભયપણાંવિષે કહ્યું છે કે—

ભોગેરોગભયંકુલેચ્યુતિભયંવિત્તેનૃપાલાદ્રયં
મૌનેદૈન્યભયંબલેરિપુભયંરૂપેજરાયાભયમ્ ।
શાસ્ત્રેવાદભયંગુણેસ્વલભયંકાયેકૃતાંતાદ્રયં
સર્વવસ્તુભયાન્વિતંભુવિનૃણાંવૈરાગ્યમેવાભયં

ભોગનેવિષે રોગનો ભય છે, કુઠનેવિષે
હલકું થઈ જવાનો ભય છે, દ્રવ્યનેવિષે રાજાનો
ભય છે, મૂળાપણાનેવિષે દીનપણું આવવાનો
ભય છે, વઠનેવિષે શત્રુનો ભય છે, રૂપનેવિષે
જરાનો ભય છે, શાસ્ત્ર મળવાવિષે વાદાવિવાદ
કરવાનો ભય છે, ગુણનેવિષે સ્વલ પુરુષનો ભય
છે, અને શરીરનેવિષે કાઠ થકી ભય છે; એમ
સર્વ વસ્તુ પૃથ્વી ઉપર માણસોને ભયવાળી છે, પરંતુ
વૈરાગ્ય એજ એક અભય એટલે ભય વગરનું છે.

ભોગ ભોગવવાથી હીન મિથ્યા કે અતિમાત્ર
યોગનેલીધે રોગ થાયછે તેથી તેમાં રોગનો ભય

પ્રત્યક્ષ જણાયછે. વ્યવહારનાં અનેક કાર્યમાં કંઈ જ્ઞાતિબંધનથી ઉલટું કાર્ય થયું તો તેથી અથવા બીજાં કોઈ તેવાં હલકાં કાર્યથી, ઉચું કુઠ કેહેવાનું હોય તો નીચું કેહેવાયછે તેથી તેમાં હલકું થઈ જવાનો ભય પ્રત્યક્ષ દેખાયછે. પ્રયત્ને મેઠવેલું દ્રવ્ય કોઈ રાજ્યના ગુનાહમાં આવી જવાથી રાજા દંડીને લઈ જાયછે ને તેથી તેમાં રાજાથકી ભય થવાપણું પ્રત્યક્ષ દેખાયછે ; * મૂગું રહેવાથી કોઈ કાંઈ આપે નહિ અને પાતાની યોગ્યતા કોઈ જાણે નહિ તેથી નિર્ધનપણું થવાનો સંભવ છે, એટલે તેમાં દીનપણું પ્રાપ્ત થવાનો ભય પ્રત્યક્ષ જણાય છે ; દ્રવ્યનું શરીરનું કે માણસોનું બઠ્ઠ હોય તો કોઈ વસ્તુ લડવું પડે ને તેમાં પ-

* ચોર ચોરી પણ જાય, ચરચાઈ પણ જાય છતાં
 બે ભય પણ દ્રવ્યને વઢગેલા છે.

राजित थवुं पडै तेथी तेमां शत्रुनो भय प्रत्यक्ष जणायछे ; गमे तेवुं रूप होय पण घडपणे ते बदलायावगर रेहेतुं नथी तेथी तेमां जरानो भय प्रत्यक्ष जणायछे; शास्त्रोनां अध्ययनथी कोइ वखते समोवडियो मळे ने शास्त्रार्थ करवा वेत्ते तो तेमां हरावी दे तेथी तेमां वादविवाद करवानो भय प्रत्यक्ष देखायछे ; अनेक प्रकारना सदुणो होय पण ते जेनामां तेवा सदुण न होय तेवा खळ पुरुषो गुणने दोषरूपे देखेछे ने गुणीने सुखे रेहेवा देता नथी तेथी तेमां खळनो भय प्रत्यक्ष छे ; अने आ पंचभूतनां पुतळारूप शरीरने मृत्युसमय आव्यो के क्षणवार पण रेहेतुं नथी, एक मटकुं न मराय तेठला वखतमां तेनो नाश थइ जायछे तेथी तेमां काळनो भय प्रत्यक्ष छे. आम संसारमां जेटली वस्तु जोइशुं

તે સર્વેની ઉપર કાંઈ કાંઈ પળ ભય રહેલો હ-
 શેજ. જે ભયવાળી વસ્તુ હોય તે માણસને નિર્ભય
 કેમ કરી શકે ? જ્યારે વૈરાગ્યનો ભાવ ઉત્પન્ન
 થાયછે ત્યારે પછી ભોગાદિક અને તેનેવિષે સંભવે
 એવા ભયઆદિ કશું સ્ફુરતું નથી. જ્યાંમુધી વૈ-
 રાગ્ય ન થયું હોય ત્યાંમુધીજ ભય છે. વૈરાગ્ય
 થયા પછી સદા નિર્ભય દશામાં વૃત્તિ રહેછે.
 આવું સદૈવ નિર્ભય રાગનારું વૈરાગ્ય જેઓ સ્વરા
 ભાગ્યશાળી, સ્વરા વિવેકી અને સ્વરા મુમુક્ષુઓ
 હોયછે તેને પ્રાપ્ત થાયછે. એવા મનનાને ગમે તો
 કોલસો હોય કે ગમે તો સોનાનો કટકો હોય,
 ગમે તો વિષ હોય કે ગમે તો અમૃત હોય, ગમે
 તો શત્રુ હોય કે ગમે તો મિત્ર હોય, અને ગમે
 તો भारે વૈભવોથી ભરેલાં ઘરબાર હોય કે ગમે
 તો જેમાં ટાઢતડકાં પડ્યા કરે તેવું જંગલ હોય,

ते बधुं तेने एक सरखुं देखायछे. आम छतां पण तेओ अपतिव्रता स्त्रीना जेवां चंचळ मननो विश्वास नहि राखवाना हेतुथी सदैव वैराग्यने वधारनारां वनमां के पुण्यरूप तीर्थोमां पोतानी पवित्र वृत्तिने दोडाव्या करेछे. भठहरि कहेछे के-

गंगातीरेहिमगिरिशिलाबद्धपद्मासनस्य
ब्रह्मध्यानाभ्यासनविधिनायोगनिद्रांगतस्य ।

किंतैर्भाव्यंममसुदिवसैर्यत्रतेनिर्विशंकाः

संप्राप्स्यंतेजठरहरिणाः शृंगकंडूविनोदं ॥

गंगा नदीने कीनारे हिमगिरिनी शिला उपर जेणे पद्मासन बांधेलुं छे, अने ब्रह्मनां ध्यानना अभ्यासनी विधिवडे योगनिद्रा पामलो एवो हुं, तेने, शुं एवा दिवसो आवशे के जे दिवसोमां वृद्ध हरणो शंका वगरना थइने पोतानां शीगडांनी खरज मटाडवानो विनोद पामे,

અર્થાત્ મારી એવી અવિચલ સમાધિવાળી રિથતિ
 ક્યારે થાય કે જેમ ઝાડના થડમાં કે પથ્થર પર
 પોતાનાં શીંગડાં હરણિયાંઓ ઘસીને પોતાની
 સ્વરૂપ મટાડેછે તેમ મારાં શરીર ઉપર ઘસીને
 મટાડે.

આ પ્રમાણે ઉત્તમ લક્ષ વૈરાગી પુરુષોનું રહેછે.

સંસારનાં બંધનથી છુટવાનાં દ્વારરૂપ આ મ-
 નુષ્યનો દેહ કોઈ પુર્વનાં પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાયછે.
 પ્રાપ્ત થયા પછી પૂર્વના સંસ્કાર સારા હોવાને-
 લીધે સારાં શાસ્ત્રોનો ને સારા પુરુષોનો સંગ થાય
 છે. એ સંગમમાં જન્મમરણમાં અને વ્યવહારમાં
 તથા બીજા પશ્વાદિકના અવતારમાં કેવાં કેવાં
 દુઃખ છે તેનું શ્રવણ થઈ તેની સત્યતા ઉપર દૃઢ
 વિશ્વાસ બેસેછે. એ વિશ્વાસ બેઠા પછી તેવાં દુઃખ
 ફરીને ન સ્વપ્નમાં પડે એવી ઇચ્છા થવાથી મન

તેવા તેવા ઉપાયો શોધેછે. જગત્માં જેટલા ના-
મરૂપવાળા પદાર્થો છે તેટલા બધા આધિ વ્યાધિ
અને ઉપાધિ કરનારા છે એટલુંજ નહિ પણ તેમાં
આસક્તિ થવાથી અતિ દુઃખ થાયછે એમ નિશ્ચય
થવાથી આજ્ઞા સંસારમાં દુઃખબુદ્ધિ થાયછે. દુઃ-
ખબુદ્ધિ થવાથી સંસારના વ્યવહારો અને સંઘઠાં
સુખો અગ્નિની જ્વાળા જેવાં ત્રાસ ઉપજાવનારાં
જળાય છે અને તેથી તે જરા પણ રુચતાં નથી.
આવી રીતે મન સંસાર તરફ બેસતું નથી તેની
સાથે પોતાના વર્ણનો ને આશ્રમનો ધર્મ પાલવામાં
આવતો હોય, તથા પુણ્ય પામવાના હેતુથી ક-
ચ્છ્રાંદ્રાયણ આદિ વ્રતો કરવામાં આવતાં હોય
તેથી અને ईश्वर પ્રસન્ન થાય એવા પ્રાણી માત્ર ઉપર
દયા રાખવા આદિ ગુણોથી નિર્મલ રહેલું અં-
તઃકરણ વૈરાગ્ય ઉપર વળે છે. વૈરાગ્યમાં

प्रवेश थयेलुं मन संसारना विषयभोग सामुं
 कदी जोतुं नथी. ए क्रमे के बीजा कोई पण
 क्रमे अथवा तो कोई पण कारणे पोतानो
 वर्णाश्रम धर्म पाळवो तथा चांद्रायण आदि तप
 करवां तथा ईश्वर प्रसन्न थाय तेवा दया आदि
 गुण राखवा, ए सर्वेण सहित थयेलो वैराग्य
 उत्तम गति अपावनारो थाय छे.—वैराग्यविषे
 भगवान् शंकराचार्य कहे छे के.—

ब्रह्मादिस्थावरांतेषु वैराग्यंविपयेष्वनु ।

यथैवकाकविष्टायां वैराग्यंतद्धिनिर्मलं ॥

ब्रह्मा आदिथी ते छेक स्थावर पर्यंत जे-
 टला विषयो छे तेनेविषे कागडानी विष्टानीपेठे
 ग्रहण करवानी इच्छा रहे नहीं तेनु नाम निर्म-
 ल वैराग्य केहेवाय.

ब्रह्मांडथी मांडीने छेक खडनां थुंबडां सुधी-
 ना जे जे विषयो होय तेनी उपर जेम श्वाननी

કે ગર્દમની વિષ્ટાઉપર અથવા ઉલટી કરી ના-
 ચેલાં અન્નઉપર ઘૂત્તિ જાય નહિ તેમ વૃત્તિ જાય
 નહીં, એવી નિર્મલ વૈરાગ્યમાં સ્થિતિ રહેછે. એવી રીતે
 સ્થિતિ થવી એ બહુ કઠણ છે. સાચાંચોટાંના
 વિવેક વગર એ વૈરાગ્ય થઈ શકતું નથી. પ્રત્યેક
 પદાર્થવિષે વિચાર કરી સત્યને અને અસત્યને
 જાણવું એ વિવેક કેહેવાય. જ્યાંસુધી સત્ય કે
 અસત્ય જાણ્યું ન હોય ત્યાંસુધી સત્યનું ગ્રહણ
 અને અસત્યનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી અને વૈ-
 રાગ્યનું અધિકારી થવાતું નથી અને સદૈવ દુઃખ-
 નોજ અનુભવ કરવો પડે છે. સાચાંચોટાંની સમ-
 જણથી જ્યારે મોક્ષના દ્વારરૂપ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય
 છે ત્યારે પછી અંતઃકરણ નિયમમાં રહેછે,
 અનેક પ્રકારના વિષયોપર દોડવાને બદલે
 આત્મકલ્યાણના વિચારમાં વળગે છે, તથા પાંચ

કર્મેન્દ્રિ અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો પળ નિયમમાં રહીને વિષયોપર દોડતી નથી. આવી રીતે અંતઃકરણ અને ઇન્દ્રિયો વશ થવાથી શમ તથા દમ સચવાઈને શબ્દાદિક વિષયોથકી ઇનીમેઠે નિવૃત્તિ થાયછે. શબ્દાદિક વિષયો અસત્ય, બંધનને આપનાર અને દુઃખરૂપ છે એમ ઓઠલાઈને તેથી નિવૃત્તિ થઈ હોય તેનું નામ ઉપરતિ કેહેવાય. શમ, દમ અને ઉપરતિ પછી તિતિક્ષા થાયછે. જે કાંઈ દુઃખ આવે તે અથવા કોઈ દુઃખ દે તે સહન કરી લેવું તે તિતિક્ષા કેહેવાય. જેને તિતિક્ષા થઈ હોય તેનાથી બીજાને કદી દુઃખ થતું નથી. વૈરાગ્યથી જેમ શમ, દમ, ઉપરતિ અને તિતિક્ષા સંપાદન થાય છે, તેમજ તે થયા પછી અથવા તો સર્વની સાથે શ્રુત્યાદિક વાક્યો-નેવિષે, સત્પુરુષોના સદ્બોધને વિષે અને પરમા-

તમાનેવિપે શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે અને ईશ્વરનું
અને પોતાનું સ્વરૂપ ઓઠ્ઠાવવાની ઇચ્છા થાયછે.
એવીરીતે વૈરાગ્ય થવાથી અને શમ, દમ, ઉપર-
તિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા અને આત્મા-પરમાત્માનું સ્વ-
રૂપ જાણવાની ઇચ્છારૂપ સાધનોથી સંસારમાંથી
છૂટવાની વૃત્તિ થાય છે. એવી વૃત્તિમાંથી અનેક
વૈરાગ્યાદિ સાધનોનો પ્રવાહ ચાલુ રહેતાં શાસ્ત્ર
તથા સત્પુરુષદ્વારા બોધ થઈ પરમપદ પમાય છે.

વૈરાગ્યથી ને બીજાં સાધનોથી પોતાના સ-
દ્વિચારમાં ગુંથાઈ રહેલા પુરુષો પ્રસન્ન થઈને
ફર્યા કરે છે. સંસારમાં કોઈ તરફથી થતાં દુઃખ-
સુખ કે માનાપમાનને તે લેશ પણ ગણતા નથી.
આવી રીતે વૈરાગ્ય સર્વને આનંદ આપનાર છે.
જગત્માં દરેક પદાર્થો એવા છે કે તે જેના
સ્વાધીનમાં હોય તેનેજ સુખ ઉપજાવે છે, પણ

વૈરાગ્ય તો એક છતાં જે જે ગ્રહણ કરે છે તેને
 તેને ભિન્ન ભિન્ન થઈને અત્યંત સુખ આપે છે.
 વૈરાગ્યનું સુખ નિરવધિ છે કેમકે તેથી સઘળાં
 ભય ટલી જાયછે. તે શિવાય જેટલાં મોટાં સ્વપ્ન
 જેવાં સંસારનાં સુખ છે તે ભયભરેલાં હોવાથી
 દુઃસ્વરૂપ છે અને તે જ્યાંસુધી વૈરાગ્ય ન થયું
 હોય ત્યાંસુધીજ મધલાઠનીપેઠે મીઠાં જણાય છે
 પણ વૈરાગ્યથી જ્ઞાન થતાં પછી સઘળાં સુખપ્રત્યે
 દુઃસ્વબાંધ થઈ જાય છે. આવું સુખરૂપ વૈરાગ્ય
 કે જે સર્વને સુખ આપે છે તેને ગ્રહણ કરવું
 જોઈએ. સંસારને તજી ચાલી નીકળનારની વાત
 જુદી છે પરંતુ જેઓને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી સં-
 સારનો વ્યવહાર ચલાવવો હોય અથવા પ્રાર-
 વ્ધયોગથી ચલાવ્યા વગર ચાલતું ન હોય તેને
 પણ વૈરાગ્યાદિ સાધનોથી જેટલી સેહેલાઈ થાય

छे तेवी बीजा कशार्थी थती नथी. एक विनय विवेक ने विरागवाळो पुरुष व्यवहार चलावतो होय ते, एक विनय विवेक के विराग वगरना पुरुषना करतां हजार गणे दरजे सारो ते पीडा नहीं थाय तेवो चाले छे. आम सर्वे प्रकार वैराग्य स्तुतिपात्र अने ग्रहण करवा योग्य छे माटे ते उपर लक्ष खेचावुंज जोइए; कमके संसारना दुःखरूप ताप दूर करवामां ते सुखना सागररूप छे.



* શત્રૌ પુત્રે મિત્રે વંધૌ
 મા કુરુ યત્નં વિગ્રહસંધૌ ।
 ભવ સમચિત્તઃ સર્વત્ર ત્વં
 વાચ્છસ્યચિરાદ્યદિવિષ્ણુત્વં॥૧૦॥†

અર્થ.

શત્રુઓનેવિષે ક્લેશ કરવામાં પ્રયત્ન ન કર
 અને પુત્ર મિત્ર તથા કુટુંબીનેવિષે સંધિ કરવામાં

* સમાન પણું એ મોઢને મટારનાર છે માટે ગેરાગ્યને
 ચતાવીને તેના અંગરૂપ હવે શત્રૌ પુત્રે એ શ્લોકમાં સર્વમાં
 સમાન થવાને સૂચવે છે.

(અનુવાદ દરિગીત છંદમાં.)

† પુત્રો અને મિત્રો અને સંબંધિમાં તું સંપન્ન,
 ન કરીશ શત્રુવિષે પ્રયત્ન કદાપિ કોય કુસંપન્ન;
 ઇચ્છે કદી જો વિષ્ણુપદને પામવાને તરત તો,
 તું સર્વ ઠેકાણે રહે સરસ્તાં હૃદયથી વરતતો. ૧૦

પ્રયત્ન ન કર. જો તરત વિષ્ણુપદ પામવાને
ઇચ્છા કરતો હોય તો સર્વ ઠેકાણે સરખાં ચિ-
ત્તવાળો થા.

ટીકા.

પોતાનાં ધન, માલ, પ્રતિષ્ઠા અને પ્રાણને
હરી લેનાર જે હોય તેને સંસારમાં શત્રુ કહે છે.
એવા શત્રુને સાથે ક્લેશ કરવો અને તેનો પરા-
ભવ કરવો એવી રીતિ જગત્માં પ્રસિદ્ધ છે. જ-
ઓ પોતાના કલ્યાણનાં સર્વે સાધનોનો નાશ
કરાવનારા સ્વરા શત્રુઓ છે તેને તો કોઈ ઓ-
ઠાંથી પણ શકતું નથી. જેઓ ઓઠાંથી શકે છે
તેઓ તો તેમને શત્રુને વદાલે મિત્રરૂપ દેખે છે
એટલે તે તેમને દવલા કેમ લાગે ? કામ, ક્રોધ,
લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર એ મહાબળવાન શત્રુઓ
સર્વને માથે છે. એ શત્રુને કોઈ જીતવાને ઇચ્છતું

नथी ने ते सेहेलाइथी जीती पण शकाता नथी.
लोको संसारना शत्रुओने कदि ताबे करे तोपण
ज्यांसुधी पोताना शरीरना शत्रु ताबे न थया होय
त्यांसुधी ते वृथा छे. संसारना शत्रुने वश कर-
नार माणस कदी हुं पराभवथी छुटो थयो एम
माने तोपण ज्यांसुधी शरीरना शत्रु नथी जी-
ताया त्यांसुधी अनेक पराभवमां पडवानुं निरंतर
छे एम समजवुं. कामादिकनी साथे इंद्रियो पण
शरीरमांहेना प्रबळ शत्रुओ छे. उघाडी तरवार
लइने उभेला लाग्खो शत्रुनी फांजने कदि कोइ
जीती शके परंतु पोतानां शरीरमांनी इंद्रियोने
जीतवा वखते तेनुं शूरातन गळी जाय छे. वि-
चारवुं जोइए के त्यारे शरीरना शत्रुओ केवा ब-
ळिया छे ? मणिरत्नमाळाना कर्त्ता कहे छे के
‘केशत्रवः संति निजेंद्रियाणि’ (शत्रु कोण छे ?

પોતાની ઇન્દ્રિયો છે તેજ શત્રુ છે.) આ વાત અનુભવથી સાવ સાચી જણાઈ રહે છે. જેણે કામાદિક છ-વિકાર ને ઇન્દ્રિયોને જીતી છે તેના શત્રુઓ એની-મેળે જીતાઈ જાય છે. ઘરમાં અને બહાર એમ બેય જગ્યાપર જો આગ લાગે તો ચંચળ માણસો તરત પેહેલવેલી ઘરની આગ ઓલવીને પછી બહારની ઓલવવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ આ વાતનો નિયમ તેઓ સર્વ ઠેકાણે એકસરખો નથી રાખતા. શરીરમાં રહેલા કામાદિક શત્રુઓ ઘરની આગ જેવા છે અને સંસારના વ્યવહારથી થયેલા મનુષ્યશત્રુઓ બહારની આગ જેવા છે. માટે પેહેલાં શરીરના શત્રુઓને નરમ પાડી ના-ખવા જોઈએ. જેઓ શરીરના શત્રુઓને નરમ પા-ડનાર છે તેમને પછી બહારના શત્રુઓજ ઉત્પન્ન થતા નથી. કામાદિક વિકાર મનમાં થાય છે,

इन्द्रियो सर्वे मनने आधीन छे माटे मुख्यतो मन छे एज शत्रु छे माटे तेनेज वश करी लेवुं जो-ईए. जेटलां साधनो होय तेटलां साधनो मन-रूप शत्रुने वश करवाने कामे लगाडवां जोईए. सारांश ए समजवानो छे के कल्याणनी इच्छा-वाळाए द्वेषथी कोइनीसाथे क्लेश न करवो अने ते मन वश थवाथी थतोज नथी.

સંસારમાં મિત્રો અનેક કારણથી થાય છે. કેટલાક સ્વાર્થથી થાય છે, અને કેટલાક પૂર્વ-ના સંસ્કારથી કાંઈ સહજ પ્રસંગ થતાં થાય છે. કાંઈ કારણસર કરેલા અને સ્વાર્થથી થયેલ મિત્રો खरा મિત્રોની ગણનામાં ગણાવા યોગ્ય નથી. खरा મિત્રો જે થાય છે, તેતો સારે માર્ગે ચડાવે, દોષને ઢાંકી દે, ગુણને પ્રકાશ કરે અને દુઃખસુ-ખમાં ભાગ લે. આ પ્રપંચરૂપ સંસારમાં એવા खरा

મિત્રો મળવા કઠણ છે. પરિણામે તેવા મિત્રોમાં પળ મિત્રપણાની સંભાવના કરવી એ દુઃખકારક છે; માટે તેની સાથે સ્નેહ રેહેવાનું પ્રયત્ન કરવું નહીં.

ધર્મનાં કામ કરવા માટે પાળી ગ્રહણ કરેલી પત્નીમાં પોતાથકી જે પુરુષપ્રજા થાય છે તે પિતાને પું નામના નરકથી તારે છે માટે તેને પુત્ર કેહેવાય છે. જે આજ્ઞા માનનારા અને સેવા કરનારા આસ્તિક પુત્ર હોય તે તો સુખ આપનાર થાય છે. પરંતુ તેથી ઉલટા હોય તો મહાતાપ ઉત્પન્ન કરનારા થાય છે. સત્પુત્ર હોય તે પણ પરિણામે સંસારમાં બંધન કરાવે છે માટે તેની સાથે સ્નેહ રેહેવાનું પ્રયત્ન ન કરવું.

તેમજ પોતાના ગોત્રમાં થયેલા સંબંધિયો હોય તે બંધુ કેહેવાય છે, એઓની સાથે પણ સંધિનું પ્રયત્ન રાખવું તે બંધનકારક છે માટે તેમ ન કરવું.

મિત્ર, પુત્ર અને સંબંધી, સંસારમાં સુખ આપનારાં છે; પરંતુ વિચાર કરતાં તે પળ દુઃખ આપનારાં થઈ પડે છે. તો પળ તેમની સાથે લોકો સ્નેહ વધારતા જાય છે. સંસારમાં સ્વરા મિત્રો, સ્વરા પુત્રો અને સ્વરા સંબંધિયો જે કેહેવાય છે તેનાથી પળ પરિણામે સ્વરૂં મિત્રપણું, સ્વરૂં પુત્રપણું અને સ્વરૂં બંધુપણું જળાવનારા જે જે ગુણો કે સદાચરણો શરીરમાં રહેલ છે તેની ઉપર અવશ્ય પ્રેમ રાખવો જોઈએ. પુત્ર, મિત્ર કે સંબંધીમાં બંધાયેલો પ્રેમ શરીર છૂટતાં અવિવેકી માણસને અતિ બંધન આપનાર થઈ પડે અને ગુણો ઉપર થયેલો પ્રેમ શરીર છૂટતાં કલ્યાણ કરનારો થાય છે. સદ્વિચાર એ સન્મિત્રનીપેઠે વ્યવહાર-સંબંધી અને પરમાર્થસંબંધી સારો માર્ગ દેખાડે છે. સત્ય એ સત્પુત્રનીપેઠે નરકમાં પડતાં અટકાવે છે.

દયા આદિ અનેક ગુણો સારાં સંબંધિયોનીપેટે સંસારમાં સુખ ઉપજાવી પરમાર્થના માર્ગનાં સાધનરૂપ થાય છે. માટે જો પ્રીતિ રાખવી એમ ઇચ્છા હોય તો ક્યાં તેઉપર નથી રચાતી ? પણ લોકો તે વાતને તો સમજતાજ નથી. સારાં શીલને સંભારતાજ નથી, દયાને દેખતાજ નથી, વિવેકને વેગલો રાખે છે, પવિત્રપણાને પરહરે છે, શાંતિને તરછોડી નાખે છે, સત્યને સામું જોતા નથી, દમને દાટી મેલે છે, શમને નસાડી મેલે છે, શ્રદ્ધાને ધકેલી મેલે છે, અને વૈરાગને વેતો કરે છે. એમ સઘળાં સદાચરણો જે પુત્ર, મિત્ર અને વંધુ કરતાં વધારે સુખ આપનારાં પરિણામે થાય છે તેમને તો કોઈ સંભારતું પણ નથી; અને માત્ર મિત્ર, પુત્ર અને વંધુમાંજ પ્રીતિ રેહેવાનું પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ તેની પ્રીતિ માટે પણ પ્રયત્ન કરવું એ પણ કેવલ થોડી સમજણનું કારણ છે.

શત્રુ સાથે કુસંપ થવાનું પ્રયત્ન ન કરવું અને મિત્રાદિકની સાથે સંપને થવાનું પ્રયત્ન ન કરવું તેમાં સાર એ નીકળે છે કે રાગદ્વેષ અંતઃકરણ-માંથી કાઢી નાખવા; કેમકે સંધિવિગ્રહ એ રાગદ્વેષથી થનારા છે. એ રાગદ્વેષ ઉત્તમપદ પામવાનાં સાધનોમાં વિગ્રહ કરનારા થઈ પડે છે, માટે તેને મેલીને અંતઃકરણ શુદ્ધ કરવું.

જેને તરત વિષ્ણુપદ પામવાની ઇચ્છા હોય તેણે આમ રાગદ્વેષ મેલીને સર્વ ઠેકાણે સમાન ચિત્ત રાખવું જોઈએ. પરમપદ પામવાનું જે સાધન છે તે સમચિત્તપણું કાંઈ સહજ નથી. ને સહજ હોય તો મહા દુર્લભ પરમપદને પમાડનાર કેમ થાય? સર્વત્ર શબ્દથી આશી ત્રિલોકીમાં નામરૂપ જે કાંઈ છે તે સર્વનેવિષે સમાનદૃષ્ટિ રાખવાપણું સિદ્ધ થાય છે. રાગદ્વેષથી રહિત થયેલાં અંત-

કરણમાં પોતાનાં સ્વરૂપનો અનુભવ કરી પોતામ-
 ય આજ્ઞા જગત્ને જોવું એ સમાનદૃષ્ટિ કેહેવાય.
 સમાનદૃષ્ટિ જેને થઈ હોય તે, તે ઉત્તમપદને પો-
 ચેલોજ છે એમ સમજવું. જેઓની મમતા ગઈ ન
 હોય, જેઓનાં કાઠજાં કામે કોરી આજ્ઞાં હોય,
 જેઓને ક્રોધે આંધળાં કરી મેલ્યા હોય, જેઓને
 લોભે અધવચ્ચમાં લટકાવી રાખ્યા હોય, જેઓને
 મદે દબાવી દીધાં હોય, જેઓને મોહે હરાવી દીધા
 હોય, જેઓને મત્સરે સંહારી નાંખ્યા હોય, જેઓ
 લુપ્તાના તરંગમાં તળાતા હોય, જેઓ આશાના
 પાશમાં સપડાઈ ગયા હોય, જેઓ હિંસામાં હુ-
 શિયાર થયા હોય, જેઓ ચોરીમાં ચતુર હોય,
 જેઓ અન્યથાકામમાં કુશળ હોય, જેઓ રાગના
 ગારામાં ગુચી ગયા હોય, જેઓ દ્વેષના ડુંગરમાં
 દટાઈ ગયા હોય અને ટુંકામાં જેઓ સર્વે દુર્ગુ-

ળથી ભરેલા હોય, તેઓને સમચિત્તપણું ક્યાંથી આવે અને સમચિત્તપણું ન આવે તો પછી ઉત્તમ-પદની પ્રાપ્તિ પણ કેમ થઈ શકે? ભલેને વનમાં વસી ફ઼લફૂલ खाता હોય કે ટાઢતડકાનાં દુઃખો સહન કરતા હોય, પણ તેવા ત્યાગીઓ પણ સમદૃષ્ટિ થયાવિના અધવચેજ રહે છે. કોઈ વિષય કોઈ અધિકારી હોય તેને તરત અંતઃકરણમાં ઉતરી જાય છે તે વાત નોખી છે, પરંતુ સાધારણ નિયમ એવો છે કે જે કાંઈ શીખવું હોય તેને માટે પ્રથમથી અભ્યાસ જોઈએ. નઠારું અભ્યાસવિના આવડે છે અને સારું જે શીખવાનું છે તે અભ્યાસ કરતાં પણ માંડ માંડ આવડે છે; માટે સમચિત્ત થવા માટે પણ પ્રથમથીજ અભ્યાસ જોઈએ. એ અભ્યાસને અવિદ્યાથી થયેલો મોહ થવા દેતો નથી. માયાની રચના કેવી છે તે કાંઈ

કહી શકાતું નથી. મનુષ્ય જ્યાંથી જન્મીને સ-
મજણું થવા માંડે છે ત્યારથી આ હું અને આ
મારું એવી મમતા બંધાવા લાગે છે. આ મારું શરી-
ર, આ મારાં સંબંધી, આ મારી સ્ત્રી, આ મારી
પ્રજા, આ મારું ધન, આ મારી મિલકત, આ
મારા નોકર, આ મારાં પશુ, આ મારાં પક્ષી,
આ મારું ઘર, . આ મારી ધરતી, આ મારી સત્તા
અને આ મારો હુકમ એવો દૃઢ નિશ્ચય અભ્યા-
સથી થઈ ગયેલો હોય છે એટલે તેવી મમતામાં
ચાલ્યા જતા દિવસો જાણવામાં આવતા નથી.
પણ પરિણામે તો કોઈ કોઈનું નથી. ધન, ધામ,
ધરાઆદિ સઘળા પદાર્થો અભ્યાસથી મમત્વ
બંધાયું હોય છે તેથી મારા છે એમ લાગે છે. તેતે
પદાર્થોનો વિયોગ થાય કે નાશ થાય તોપણ
તેમાંથી खોટું મમત્વ મટી જતું નથી એજ માયાનો
મહિમા. શ્રીભર્તૃહરિ કહે છે કે,—

આદિત્યસ્યગતાગતૈરહરહઃસંક્ષીયતેજીવિતં
 વ્યાપારૈર્બહુકાર્યભારગુરુભિઃકાલોનવિજ્ઞાયતે।
 દૃષ્ટ્વાજન્મજરાવિપત્તિમરણંત્રાસશ્ચનોત્પદ્યતે
 પીત્વામોહમાયિંપ્રમાદમદિરામુન્મત્તભૂતંજગત્ ॥

સૂર્યના ઉદયઅસ્તથી નિરંતર આયુષ્ય ઓહું
 થતું જાય છે તે જાણવામાં આવતું નથી; ઘણાં
 કામરૂપી ભારથી ભારે લાગે તેવા જગત્ના વ્યા-
 પારોથી કાઠ ચાલ્યો જાય છે તે જાણવામાં
 આવતું નથી, અને જન્મ જરા વિપત્તિ અને મ-
 રણને દેખતાં છતાં પણ ત્રાસ ઉપજતો નથી, એનું
 કારણ એજ કે મોહથી ભરેલી પ્રમાદરૂપ મદિ-
 રાને પીવાથી જગત્ ઉન્મત્ત થઈ ગયું છે.

એક આંખ વીંચીને ઉઘાડિયે તેટલી વારમાં
 પણ જેટલી સૂર્યની ગતિ થાય છે તેટલું આયુષ્ય
 ઓહું થાય છે. એમ ને એમ જેટલા જેટલા દિવસો

उलंघन थता जाय छे तेटला तेटला आयुष्यमांथी
 ओछा थता जाय छे; पण आपणे तो उलटुं
 एमज जाणिये छिये के दिवसो जेम जता जाय
 तेम आपणे आयुष्यमां वधता जइए छिये; निरं-
 तर अनेक प्रकारनां संसारव्यवहारनां कामोमां
 क्यां दिवस उगे छे के क्यां अस्त थाय छे के
 केटलो काळ सार्थक थयो ते कशुं जाणता नथी,
 पण उलटुं एमज जाणिये छिये के एवी रीते
 संसारव्यवहारमां माथुं पण उचुं न थइ शके एम
 काम करवाथी आपणो वखत आपणे जाण्यो छे;
 पोताना जन्मथी मांडीने जरा अवस्थामुधी अवस्था-
 ने, विपत्तिने, अने थवानां मरणने जोइने आपणने
 भय नथी थतो पण उलटुं क्रमे क्रमे अवस्था
 पामतां पामतां राजी थतुं जवाय छे अने विपत्ति
 के मरण आपणेमाथे छेज नहि एम निर्भय थइने

फरिये छिये; ए बधुं मोहथी थाय छे. खोटुं
 होय तेम छतां खरुं लागे तेनुं नाम मोह केहेवाय.
 आ मोह आखा जगत्मां व्यापी रहेलो होय
 त्यां लोको पोतानुं हित केम विचारी शके ?
 मोह होय त्यांसुधी ममता मटे नहीं, ममता
 होय त्यांसुधी रागद्वेष मटे नहीं, रागद्वेष होय
 त्यांसुधी संधिविग्रह मटे नहीं अने समचित्तपणुं
 थाय नहीं. पूर्वपूण्य ने शास्त्रना तथा सत्पुरुषना
 संगथी मोह निवृत्त थाय छे, परंतु तेने माटे
 अभ्यास पेहेलेथी पाडवो जोइए. जेम मोटो रोग
 होय तेने माटे ज्यारे घणा दिवस ओसड ख-
 वाय त्यारे ते रोग जाय तेम अनेक काळना
 मोहने मटाडवा माटे घणा काळसुधी अभ्यास
 करवो जोइए. एम करतां धीरे धीरे समचित्त
 थइ जवाय. अज्ञानिथी जे पदार्थोनेमाटे रागद्वेष

राखे छे तेवा पदार्थो के विषयो निरंतर नाश-
वान् छे ते उपरथी रागद्वेष राखवो ते वृथा छे
एम ते ते पदार्थो जणावी आपे छे, तेम छतां
पण अज्ञानथी आंख उघडती नथी. स्त्री, पुत्र,
वरवार, अने बीजा मोहना पदार्थो जे वखते
काळना योगथी नाश थाय छे ते वखते तेमां
बंधायेला राग (प्रीति) थी बहु पीडा थाय छे.
ए पीडा न थवानुं ओसड ए छे के ते ते पदार्थो
के विषयो जेओ रागद्वेष उत्पन्न करनारा छे ते
पोताने न तजे ते पेहेलां पोते मनथी तेने तजी
देवा; केमके आमेय ते जवाना तो छेज. राग-
द्वेष, सुखदुःख के संधिविग्रह करनारा पदार्थो
के विषयो, अंतःकरणथी तजाइने तेनो वियोग
थाय ते दुःखदायक थतो नथी, परंतु तेमां आ-
सक्ति होय ने ते ते पदार्थो के विषयो पोतानी

मेळे जता रहे तो ते वियोग अति दुःखदायक
थाय छे. भर्तृहरि कहे छे के.—

अवश्यंयातारश्चिरतरमुषित्वापिविषया
वियोगेकोभेदस्यजतिनजनोयत्स्वयममून् ।
व्रजंतःस्वातंत्र्यादतुलपरितापायमनसः
स्वयंसक्ताह्येतेशमसुखमनंतंविदधते ॥

विषयो घणा काळ साथे रहीने अवश्य जता
रहेनारा छे तो जता रहे तेमां अने आपणे तेनो
बुद्धिथी त्याग करवो तेमां शो फेरछे के माणस
पोतानी मेळो तेने मेलतो नथी. विषयो
एनी मेळे जता रहे के आपणे बुद्धिथी तेने
छोडी दर्ईए ते बेयनुं नाम वियोगज केहेवाय
तो पण तेना फळमां फेर छे ते ए के, जो
ते पोतानी मेळे जता रहे छे तो मनने अ-
तिपरिताप करावे छे अने आपणे तेनो त्याग
कर्यो होय तो अति सुख आपे छे.

संसारमां पोतानी पासे अढळक धन होय ते-
 मांथी थोडुंक चोर चोरी जाय के कोइने त्यां राख्युं
 होय ते घाली जाय तो मनमां बहु परिताप थाय
 छे, परंतु पोताने हाथे सघळुं धन खरची नाख्युं
 होय के आपी दीधुं होय तो कशो परिताप
 थतो नथी तेम विषयोनुं पण छे. परंतु मोहथी तेम
 थइ शकतुं नथी माटे ए मोहने मटाडवा माटे
 सारां शास्त्रनो नै सत्पुरुषोनो संग राखवो अने
 अभ्यास करवो. ए अभ्यासथी क्रमेकरी आ
 शत्रु अने आ मित्र एवो भेद मटी रागद्वेष गया
 एटले समदृष्टिपणुं प्राप्त थयुं केहेवाय. जेओ
 समदृष्टिने पाम्या होय छे, तेओने सुखदुःख कशुं
 मनमां आवतुं नथी, प्राणीमात्रने तेओ पोतानी
 पेठे जुए छे, देहना धर्मने अनुसारे परनां
 दुःखथी दुखाय छे ने परनां सुखथी राजी थाय

छे. एओने संसारना भोगो प्राप्त होय तो पण बंधनकारक थता नथी मनने तेओए एवं तो कबजे राखेलुं होय छे के एकसरखुं उत्तम मार्ग उपर चाल्युं जाय छे. सबळा व्यवहार करतां छतां पण तेमनुं लक्ष उत्तमपद पामवा तरफ होय छे. गोडबजाणिया पगमां शींगडां बांधीने बे वांसना मध्यमां बांधेला नाडाउपर नाचे छे पण तेनुं लक्ष कुशल रीते ए दोरी एक छेडेथी बीजा छेडामुधी वटी जवा उपर होय छे. तेम समट्टिवाळानुं लक्ष ईश्वरनां पदने पोंचवा तरफ रहे छे. जेने फरी फरीने जन्म-मरणनां दुःखो खमवानी इच्छा न होय, जेने पशुपक्षियादिकना दुःखरूप अवतारोनो फरीने अनुभव लेवो न होय, जेने दुर्लभ मनुष्यजन्मनुं साफल्य करवुं होय, जेने सर्वदा सुख संपादन

કરવાની ઉચ્છા હોય અને જેને ભવાટવીનાં
 દુઃખ દેખી ડર લાગતો હોય તેણે સમજણ
 આવે ત્યાંથી કામક્રોધાદિકને જીતી ઇન્દ્રિયોને
 આધીન રાખી મનને વશ કરી એવો અભ્યાસ
 કરવો કે સમચિત્ત થઈ ईश्वरનાં પદવિષે લક્ષ
 બંધાઈ જાય. જાણવાને બુદ્ધિ ईश्वરે આપી છે
 તેની એજ સાર્થકતા છે કેમકે ફરી ફરીને પાછો
 તેવો સંયોગ થવો કઠણ છે. જગત્માં અનેક
 સાધનો કદિ ईश्वરના પદને પામવાનાં હશે પરંતુ
 તે સાધનો કરતાં ક્રમે ક્રમે સમચિત્તદશા જે પ્રાપ્ત
 થાય છે તે સર્વોત્તમ સાધન છે, કે જેનેમોટ સિદ્ધ
 લોકો વનમાં વસી વનનાં ફલફૂલ खाइને પોતાના
 હિતમાટે સંસારનો ત્યાગકરી અભ્યાસ કરે છે. જો
 અંતઃકરણમાંથી સ્વરી ઇચ્છા હોય તો ગમે તે
 દશામાં ને ગમે તે વર્ણશ્રમમાં આ ઉત્તમપદ

પામવાનું સાધન કરી શકાય છે. સંસારનાં અનેક સુખ સંપાદન કરવામાં જે પોતાને અનુકૂળ રહે તેની સાથે સ્નેહ થાય છે અને જે તે સુખમાં વિઘ્ન કરનાર હોય છે તેની ઉપર દ્વેષ થાય છે. આ નિયમ મનુષ્યમાં છે તેમજ નથી, પણ પશુપક્ષિ-યોમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. એક કુતરાને પણ પોતાની ડબમાં અને પોતાનાં કુરકુરિયાં તથા પોતાની સ્ત્રીઉપર પ્યાર હોય છે અને બીજા જે પોતાનાં કુરકુરિયાંને મારનાર, સ્ત્રીને હરીજનારને અન્ન खाई જનાર હોય છે તે સાથે કઝીયો થાય છે. વિચારવું જોઈએ કે ત્યારે માણસમાં ને તેમાં શો ફેર ? મનુષ્ય સારું નરસું સમજી રાગદ્વેષ તજીદે તો તેમાં ફેર સ્વરો, પરંતુ રાગદ્વેષ ન તજે તો પશુ-પક્ષિયો કરતાં પણ તે હલકાં કેહેવાય; કેમ કે સ્વરૂંસ્વોટું સમજવું એ માણસનો ધર્મ છે. પશુ-

પક્ષિયોને તેટલું સમજવાને ईश्वरे જ્ઞાનશક્તિ આપી નથી. એક કોઈ કુશલ નાટકાચાર્ય હોય તે પાત્રોને જે જે વેશ આપે તે તે તેમણે બરોબર ભજાવવો જોઈએ, તોજ તેનું પાત્રપણું યોગ્ય કેહેવાય અને તોજ તેને ઉત્તમ લાભ મળે. તેમજ આ જગત્સૂત્ર નાટકના નાટકાચાર્ય ईश्वર જીવોને જે જે અવતારરૂપ વેશ આપે તે તે અવતારરૂપ વેશ બરોબર ભજાવવો જોઈએ, તેવિના ઉત્તમ લાભ થતો નથી. સર્વ સદ્ગુણથી સંપન્ન થઈ સારું નરતું સમજી નરતું તજીને સારું ગ્રહણ કરી ईश्वર પ્રસન્ન થાય તેવે માર્ગે ચાલી જન્મમરણના ફેરાથી છુટીને ईश्वરના પદને પોતે પ્રયત્ન કરવું એ મનુષ્યાવતારનું કામ છે, અને મારાંતારાંમાં મુજાઈ રહી શ્વાહ પીને ઉન્મત્તનીપેઠે ફરવું એ પશુઆદિનું કામ છે. મનુષ્ય થઈને પણ પશુની ક્રિયા કરે

तो पशु करतां पण तेनो उतरतो अधिकार ग-
णाय छे, माटे योग्य तो तेज केहेवाय के ईश्वरे
प्रसन्न थइ मनुष्यावतार आप्यो छे तो तेने घटे ते
प्रमाणे रागद्वेष आदि तजीने समचित्त थइने वि-
ष्णुपदने पामवाने • प्रयत्न करवुं. ए शिवाय
बीजुं कशुं शुभ प्रयत्न आ संसारमां के अण अ-
वतारमां छे नहीं.



* ત્વાયિ મયિ ચાન્યત્રૈકો વિષ્ણુ
વ્યર્થ કુપ્યાસિ મય્યસહિવિષ્ણુઃ।
સર્વે પશ્ય હિ માયાજાલં
સર્વત્રોત્સૃજ ભેદજ્ઞાનં ॥ ૧૧ ॥†

અર્થ.

તારાવિષે, મારાવિષે અને બીજા સર્વનેવિષે
એક વિષ્ણુ છે. અદેશો થઈને મારી ઉપર વૃથા
રીસ કરે છે. સ્વચ્છેદ સર્વ માયાની જાળને જો.
ચારેકોરથી ભેદજ્ઞાનને તજી દે

* ત્વાયિ મયિ० એ શ્લોકથી પણ સમાનપણાને તજવાનો
મકર કહે છે.

(અનુવાદ હરિગીત છેદમાં.)

† હુંમાં અને તુમાં અને અન્યત્ર એકજ છે હરિ,
કોપે વૃથા મારાવિષે અમહનપણું અંતર ધરી;
પ્રત્યક્ષ માયાજાળરૂપી જગત જો શુભ પેરથી,
આ હું અને આ અવર એવી સમજ તજ ચોપેરથી. ૧૧

ટીકા.

સ્વડનાં થુલ્લડાંથી માંડીને બ્રહ્માપર્યંત જે કાંઈ
 નામરૂપાત્મક જગત્ છે તેમાં ચારેકોર વિષ્ણુ
 વ્યાપી રહેલ છે. જેમ આકાશવિના કોઈપણ
 ભાગ ખાલી નથી તેમ ईश्वरવિના કોઈ પણ ભાગ
 ખાલી નથી. જગત્નો અભાવ સંભવે પરંતુ તેમાં
 રહેલા ईश्वરના વ્યાપકપણાનો અભાવ સંભવે
 નહીં. પશુ, પક્ષી, અને મનુષ્યાદિ પ્રાણીમાત્ર
 સર્વે એ ईश्वરની સત્તાથી સવલું સામર્થ્ય ધરાવે
 છે. એ ईश्वરની સત્તાવિના એક વાસનું તણસલું
 પણ ઊડી શકવા સમર્થ નથી. સૂર્ય એ ईश्वરની
 સત્તાથી તપેછે, વાયુ એ ईश्वરની સત્તાથી વહાયછે,
 જલ એ ईश्वરની સત્તાથી વહેછે, સમુદ્ર એ ईश्वરની
 સત્તાથી મર્યાદા મેલતો નથી, પૃથ્વી એ ईश्वરની
 સત્તાથી સર્વને ધારી રહે છે, અને અગ્નિ એ ईश्वરની

સત્તાથી સર્વ બાઢી દેતો નથી. જે કાંઈ છે તેમાં સર્વવ્યાપક વિષ્ણુ રહેલ છે. એની સત્તાની બહાર કંઈ છેજ નહીં. શ્રીભગવાન્ ભગવદ્ગીતાના ૭ મા અધ્યાયમાં અર્જુનને કહે છે કે:—

મત્તઃપરતરંનાન્યત્કિચિહસ્તિધનંજય ।

મયિસર્વમિદંપ્રોતં સૂત્રેમણિગણાઙ્ગ ॥

હે અર્જુન ! મારા થકી બીજું કાંઈ પળ છે નહિ. આ સર્વ જગત્ સૂત્રમાં પારાનીપેટે મારેવિષે પરીવાયેલું છે.

તેજ પ્રમાણે દશમા અધ્યાયમાં પણ કહે છે કે

અહમાત્માગુડાકેશ સર્વભૂતાશયસ્થિતઃ ।

અહમાદિશ્વમધ્યંચ ભૂતાનામંતર્ણવચ ॥

હે અર્જુન ! હું આત્મા સર્વ પ્રાણિયોના અંતઃકરણમાં રહ્યો છું, તેમ સર્વ પ્રાણિયોનો આદિ મધ્ય અને અંત હુંજ છું.

તેમજ વઢી પંદરમા અધ્યાયમાં પળ વર્ણવેછે કે
સર્વસ્યચાહંહૃદિસંન્નિવિષ્ટો ।

મત્તઃસ્મૃતિર્જ્ઞાનમપોહનંચ ॥

હું સર્વના હૃદયમાં રહેલો છું અને મારા
થકી સ્મૃતિ, જ્ઞાન અને જ્ઞાનનો અભાવ થાય છે
વઢી અઢારમા અધ્યાયમાં દર્શાવે છે કે.—

ईश्वरःसर्वभूतानां हृद्देशेर्जुनतिष्ठति ।

હે અર્જુન ! ઈશ્વર સર્વ પ્રાણિયોના હૃદયસ્થા-
નમાં રહે છે.

આવાં અને વીજાં અનેક વાક્યોથી શ્રી-
કૃષ્ણરૂપ પાત્રદ્વારા મહાકવિ વ્યાસજીએ પ-
રમેશ્વરને એક સર્વવ્યાપક વર્ણવ્યા છે. શ્રુતિ,
સ્મૃતિ અને પુરાણોમાં પણ તેજ પ્રમાણે ઈશ્વરનો
મહિમા ગાયો છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં જુદાં જુદાં
પાત્રદ્વારા શ્રીવ્યાસજીએ ઈશ્વરનું સર્વવ્યાપકપણું

દેશ્વાડી આપ્યું છે. દિતિપ્રત્યેનાં કશ્યપક્રપિનાં વ-
 ચનથી હિરણ્યકશિપુના પુત્ર પ્રલ્હાદ મહા ભગવદી
 થયા હતા. એક દિવસે પુત્ર ભળવા જેવડા થયા એમ
 સમજી તેના પિતાએ પ્રહ્લાદને ગુરુને ઘેર ભળવા
 મોકલ્યા. ગુરુએ ઘણું દૈત્યકુલને છાજતું ભળા-
 વવા માંડ્યું પણ તે કશું ભળ્યા નહીં, કેમકે તેને
 માતાના ઉદરમાંથી નારદમુનિની કૃપાવડે જ્ઞાન
 ઉત્પન્ન થયું હતું. પોતે તો કશું ભળ્યા નહિ
 પરંતુ ત્રિજાઓ જે દૈત્યના છોકરાઓ ભળતા
 હતા તેનું અજ્ઞાન જોઈ દયા આવતાં તે સચ્ચાને
 પણ પોતાના જેવું જ્ઞાન આપવાને તત્પર થયા.
 ગુરુ ઘરથી બહાર ગયા તે સમયે જે પોતાને
 ईશ્વરસંબંધી જ્ઞાન હતું તે જ્ઞાન તેણે દૈત્યના છો-
 કરાઓને આપ્યું છે તે સ્થળે પણ શ્રીપ્રહ્લાદજીએ
 કહ્યું છે કે.—

હરિઃસર્વેષુભૂતેષુભગવાનાસ્ત ઈશ્વરઃ ।

સર્વ પ્રાણીયોનેવિષે નિયમમાં રાખનાર હરિ
ભગવાન્ રહ્યા છે.

વિશેષ વર્ણન કરતાં ફરીને પણ કહ્યું છે કે.—

સર્વેષામપિભૂતાનાં હરિરાત્મેશ્વરઃ પ્રિયઃ ।

સર્વ પ્રાણીઓના ભગવાન્ નિયમમાં રાખનાર,
આત્મા અને પ્રિય છે.

આ પ્રમાણે ઘણા પ્રમાણોથી આદિ કવિ વ્યા-
સજીએ ઈશ્વરને સર્વવ્યાપક વર્ણવ્યા છે. જે સ-
મયે હિરણ્યકશીપુએ સ્થંભમાં પ્રહાર કર્યો તે સ-
મયે ભક્તનું રક્ષણ કરવા સારું જડ સ્થંભમાંથી
લીલાવિગ્રહરૂપ નૃસિંહાવતારથી પરમેશ્વરે પોતા-
નું સર્વવ્યાપકપણું દેખાડી આપ્યું છે.

જે સમયે બ્રહ્માએ ગોપાલને અને વાછડાને
હરી લીધાં ત્યારે પોતાનું સામર્થ્ય બતાવવા શ્રી-

કૃષ્ણ તે ગોપાલ અને વાછઢારૂપ અને જે જે પ-
દાર્થો તેની પાસે હતા તેરૂપ થઈને કોઈને સ્વર
ન પડે તેમ એક વર્ષ સુધી રહ્યા છે, તે ઠેકાણે
પણ પરમેશ્વરે પોતાનું સર્વવ્યાપકપણું તથા જે કાંઈ
છે તે ઈશ્વરરૂપ છે એમ દેખાડી આપ્યું છે. આ
શિવાય પણ સર્વ વિષ્ણુમયં જગત્ । (સર્વ
જગત્ વિષ્ણુમય છે) તથા સર્વાત્મા સર્વગઃ પુ-
માન્ । (પરમેશ્વર સર્વના આત્મા અને સર્વમાં
રહેલા છે) इत्यादि વાક્ય ઈશ્વરને સર્વવ્યાપક
અને એક છે એમ વર્ણવે છે. આવાં વાક્યોથી અને
અનુભવથી વ્યાપક એક ઈશ્વર મનવાણી તેને નથી
પોષતાં છતાં જાણવામાં આવે છે પરંતુ એ જાણવું
કાંઈ સહેલું નથી. કોઈ મહાપુણ્યની પ્રબલતાથીજ
તે જ્ઞાનનો ઉદય સંભવે છે. શ્રીભગવાને પણ અર્જુ-
નને ભગવદ્ગીતાના ૭ મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

નર્માદુષ્કૃતિનોમૂઠાઃ પ્રપદ્યંતેનરાધમાઃ ।

માયયાપહૃતજ્ઞાના આસુરંભાવમાશ્રિતાઃ ॥

માયાવડે જેનું જ્ઞાન નાશ થયું હોય એવા
અને અસુરના ભાવને પામેલા નઠારાં કર્મ કર-
નારા મૂઢ અધમ પુરુષો મને પામતા નથી.

અધમ નરો ईશ્વરનાં સ્વરૂપને ઓઢાવી પળ
શકતા નથી ત્યારે તે સ્વરૂપને પામી ન શકે એ
વાત સંભવિત છે. ईશ્વરનું સ્વરૂપ ઓઢાવ્યાવિના
પોતાનું અને પારકું એવો ભેદ ટકતો નથી. મહા-
કરુણાવાળા આચાર્ય કરુણાદૃષ્ટિથી સર્વ ટેકાળે
એક વિષ્ણુને જાળવાને ઉપદેશ કરે છે; કેમકે એ
પ્રમાણે જાળવાથી આ હું અને આ તું એવો ભેદ
દેખવામાં આવતો નથી. આ શરીર પંચમહાભૂતનું
પુતળું છે તેને હું છું એમ માની જે અભિમાન
કરવું તથા પારકી ईર્ષ્યા કરવી તે મહાબંધનકા-

રક અજ્ઞાન છે અને તે આત્માનાં એકપણાંથી સાવ યોગ્ય છે. માટે સર્વવ્યાપક વિષ્ણુને ઓઝ-
 સ્વી રાગદ્વેષને તજી દેવા એવો ઉત્તમ બોધ અહિં
 લેવાનો છે. આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ યઃ પશ્યતિ સ
 પંડિતઃ (પોતાની પેઠે સર્વ પ્રાણીઓને વિષે જુવે છે
 તે પંડિત છે.) સર્વવ્યાપક ઈશ્વરનું જ્ઞાન થયા વિના
 પોતાનું સ્વરૂપ ઓઝગ્વાતું નથી, કેમકે ત્યાંમુધી
 ભેદબુદ્ધિ રહે છે. જે સમયે ઈશ્વર સર્વવ્યાપક
 હોવાથી હુંમાં છે એવો બોધ થયો કે સર્વમાં છે
 એમ બોધ તેજ ક્ષણે થવાથી પોતાની સમાન
 આત્મ જગત્ દેખાય છે. આ પ્રમાણે જ્યાંમુધી જ્ઞાન
 ન થયું હોય ત્યાંમુધી સઘળી પંડિતાઈ મિથ્યા છે.

માયાની જાઝરૂપ સર્વ જગત્ છે, તેને જોવું
 અર્થાત્ અનુભવથી જાણી લેવું એમ અહિં ઉપદેશ
 છે. જાદુગરલોકો અનેક પ્રકારનું જાદુ કરે છે.

કોઈ વાર એક આંબાની ગોઠલીમાંથી તરત મોટું
 વૃક્ષ બનાવી દઈ તેમાં ફળ આવેલાં પળ દેખાડે
 છે; કોઈ વાર કાંકરામાંથી રૂપૈયો કરી દેખાડે
 છે; કોઈ વાર રૂપીયામાંથી ઠીકરું કરી મેલે છે;
 કોઈ વાર કાગળના પડિયામાં મજીયાં તળે છે;
 કોઈ વાર પાસે પડેલી વસ્તુ દૂર ગઈ હોય એવા
 ભાસ કરાવે છે; અને કોઈ વાર અનેક પ્રકારના
 મોહ ઉત્પન્ન કરે એવી રચના કે જે સંભવે પળ
 નહિ તેવી દેખાડે છે. આ સઘળું જેમ દેખવા-
 માત્ર છે પણ સત્ય નથી તેમ આ જગત્ પણ દે-
 યવામાત્ર છે, કાંઈ સત્ય નથી. જ્યાંસુધી જ્ઞાન
 ન થયું હોય ત્યાંસુધીજ સાચું છે એમ આભાસ
 થાય છે. જાદુગરના ચેલ જ્યાંસુધી જાણવામાં ન
 હોય ત્યાંસુધી ચેલેચેલા લાગે, પણ જાણ્યા પછી
 તે દેખવામાત્રજ છે એમ આપણને સિદ્ધ થાય

છે. જગત્ પળ જ્ઞાન થયા પછી દેખવામાત્ર અને અસત્યજ ભાસે છે. આપણે જ્યારે સુતા પછી સ્વમાવસ્થા પામિયે છિયે ત્યારે અનેક પ્રકારના વ્યવહાર, નાનાપ્રકારના પદાર્થો અને અનેક પ્રકારની સંભવે પણ નહિ એવી રચનાઓ જોડે છિયે. કોઈ વાર આપણે સંસારવ્યવહાર ચલાવિયે છિયે, કોઈ વાર કોઈ ઘાતકી પ્રાણીથી મરણ પામિયે છિયે, કોઈ વાર પાતાલમાં જડે છિયે, કોઈ વાર સ્વર્ગમાં જડે છિયે, કોઈ વાર રાજા તો કોઈ વાર ખીચારી થડે છિયે, કોઈ વાર તો પક્ષીનીપેઠે પાંચો થવાથી ઝૂંચા ઉડિયે છિયે, કોઈ વાર મહા બંધનમાં આવી પડિયે છિયે, કોઈ વાર અતિ સ્વતંત્રતા ભોગવિયે છિયે, કોઈ વાર ભોજન પણ કરિયે છિયે ને કોઈ વાર મહાશોકનું કારણ નજરે જોવાથી પોક મેલીને રોડે છિયે;

પરતું જ્યારે પાછી જાગ્રત અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આપણે નકી જાણિયે છિયે કે ક્ષણવારમાં સ્વપ્નમાં જે કાંઈ જોયું તે સાવ અસત્ય અને તે અવસ્થામાં દેખવામાત્રજ હતું. આ પ્રમાણે જગત્ પણ દેખવામાત્રજ છે. જે વસ્તે બોધ થાય છે તે વસ્તે તે વાતનો સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. આવાં માયાની જાલરૂપ જગતને જે જાણે છે તેને તે જગત્ કશું બંધનકારક થતું નથી. ડનાઢામાં સૂર્યના કિરણો પૃથ્વીપર પડીને જ્યારે સારીપેઢે તપે છે ત્યારે તે સ્થળે છેટેથી બહોઢું પાણી ભરેઢું હોય તેવો ભાસ થાય છે, તેને જ્ઞાંઝવાનાં પાણી કહે છે. ં પાણી તો માત્ર નામનું કેહેવાય છે પરંતુ અરણ્યમાં વસનારાં હરણો તાપથી તરશ લાગતાં શાંત થવાના હેતુથી તે જ્ઞાંઝવાનાં પાણી તરફ ઢોઢે છે. પણ તેથી શું વઢે ? ગમે ંટલું ઢોઢે તોપણ તેને

છેવટ તડકાની તપેલી પૃથ્વીની ડની વરાઠ શિવાય કાંઈ મઠતું નથી. આથી બીચારાં પશુઓ અતિ હેરાન થઈ દુઃખદાયક દશા ભોગવે છે. તેમજ નાના પ્રકારના વિલાસ અને પદાર્થોથી ભરપુર આ જગત્ જ્ઞાંજ્ઞવાનાં પાણીનીપેઠે અજાણ મનુષ્યને સત્ય ભાસે છે તેથી પેલાં પશુઓનીપેઠે અતિ દુઃખદાયક દશા ભોગવે છે. જો સ્વરૂં જ્ઞાન થાય કે આ જગત્ જ્ઞાંજ્ઞવાનાં પાણી જેવું અસત્ય ને દેખવામાત્ર છે તો પછી કશું બંધન થતું નથી. મોહ ઉત્પન્ન કરીને જગત્ સ્વોટું છતાં બંધન કરે છે માટે તેને જાઠ જેવું લેખવામાં આવે છે. આ વાત સાચેસાચી અને યોગીઓએ અનુભવ કરેલી છે એવો હેતુ દર્શાવવા આચાર્યજીએ હિ શદ્ધની યોજના કરેલી જણાય છે.—

જગત્ અસત્ય ને દેખવામાત્ર ઇંદ્રજાઠ સરસું

છે તેમ છતાં તેના વિદ્વાનોએ બે વિભાગ પાડેલા છે. એક ईश्वरનું રચેલ જગત્ છે અને બીજું જીવનું રચેલ જગત્ છે. પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ, મ્રહ, નક્ષત્ર, પશુ પક્ષી, જ્ઞાડ, વનસ્પતિ, દેવ, દાનવ, માનવ, આદિ જે કાંઈ દેખવામાં આવે છે તે ईश्वરનું રચેલ જગત્ છે. એ ऐश्वरी જગતના પદાર્થોમાંથી જીવ પોતાના ઉપભોગના પદાર્થોની જે વિશેષ કલ્પના કરે છે, તે જીવનું રચેલું જગત્ કેહેવાય છે. જેમ પિતા પુત્રીને ઉત્પન્ન કરે છે અને તેનો ભર્તા થાય તે તેને ભોગવે છે, તેમ ईश्वર જગતને ઉત્પન્ન કરે છે ને જીવ તેને ભોગવે છે. નાના પ્રકારના પદાર્થોને ભોગવતાં તેમાં જે મમતા જીવ બાંધે છે અથવા કોઈ પદાર્થને રચે છે તે જીવનું રચેલ જગત્ કેહેવાય. ईश्वરનું રચેલ જગત્ મહાપ્રલયને સમયે નાશ થાય છે અને

જીવનું રચેલ જગત્ ક્ષણ વારમાં નાશ થઈ જાય છે. ईश्वરનું રચેલ જગત્ એવું ચમત્કારિક છે કે તેમાંનો એક પદાર્થ હોય તેમાંથી તેવો ને તેવો બીજો પદાર્થ એની મેલે ઉત્પન્ન થાય છે. જીવનાં રચેલ જગત્ના પદાર્થોમાંથી તેવા ને તેવા બીજા પદાર્થ વગર બનાવ્યે બનતા નથી. પુરુષ એ એક ईश्वરનાં બનાવેલ જગત્નો પદાર્થ છે પરંતુ તેજ પુરુષને જીવે જુદા જુદા રૂપમાં બનાવેલો (માની લીધેલો) જોડાઈ છિયે. કોઈ કેહેશે કે તે મારો પિતા, કોઈ કેહેશે કે મારો માઈ, કોઈ કેહેશે કે મારો જમાઈ, કોઈ કેહેશે કે મારો સાહો, કોઈ કેહેશે કે મારો પુત્ર, કોઈ કેહેશે કે મારો પતિ, કોઈ કેહેશે કે મારો ધણી, કોઈ કેહેશે કે મારો નોકર, કોઈ કેહેશે કે મારો શત્રુ અને કોઈ કેહેશે કે મારો મિત્ર;

एम एक ईश्वरे उत्पन्न करेला पुरुषने सह
जुदो जुदो मानी लेछे. तेमज एक ईश्वरे
बनावेली स्त्री छे तेने कोइ केहेशे के मारी
माता, कोइ केहेशे के मारी बेहेन, कोइ केहेशे
के मारी पुत्री, कोइ केहेशे के मारी पत्नी, कोइ
केहेशे के मारी वहु, कोइ केहेशे के मारी
भाभी, कोइ केहेशे के मारी सासु, कोइ केहेशे
के मारी मामी ने कोइ केहेशे के मारी माशी;
एम एक स्त्रीने सह जुदी जुदी मानी ले छे. आ
प्रमाणे जे जुदी जुदी रीते जुदा जुदा संबंधथी
मानवामां आवे ते जीवनुं रचेलुं होवाथी जीवनुं
रचेल जगत् केहेवाय. जीव कांइ जुदुं रचवाने
समर्थ नथी, पण ईश्वरनुं रचेल छे तेमां केवळ
कल्पनामात्रथीज ते विचित्र रचना करे छे.
विचार करतां जणाशे के जेटलुं ईश्वरनुं रचेल

જગત્ છે તે બંધનકારક કે દુઃખકારક નથી, પરંતુ જીવનું રચેલું જે જગત્ છે તે બંધનકારક છે. આનું કારણ મમત્વ છે. એકજ પદાર્થ જેમાં મમતા બાંધી ન હોય તે નાશ પામે તો તેથી દુઃખ થતું નથી, પરંતુ તેજ પદાર્થ જેમાં મમતા બાંધી હોય તે નાશ પામે તો અતિદુઃખ થાય છે. કોઈ એક સ્ત્રી મરણ પામે તો ईશ્વરની કરેલી તો એકજ મરણ પામે છે પણ જીવની કરેલી જેટલા જીવોએ જુદી જુદી માની હોય તેટલી મરણ પામે છે અને જેટલા જુદી જુદી કલ્પના કરનારા હોય છે તેને તે પ્રમાણે જુદું જુદું દુઃખ થાય છે. આ પ્રમાણે જીવનું અને ईશ્વરનું રચેલ જગત્ એમ બે વિભાગ પાડ્યા છે. જીવનું કરેલું જગત્ બંધન આપનાર છે. ईશ્વરનું કરેલું બંધન નથી આપતું. સારાંશ એ કે ऐश्वरी માયાથી રચાયેલા પદાર્થો-

માં જેટલું છોટું મમત્વ અને છોટી કલ્પના કરવામાં આવે છે તે દુઃખનો હેતુ ને બંધનકારક છે, માટે ईश्वરનું જગત્ અને જીવનું જગત્ એ બેય જાણીને તેમાં બંધનકારક શું છે તે પણ જાણવું જોઈએ. સહુ કોઈ પોતાના મુખને માટે ઉપાય શોધે છે માટે તે ઉપાય આ માર્ગેથી મળે છે. સઘળું નાશવાળું છે, યમતા છોટી છે, ઝાંઝવાનાં પાણીની પેઠે દેખવામાત્ર છે, અને મમત્વે રાખ્યાથી બંધન કરે છે એમ જ્યારે જાણવામાં આવ્યું ત્યારે પછી વિશેષ બંધન કે વિશેષ દુઃખ રહેતાં નથી. જ્યાંસુધી જગત્ના પદાર્થોમાં મમત્વ હોય ત્યાંસુધી ईश्वરના જગત્માં જીવનાં જગત્નો ભેઠ થવાથી તે જાઠરૂપ છે અને મમત્વ ટક્કું ઇટલે પછી ईश्वરનું જગત્ કશું બંધનકારક નથી. પણ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે જેમ ईश्वર જગતને

ઉત્પન્ન કરે છે તેમ જીવ પળ જગતને ઉત્પન્ન કર્યાવિના રહેતો નથી. ईश्वर જેમ પોતાના રચેલાં જગતમાં લોટપોટ થઈ રહ્યો છે તેમ જીવ પળ પોતાનાં રચેલાં જગતમાં લોટપોટ થઈ રહે છે. તેમાં ફેર ઇટલો છે કે ईश्वર જગતના દુઃખથી કે આવિર્ભાવ તિરોભાવથી હર્ષશોક પામી બંધાતો નથી અને જીવ તો પોતાના કલ્પી લી-ધેલા જગતના દુઃખથી કે આવિર્ભાવતિરો-ભાવથી હર્ષશોક પામી કોશેટાના કીડાની પેઠે બંધાઈ પોતે પોતાની મેલે દુઃખ પામે છે. આટલા માટે જગત છે તે માયાની જાલ છે તે વાત જા-ણીને તેથી બંધન ન થાય તેને માટે ચેતી જવું એવો આચાર્યજીનો હેતુ જણાય છે, કેમકે જગત-ને જાલરૂપ જાણ્યાવિના અને જે કાંઈ છે તે ईश्वરરૂપ છે તથા પરમેશ્વર સર્વવ્યાપક છે તે.

જાણ્યાવિના અને ईश्वर सर्वમાં હોવાથી કોઈ ઉપર પળ કોપ કરવો તે પોતા ઉપરજ કર્યા વરોવર છે તેવું જાણ્યાવિના સુખની કે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થવી સંભવતી નથી.

આજકાલ મોહરૂપ મદિરા પીને મદોન્મત્ત બની ગયેલા લોકો જગત્તનું રૂપ નહિ જાણીને અને ईश्वर सर्वવ્યાપક છે તેને નહિ ઓઢીચીને આ હું, આ મારું, આ બીજાનું, એવો ભેદ રાખી રહ્યા છે. ભેદના પ્રકાર અનેક છે. જ્યાં જોઈએ ત્યાં જગતમાં સર્વ સ્થળે સર્વમાં ભેદબુદ્ધિનો પ્રસાર થયેલો જોવામાં આવે છે. સર્વવ્યાપક જગદીશ્વર નામરૂપવગરના અને એક છતાં તેને નામરૂપવાળા અને અનેક તરેહથી લોકો ભેદવાળા ઠરાવે છે. ભેદવાળા ઠરાવીને પણ પોતપોતાને ગમે તેમ માની મનમાં સમજી બીજા સાથે રાગદ્વેષ ન રાખતા હો.

ય તો ઘણું સારું પણ તેમ ન થતાં અતિ ક્લેશનાં
 અને દુઃખનાં ઝાડ ઉગાડે છે. વ્યવહારમાં એક
 પદાર્થ જેને પોતાનો માન્યો હોય તેને જોવાથી
 રાજી થાય છે ને નાશ થવાથી શ્વેદ કરે છે. સઘળાં
 પ્રાણિયોમાં પંચભૂત અને પ્રાણ સરસા છે તોપણ
 સંબંધ અને સ્વાર્થ પ્રમાણે તેમાં મમત્વ રાખે છે
 અને એ મમત્વને લઈને જેની ઉપર મમત્વ ન હો-
 ય તેને તિરસ્કારની નજરથી જુવે છે. આપણને
 જેવું દુઃખ થાય છે તેવું સર્વને થાય, આપણને જે-
 વી સુખની ઇચ્છા હોય તેવી સર્વને હોય, આપ-
 ãને જેવી જીવવાની આશા રાખિયે તેવી સહુએ
 રાખે, આપણે જેમ ऐश्वरी માયાનાં ચમત્કારનો
 નમુનો છિયે તેમ સર્વે પણ છે એમ ભેદદૃષ્ટિવાળા
 દેખતાજ નથી. એક રઘ્નઝતો ખીસારી પોતાની
 મુખની શાંતિ કરવામાટે આંધળો હોવાથી લાકડી,

ટેકતો કોઈ એક કાઠી ચામડીના કોકળસ્થ પાસે જઈ ઉભો રહ્યો. થોડી વાર ઉમીને મીઠ્ઠા-રીએ અન્ન માગ્યું તે સમયે પેલા કોકળના રેવા શીએ પોતાના હાથમાં અરધી સઠગેલી બીડી હતી તે તેની ઉપર ફેંકી, જેથી તે ગરીબ મીઠ્ઠા-રી દાઙ્યો અને તેનાં લુગડાંમાં કાળાં પડ્યાં. પળ શું કરે? એવા ગરીબ બિચારા કોઈ આઠ કરે તોપણ પેટનેમાટે સહન કરે છે. આ આંધળો કોઈએ જાણીને મારી છેડ નથી કરી એમ જાણી ફરીને અન્નની યાચના કરવા લાગ્યો જેથી ગોધાના જેવી ગરદનવાળા તે કોકળના રેહેવા-શીએ એ આંધળાને ‘ચાલો શીધો આપાવું’ એમ કહીને એક કરડકળો કુતરો બેઠો હશે તેની ઉપર પગ આવે તેમ તેને ચલાવ્યો. આથી કરીને પેલો કુતરો તેને કરડ્યો ને આંધળા સાધુનો પગ

लोहीलोहाण थइ रह्यो. आ तमासो जोइ
 कोकणनो रेहवाशी तमासो जोइने कोई राजी
 थाय तेम राजी थयो अने पेलो साधु तेने आ-
 शीर्वाद दइ चालतो थयो. आ प्रमाणे भणीगणीने
 पण पशुना जेटली पण अक्कल नहि पामेला घणा
 पुरुषो आ पृथ्वीमां छे. ज्यांसुधी भेदबुद्धि होय
 अने पशुना जेठलुं ज्ञान होय त्यांसुधी पारकानी
 पीडाविषे केम विचार आवे? झीणा जंतुथी मां-
 डीने ब्रह्मापर्यंत सर्वेना प्राण सरखा छे, सहुने
 दुःख ने सुख सरखां लागे छे अने ते ऐश्वरी
 मायाना विलासरूप छे एम निरंतर समजवुं जो-
 इए, पण रागद्वेषथी जेनां अंतःकरण भरेलां
 होय छे तथा खरां तत्त्वथी जे अजाण्या छे ते-
 नाथी ते समजातुं नथी. जेओ तत्त्वेने जाणनारा
 छे तेने पोतानुं पारकुं के सारुं मातुं एवो भेदे
 होतो नथी. श्रीभगवान् कहे छे के—

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणेगविहस्तिनि ।

शुनिचैवश्वपाकेच पंडिताः समदर्शिनः ॥

विद्या अने विनयथी युक्त ब्राह्मणनेविषे,
गायनेविषे, हाथीनेविषे, कुतरानेविषे, अने चांडा-
लनेविषे पंडितो सरखी नजरवाळा होय छे.

आवी वीते जेने भेदबुद्धि न रही होय
ते क्याई पण क्लेश पामता नथी अने
तेने बंधन थंतु नथी, तेम तेना तरफथी बीजाने
पण बंधन थंतु नथी. समदर्शी थवुं एटले
आजकाल केटलाक नवा सुधरेलाओ व्यवहा-
रसंबंधी जातिभेद न राखवो एवो अभिप्राय लइ
भागे छे ते मोटी भूलछे. तेनो सार ए ग्रहण कर-
वानो छे के सर्वे प्राणियोनां शरीर सरखां, पच-
भूतथी बनेलां ने अपवित्र हाडकां चामडानां घर
छे. सर्वेमां सर्वव्यापक ईश्वर एक होवाथी तथा

सहुने दुःखसुख एकसरखां लागे छे तेथी एओ
 सरखी रीते दया करवाने योग्य छे. हलकी जाति-
 नुं कोइने जाणीने तेनी उपर थोडी दया राखवी
 अने भारे जातिनुं जाणी तेनी उपर वधारे दया
 करवी एम नहिं, पण सहु उपर सरखी दया
 करवी ने सर्वने पोतानी समान लेखवां. आ
 सिद्धांतविना जे अवळुं समजवुं ते तो मात्र अन-
 र्थरूप छे. ज्यांसुधी अंतःकरणनो भेद न गयो
 होय त्यांसुधी बहारना गमे तेठला भेद मेली
 दीधा होय तोपण तेथी कंइ सारुं नथी अने
 अंतःकरणनो भेद टळी गयो होय ने बहारना
 भेद न टळ्या होय तो तेथी कंइ नठारुं नथी.
 सारांश समजवानो ए छे के सहुने पोतानी
 समान लेखवा, जेम पोतानां हितमाटे प्रयत्न क-
 रिये तेम सर्वमाटे करवुं ने जेम पोतामां ईश्वर

છે તેમ તેઓમાં છે એમ સમજવું. એ સમજાયા પછી પોતાનું ને પારકું એવો ભેદ ક્રમેકરી નાશ પામે છે. ત્યારપછીની સ્થિતિમાં પછી કશો ક્લેશ રહેતો નથી. આ બધું મન જો વશ હોય તો થાય છે. મન વશ કરી જેણે ભેદજ્ઞાન ટાળ્યું તેજ ઉત્તમ સ્થિતિનો અધિકારી અને મનુષ્યજન્મને સફળ કરનાર છે. જેઓને અપ્રિય જોઈને खेદ થતો નથી, જેઓને પ્રિય જોઈને हर्ष થતો નથી, જેને પોતાનાં પારકામાં એકસરખી કૃપાદૃષ્ટિ છે, જેઓ નાશવંત વિષયોમાં લલચાતા નથી ને જેઓ ईश्वरमय જગત્ દેખે છે તેઓના અવતારને ધન્ય છે. આ જગત્ માયાની જાલ છે. એમાં સર્વ ઠે-કાળેથી ભેદબુદ્ધિ તજી દેવી એ બોધ સમજાય તો સર્વોત્તમ છે. જેટલું દુઃખ અને બંધન છે તે ભેદબુદ્ધિમાં છે. ભેદબુદ્ધિ ટક્કતાં દુઃખ કે બંધન

रहेतां नथी. माटे सर्वत्र रहेला एक ईश्वरने
 ओळखी सर्व सत्पुरुषोए समदृष्टि थवाना प्रयत्न-
 मां तत्पर थवुं जोइए. समय चाल्यो जाय छे;
 वीती वेळा फरीने आववानी नथी; माटे पूर्ण
 लक्ष पोचाडीने समानदृष्टिवाळा न थवायुं तो
 पछी कांइ थवानुं नथी.



* बालस्तावत्क्रीडासक्त

स्तरुणस्तावत्तरुणीरक्तः ।

वृद्धस्तावच्चिन्तामग्नः

परमे ब्रह्मणि कोपि न लग्नः॥१२॥†

अर्थ.

बाळक होय त्यांसुधी रमतमां * आसक्त रहे
छे, युवा होय त्यांसुधी युवतीमां प्रीतिवान् रहे

* जगतनी जाळमां मनुष्य केंवी रीते परार्थानतामां
बंधाईं रहेछे ते बालस्तावात् ए श्लोकथी देखाडीने मोह
दूर करवानुं मुचवे छे.

(अनुवाद हरिगीत छंदमां.)

† रमवाविषे राची रहे छे होय बाळक ज्यांसुधी,
तरुणीविषे ताकी रहे छे, तरुण रे'छे त्यांसुधी;
बूढा रहे छे त्यांसुधी चिन्ताचिन्ता तजता नथी,
आहि कोइ पण भगवान् उत्तम ब्रह्मने भजता नथी ।

છે અને વૃદ્ધ હોય ત્યાંસુધી ચિંતામાં બુડી રહે છે; એમ ઉત્તમ બ્રહ્મસ્વરૂપમાં કોઈ પણ મન થયો નહિ. !!

ટીકા.

મનુષ્યજન્મ ધારણ કરવા માટે જ્યારે જીવ માતાના ઉદરમાં આવે છે ત્યારે તેને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થાયછે તેથી અને ગર્ભવાસનાં દુઃખથી બહુ પશ્ચાત્તાપ થાવ છે તેથી કરી એવી ભયંકર સ્થિતિ-માંથી છૂટવામાટે ईश्वरની સ્તુતિ કરે છે. માતાના ઉદરમાં ઉંઘે માથે લટકતો જીવ કેવી રીતે બંધનમાંથી છૂટવાને ईश्वरની પ્રાર્થના કરે છે તેવિષે શ્રીભાગવતમાં કપિલદેવજી પોતાનાં માતા દેવ-હૂતિને આ પ્રમાણે કહે છે.

“ શરણાગત જગત્ની રક્ષા કરવા માટે અ-નેક પ્રકારના અવતાર ધરનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગ-વાનના પૃથ્વી ઉપર ચાલતા અને જેમાં કોઈ

પ્રકારે ભય નથી એવા ચરણારવિંદની શરણે
 જાઉં છું, કે જે ભગવાને હું કે જે પાપી છું તેને
 ન ઘટે એવો આ ગર્ભવાસ આપ્યો છે. આ મા-
 તાના શરીરમાં પંચભૂત, ઇન્દ્રિય અને અંતઃકરણ-
 રૂપ માયાને (દેહાકારપણાને) પામીને હું જાણે
 કર્મથી બંધાઈ ગયો હોઉં એવી રીતે રહ્યો છું તે,
 હવે શુદ્ધ, નિર્વિકાર, અઘંડ જ્ઞાનસ્વરૂપ અને
 આ તપતાં હૃદયમાં જણાતા પરમેશ્વરને નમસ્કાર
 કરું છું. ઓટી રીતે ઇન્દ્રિય, ગુણ, પંચભૂત અને
 ચિદાભાસરૂપે થયેલો હું કે જે પંચભૂતથી થયેલાં
 શરીરમાં ઓટી રીતે ઢંકાઈ રહેલો છું તે, શરી-
 રથી, અઘંડિત, પ્રકૃતિપુરુષના નિયંતા અને સ-
 વ્વજ્ઞ એ પરમેશ્વરને નમું છું. જેની માયાથી સ્વરૂ-
 પની ભુલ થતાં ઘણા ગુણ અને કર્મથી બંધાયેલા
 આ સંસારના માર્ગમાં ઘણાં દુઃખથી ફરતો આ

जीव, ते ईश्वरना अनुग्रहविना बीजी कयी यु-
 क्तिथी पोताना स्वरूपने पामे ? आ त्रण काळनुं
 मने ज्ञान थयुं छे ते आपनार कोण ? ए तो
 स्थावरजंगमोमां अंतर्गामीरूपे रहेला ईश्वरज.
 एटलामाटे जीवपदवीने पामेलो हुं त्रणे ताप
 टळवानेमाटे तेनेज भजुं. माताना शरीररूप
 गुफामां लोही विष्टा अने मूत्रना खाडामां पडेल,
 बहुज दुःखी थता अने अर्हीथी (गर्भवासमांथी)
 नीकळवामाटे पोताना महिनाओने गणता आ
 कंगाल जीवने हे परमेश्वर ! क्यारे बहार क-
 हाडवामां आवशे ? जे आप जेवा महादयाळुए
 आ दश महिनाना प्राणीने आवुं ज्ञान आप्युं
 छे ते आप के जे दीननाथ छे ते पोते करेला
 उपकारथीज प्रसन्न रहेजो; केमके आपना उप-
 कारनो बदलो हाथ जोड्या शिवाय कोण आपी

શકે ? બીજા પશુ વિગેરેને તો પોતાના શરીરનાં
 સુખદુઃખનીજ માત્ર સ્વર પડે અને હું તો જેણે
 આપેલા વિવેકથી શમદમઆદિક પઠાય એવી
 સ્થિતિમાં છું તે, ભોક્તાપણાંથી અપરોક્ષ દેશ્વાતા
 આદિપુરુષને બહાર અને હૃદયમાં પરિપૂર્ણ દેશું
 છું. હે પરમેશ્વર ! હું ઘણાં દુઃખની સ્થિતિમાં છું
 તો પણ ગર્ભમાંથી બહાર નીકળવાને ઇચ્છતો
 નથી; કેમકે બહારના અંધારા કૂવામાં પડેલાને
 આપની માયા વ્યાપી જાય છે, કે જેને
 પછવાડે દેહાભિમાન અને સ્ત્રીપુત્ર વગેરેના સંબંધો
 પ્રાપ્ત થાય છે. ઇટલામાટે હું અહીંજ રહીને ધીરજ
 રાખી તથા આપના ચરણને હૃદયમાં ધરીને પોતાની
 બુદ્ધિની સહાયતાથીજ મારો સંસારમાંથી ઉદ્ધાર
 કરીશ, કે જે રીતે અનેક ગર્ભમાં નિવાસ કર-
 વારૂપ દુઃખ પાહું મને પ્રાપ્ત થશે નહીં.”

જ્યાંસુધી ગર્ભમાં હોય ત્યાંસુધી એવું જ્ઞાન રહે છે પળ પછી બહાર નીકળ્યા પછી તે જ્ઞાનનો નાશ થઈ જઈ અતિ અજ્ઞાનની દશા પ્રાપ્ત થાય છે, કે જે દશામાં પરવશપણું ભોગવવું પડે છે. જન્મથી માંડીને મરણપર્યંત જેટલો કાઠ કાઢવો જોઈએ તેટલા કાઠને શરીરના સંબંધમાં અવસ્થા કેહેવાય છે. એ અવસ્થાના ત્રણ ભાગ પાડેલા છે. વિદ્વાનોની કલ્પનાને અનુસરતીજ જાણે કેમ માયાની રચના રચાઈ હોય તેમ જગત્માં જોવામાં આવે છે. જેમ બીજી ત્રિપુટીઓ વિદ્વાનોએ કલ્પેલી છે તેમ આ અવસ્થાની ત્રિપુટી પણ છે. એ ત્રિપુટીના ત્રણે ભાગને ભોગવે એવા કોકજ ભાગ્યશાળી આ ભવાટવીમાં દેખાય છે. હવે અવસ્થાની ત્રિપુટી બાંધીને પેહેલા ભાગનું નામ બાલ્યાવસ્થા રાખ્યું, બીજા ભાગનું નામ યુવાવસ્થા

અને ત્રિજાનું નામ વૃદ્ધાવસ્થા રાખ્યું. પેહેલી જે બાલ્યાવસ્થા છે તેમાં બીજી પેટાની અવસ્થાનો સમાવેશ થાય છે. જન્મથી માંડીને યુવાવસ્થાનો આરંભ થાય તે પેહેલાંની જેટલી અવસ્થા છે તે બાલ્યાવસ્થા છે પણ તેટલા સમયમાં શરીર અને જ્ઞાનના ફેરફારને લીધે બીજી પેટાની અવસ્થાઓ જેવી કે કુમાર, પૌગંડ, કિશોર, એ નામથી કલ્પાણી છે.—

કૌમારંપંચમાઢ્ઢાંતં પૌગંડંદશમાવધિ ।

કૈશોરમાપંચદશં યૌવનંતુતતઃપરમ્ ॥

પાંચ વર્ષ સુધી કુમાર અવસ્થા, દશ વર્ષ સુધી પૌગંડ અવસ્થા, પંદર વર્ષ સુધી કિશોર અવસ્થા અને તે ઉપરનાં વર્ષ છે તે યુવાવસ્થાનાં.

સારાંશ કે એ ત્રણે અવસ્થા બાલ્યાવસ્થાના ભાગમાં ગણી શકાય છે. જન્મ થયા પછીની

એવી સ્થિતિ હોય છે કે બે ત્રણ દિવસ સુધી
 ધાવવાની સ્વચ્છતા પળ પડતી નથી. ધીરે ધીરે
 મુશ્કેલી લાગતી હોય કે ન લાગતી હોય પણ ધા-
 વવાનું શીખે છે. પછી ધીરે ધીરે દુઃખ ન હોય
 તો રમવું ને દુઃખ હોય તો રડવું એટલું માન
 થાય છે. રડે છે તે પણ આ હું રડું છું એવું જ્ઞાન
 મુદલ હતું નથી. મીની કે સુકી જગ્યામાં અ-
 થવા મઠમૂત્રવાળી જગ્યામાં કોઈ નાંચી મેલે
 અથવા તો સુંદર સુવર્ણના પારણામાં સુવાડે તો
 પણ કશું માન હતું નથી. ક્રમેકરી હસતાં શી-
 ખે છે, મુશ્કેલી લાગે એટલે રડતાં શીખે છે, પોતાની
 માતાને ઓઠાવતાં શીખે છે અને ઓઠાવીને તેની
 પાસે જવાને ઇસારો કરતાં શીખે છે. આ અવ-
 સ્થામાં શું તેમને જ્ઞાન હોય ? પવિત્ર શું છે, અ-
 પવિત્ર શું છે, સારું શું છે, માટું શું છે, હું કોણ

હું, મારી શી દશા છે અને મારું સગું કોણ છે
 इत्यादि ज्ञान एवी अवस्थामां क्यांथी होय ?
 खरेखर ए दशा पशुना करतां पण ओछा ज्ञा-
 ननी છે. આવી સ્થિતિના બાઠકને રાગદ્વેષ કે
 लाजमर्यादानो अंश पण होय नहि. क्रमेकरीने
 પછી બેસતાં શીખે, જરા જરા અન્ન खातां શીખે,
 रोजना परिचयनां मनुष्योने ओळखतां શીખે,
 रीखतां શીખે, स्वार्थने लइने रंडतां શીખે, उभुं
 થતાં શીખે અને ચાલતાં શીખે. આ અવસ્થામાં
 पण तेनी ज्ञानशक्ति खिलेली होती नथी. खावा
 અને પીવા શિવાય કશું જ્ઞાન हजी सुधी હતું
 નથી. विष्टायी अंग भराइ रहेलું होय तो पण
 શું અને સારા સુગંધી पदार्थथी खरडायेलું होय
 तो पण शुं. धीरे धीरे परिचयनेलीधे पछी रमवा
 શીખે છે. पछी स्वाधानी जणसोनुं, रमवानी ज-

ળસોનું અને રમતનું ભાન થવા માંડે છે. પછી સંબંધ પ્રણાળે સ્નેહ બંધાય છે ને પછી રમતમાં તહીન થાય છે. ગમે તેટલી વાતો કરવાથી કે ગમે તે આપ્યાથી રમતે વઢગેલું છોકરું પોતાની રમત કે વાત છોડતું નથી. એ અવસ્થામાં પળ પોતાનું હિત શું છે અને અહિત શું છે, તથા હું કોળ ને મારે શું કરવું જોડે તેનું જ્ઞાન થતું નથી. સદગુળ દુર્ગુળ પછી ધીરે ધીરે પ્રવેશ કરવા માંડે છે તથા કામક્રોધાદિક પળ પોતાનું ક્રમેકરી સ્થાન કરવા માંડે છે અને તેની સાથે સાધારણ જ્ઞાનશક્તિ પળ સ્થાપન થવા માંડે છે. ક્રમેકરી પછી ળાવાનું, પીવાનું, સારાંનરસાંનું, સગાંસંબંધીનું, અને વ્યવહારનું જ્ઞાન થવા માંડે છે. પછી તો કોડ મેલાવે તો રમત મેલી અભ્યાસ કરવામાં મન લાગે છે. ૮ વર્ષથી માંડીને ૧૨ કે ૧૪ વર્ષ

સુધી મળીને ઉચો નંબર મેઠવવામાં, વચ્ચે રમવામાં અને મળી રહ્યા પછી કમાવામાં લક્ષ લાગેલું હોય છે. પછી ધીરે ધીરે મળતરની ચિંતા મેલી સગાઈ થવાની અને સ્ત્રી મેઠવવાની ચિંતા પેસે છે. મળીને કમાવું અને સ્ત્રી પરણવી એજ તે વચ્ચેનું કર્તવ્ય છે એમ માસે છે. આ સમયે જ્ઞાનશક્તિ પૂર્ણ સ્વીલવા માંડે છે પણ તેના ઉપર અસર અવઢી થઈ જવાથી તેનો ઉપયોગ અવઢી રીતે થાય છે. આવી રીતે બાલ્યાવસ્થા કશું પણ સાધન કર્યાવિના જાય છે. બાલ્યાવસ્થા તો કદી ઓછી જ્ઞાનશક્તિને લીધે સાધન કર્યાવિના જાય એમ સંભવિત માનિયે પણ યુવાવસ્થા પણ તેમજ જાય છે. પેહેલાં મળીને ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છાથી સ્ત્રી પરણે, પછી છોકરાં થાય અને પછી તે સર્વનું પાલનપોષણ કરવામાટે રાતદિ-

વસ ઘાણીના બેલની પેઠે પ્રયત્ન કરી કમાવું પડે. સારાં ભાગ્યે સારે ઘેર અવતાર હોય અને પૈ-સાવાલાને ત્યાં પુત્રપણું પ્રાપ્ત થયું હોય તોપણ હાયવોયનો કશો ઘટાડો હોતો નથી. એંતો ગરીબ અને તવંગરને સરસ્વી અથવા તો તવંગરને વધારે હોય છે. એમ કરતાં કરતાં કમાતાં અને ખાતાંપીતાં સમય જાય છે તેમાં કલ્યાણ કરવાનું કશું સુજતું નથી. સ્ત્રીના હાવભાવથી મોહ પામેલું મન સ્ત્રીમય બધું દેખે છે ત્યાં બીજું શું સુને ? મનુષ્યાવતાર છતાં પશુની પેઠે માત્ર યુ-વાવસ્થામાં આચરણ થાય છે. ત્યારપછી જેમ જેમ યુવાને ઠેકાણે વૃદ્ધા અવસ્થા આવતી જાય તેમ તેમ વેપારરોજગારમાં નજર થોડી પડે, સ્ત્રીનો ભાવ ઉતરતો લાગે, તૃષ્ણા વધતી જાય, છોકરાઓ કહ્યું કરે નહિ અને કાંઈ ધાર્યું ઉતરે નહિ

તેથી રાતદિવસ ચિંતામાં ને ચિંતામાં બઢ્યા કરે. આમ આશું આયુષ્ય વહિ જાય. કર્મયોગથી બાલપણમાં મરણ ન પામે તો જુવાની જુવે અને જુવાનીમાં મરણ ન પામે તો ઘરડપણ જુવે છે. મરવાની ઘડો સુધી કાંઈ પણ ઉપાય કર્યો ન હોય પછી વધારે વધારે ચિંતામાં ઘેરાઈને રહે છે. જે સમયે યમના દૂતોનાં દર્શન થાય છે તે સમયે પછી કોઈ કામ નથી લાગતું. કાંઈ પણ પાપપુણ્ય કર્યો હોય તો આગલ ઉભા રહે છે. તે પછી પશ્ચાત્તાપ થાય છે પણ આશ્વર વચ્ચે શું કામ લાગે ? જેવો જન્મવા ટાળે થતો પશ્ચાત્તાપ નિષ્ફળ જાય છે તેમ મરવા ટાળે પણ થતો પશ્ચાત્તાપ વૃથા થાય છે.

બાલ્યા, યુવા અને વૃદ્ધા એ ત્રણે અવસ્થામાં જો કે યુવાવસ્થા અનર્થના આશ્રયરૂપ છે તો

પણ ઇંદ્રિઓની શક્તિ પરિપૂર્ણ હોવાથી તથા જ્ઞાનશક્તિ તાજી હોવાથી તે અવસ્થા ઘણી ઉત્તમ છે, અને તે ઉત્તમ ત્યારે કેહેવાય કે ઈશ્વરને ઓછાવસ્થામાં તેનો ઉપયોગ થાય. બા-
લ્યાવસ્થા કશા કામની નથી કેમકે તેમાં પૂરી સમજણ હોતી નથી અને વૃદ્ધાવસ્થા પણ કામની નથી કેમકે તેમાં જ્ઞાનશક્તિ અને ઇંદ્રિયશક્તિ ઘણું કરી નબળી પડી જાય છે. પણ શ્વેદની વાત એજ મોટી છે કે સઘળી અવસ્થાને અજ્ઞાની લોકો વૃથા ગાળી નાંચે છે. મોટી મોટી વિદ્યા ભળનારા, ડાહ્યાપણની વાતો કરનારા, દેશપર હુકમ ચલાવનારા અને ઇન્દ્રિયકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓ પણ આયુષ્ય એકે જવાદે છે ત્યારે બીજાઓની તો શી વાત કેહેવી ?

સદાચાર શીખવો, ન્યાયની રીતે વર્તવું, ક-

તર્તવ્યકર્મ સમજવું, ईश्वરને ઓઠાંચવો, ધર્મ જા-
 નવો અને વ્યવહારમાં ચતુર થવું એ સર્વ કામ
 યુવાવસ્થામાંજ સિદ્ધ કરવાનાં છે. એ અવસ્થામાં
 ન થયાં તો પછી ક્યારે થવાનાં ? કાઠની ગ-
 તિથી સહુ કોઈ અજાણ છે, માટે પાછાંઠના
 સમયનો ભરોસો રાખવો તે સ્વોટો છે. જે કાર્યું તે
 સ્વરૂં અને બાકી સ્વોટું સમજવું. જેઓ જુવાની
 ભોગવતા હોય તેઓની ઉપર ईश्वરની મોટી
 કૃપા છે એમ સમજવું કેમકે ઘણાં બિનારા બા-
 લ્યાવસ્થામાં પૂર્ણ અજ્ઞાન દશામાં પરલોકમાં
 પોતી જાય છે તે પોતાનું કર્તવ્ય કેમ કરી શકે ?
 ईश्वરે કૃપા કરીને યુવાવસ્થા આપી તો તેને સ-
 ફળ કરી ईश्वરને પ્રસન્ન કરવા એ યુવાનોનું
 કામ છે તે ન થાય તો ईश्वરની છતી કૃપાએ
 અકૃપા સમજવી; કેમકે બાલ્યાવસ્થામાં કાંઈ

સોટું આચરણ નથી થતું પરંતુ યુવાવસ્થામાં તો હજારો સોટાં આચરણ થાય છે અને પછી તેથી અસંખ્ય દુઃખ ભોગવવાં પડે છે.

યુવાવસ્થામાં જે કર્તવ્ય છે તે કરી ર્શ્વરને ઓઝાવી બાકીની હોય તેટલી અવસ્થા આનંદમાં ગાઢવી એ ઉત્તમ પ્રકારનું કર્તવ્ય છે. તેમાં કાંઈ પણ ન થયું તો અમૂલ્ય હીરો કાદવના ઢગલામાં ફેંકી દીધા જેવું છે. આ મનુષ્યદેહ પાણીના પરપોટા જેવો ક્ષણભંગુર છે પણ તે અતિ અમૂલ્ય છે. બધા પદાર્થો જડે પણ મનુષ્યશરીર કોઈ પણ પ્રકારે મઠી શકતું નથી. એવા શરીરને અજ્ઞાન દશામાં નાશ થઈ જવા દેવું એથી બીજી કઈ હાનિ છે? આ અમૂલ્ય દેહનું અમૂલ્યપણું તોજ સ્પષ્ટ છે કે જો પોતાનું કર્તવ્ય સમજાઈ, ર્શ્વરને ઓઝાડાઈ સદાચારથી ચલાઈ ઉત્તમ પદ

પમાય. એમ ન થાય તો પછી છતે ઉત્તમપણે તેની ઉપર અધમપણાંની છાપ લાગે છે. યુવાવ-વસ્થાજ સર્વ કામને યોગ્ય છે એમ જાણી બીજી અવસ્થાઓને અયોગ્ય નથી ગણી. જેની જે અવસ્થા ચાલતી હોય તેણે તે અવસ્થામાં પોતાના કલ્યાણ માટે અને ईश्वर ઓઠાવમાટે પ્રયત્ન કરવું જોઈએ. ગયેલી અવસ્થાનેમાટે શોક ન કરવો અને આવતી અવસ્થાનો ભરોસો રાખી બેશી રહેવું નહીં. જુવો, ધ્રુવજી એ પાંચ વર્ષના હતા ત્યારથી ईश्वર તરફ તેનું લક્ષ લાગ્યું હતું. તેમજ પ્રહ્લાદજીનું પણ બાલપણથી ईश्वરભણી લક્ષ લાગ્યું હતું. એમ કોઈ બાલ્યાવસ્થામાં, કોઈ યુવાવસ્થામાં, અને કોઈ વૃદ્ધાવસ્થામાં જેતીને ईश्वરમાં ચિત્ત લગાડી પરમ કલ્યાણના પાત્ર થયા છે. તો પણ યુવાવસ્થામાં જો થવાય તો કલ્યાણનું પાત્ર થવાને તે અવસ્થા વધારે શક્તિવાળી છે.

પણ જગતની વિચિત્ર રીતિ એવી છે કે સર્વે મનુષ્યપ્રાણિયોનું બાલકપણું રમતમાં, જુવાની જુવતીમાં અને વૃદ્ધપણું ચિંતામાં ચાલ્યાં જાયછે ને છેવટ કલ્યાણથી વિમુક્ત રહેવાય છે. મનુષ્ય શરીર સર્વે સાધન કરવાનું સ્થાન છે માટે આવેલો અવસર ન તૂકવાને ભર્તૃહરિ કહે છે કે—
 યાવત્સ્વસ્થમિદં શરીરમરુજં યાવચ્ચ દૂરે જરા
 યાવચ્ચૈદ્રિયશક્તિરપ્રતિહતા યાવત્ક્ષયો નાયુષઃ।
 અત્મશ્રેયસિતાવદેવ વિદુષાકાર્યઃપ્રયત્નોમહાન્
 પ્રોદ્ધીપ્તેભુવનેતુકૂપસ્વનનં પ્રત્યુદયમઃકીદૃશઃ ॥

જ્યાંસુધી આ શરીરરૂપી વર મજબૂત છે, જ્યાંસુધી જરા (વરડપણ) દૂર છે, જ્યાંસુધી ઇન્દ્રિયોની શક્તિ ઓછી થઈ નથી, અને જ્યાંસુધી આયુષ્યનો ક્ષય થયો નથી જ્યાંસુધી, વિદ્વાને પોતાના કલ્યાણને માટે મોટું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ.

કેમકે ઘર સઠ્ઠો ત્યારે કૂવો खोदवामां उद्यम
करवो ते केवो कहेयाय ?

આ વાત યથાર્થ છે. જેમ લાઈ લાગે તે સ-
મયે કૂવો खोदवानी મેહેનત કરવી તે વૃથા છે
તેમ શરીર સ્વસ્થ ન હોય, વૃદ્ધાવસ્થા આવી
ગઈ હોય, ઇન્દ્રિયશક્તિ ઓછી થઈ ગઈ હોય,
અને મોત માથે ફરતું હોય તે સમયે પછી પાતાનું
કલ્યાણ કરવાનું પ્રયત્ન કરવું તે વૃથા છે. કેમકે
તે સમયે શું થઈ શકે અને શું સૂજે ! આમ છે
ગ્વરૂં તો પણ સાવ કલ્યાણનો વિચાર નહિ
કરનારા તે સમયે પણ જેટલો બની શકે તેટલો
વિચાર કરે તો તેથી તે વૃથા થાય નહિ. લાઈ
લાગ્યા પછી કૂવો ન खोदाय ए दृष्टांतने अनु-
सरी सर्व साधनो संपूर्ण होय त्यांसुधीमां पोताना
•કલ્યાણનું કામ કરી લેવું એ વાત બાઝકો અને

જુવાનોને અનુકૂળ પડે છે તેથી જેઓ વૃદ્ધ થઈ
 ગયા હોય તેણે એમ ન જાણવું કે આપણો સમય
 ગયો છે માટે હવે આપણે કાંઈ ઉદ્યમ ન કરવો.
 જો કાંઈ પણ આયુષ્યનો ભાગ બાકી હોય ને અન્ન
 સ્વવાતું હોય તો કલ્યાણનું સાધન કરવામાટે
 ઘણો સમય છે. અને જે કાંઈ જેને કરવું હશે તે
 થઈ શકશે. થોડા સમયમાં શું થાય એમ ન
 વિચારતું, કેમકે થોડા સમયમાં પણ જે સ્વરાં
 અંતઃકરણથી કાંઈ થાય તો તે ઘણું થાય છે.
 બીજી અવસ્થા કરતાં વૃદ્ધાવસ્થામાં ઉપાધિ થોડી
 હોય છે, ઇટલે તેમાં નિવૃત્તિનો સમય વધારે મળે
 છે, તેથી તે સમયમાં જોડે તે કરી શકાય છે.
 તેમ છતાં નથી કરાતું તેનું કારણ એ છે કે
 બાલ્યાવસ્થા અને યુવાવસ્થામાં જુદી જાતના
 સંસ્કારો બેસી ગયા હોય ઇટલે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ.

તેવા સંસ્કારને વૃત્તિ છોડતી નથી. એવા સંસ્કાર છુટી જાય અને સર્વ ચિંતાનો ત્યાગ થાય તો વૃદ્ધાવસ્થા પળ પોતાની સત્તા પ્રમાણે કલ્યાણ કરનારી થાય છે. આટલામાટે વૃદ્ધોણ પળ પોતાનાં કલ્યાણમાટે પ્રયત્ન કરવું. કાઢની સ્વચ્છ પડતી નથી, તો પળ બાઢકોને અને જુવાનોને આવતી અવસ્થાની આશા હોય છે પળ વૃદ્ધોને બીજી મરણ શિવાય એકે અવસ્થા આવવાની ન હોવાથી 'પછી કરશું;' એવી આશા રાખવી તે વૃથા છે. આ બોલથી બાઢકોણ અને જુવાનોણ એમ ન સમજવું જોઈએ કે આગઢ ઉપર અમે કલ્યાણનો વિચાર કરશું; કેમકે કાઢની ગંતિ બધાને સરસી લાગુ પડે છે. કલ્યાણ કરનારાં કામમાટે એમજ નિરંતર સમજવું જોઈએ કે આપણી એ છેલી અવસ્થા છે અને મૃત્યુના મોમાં

પડ્યા છિયે. આમ વિચારવું લેશ પળ સ્વોટું નથી
 એ આપણે હજારો દૃષ્ટિયે પડતા દાસલાથી
 જાણી શકિયે છિયે. આટલામાટે સમજણા થયે-
 લા બાઠકોએ પોતાની સ્વોટી રમતમાં જતી વૃત્તિને
 રોકી કલ્યાણકારક રમતમાં મન લગાડવું,
 યુવાનોએ યુવતિયોના અને બાઠકોના હાવભાવથી
 મોહ પામી ગયેલાં ચિત્તને શુદ્ધિમાં લાવી સંસાર-
 ની સ્વપ્નમાંથી નિવૃત્ત કરી તેને કલ્યાણકાર-
 ક કામમાં લગાડવું અને વૃદ્ધોએ અનેક વ્ય-
 વહારની અને ઇચ્છાની ચિંતામાં રોકાયેલી મ-
 નોવૃત્તિને સમજાવીને તેને કલ્યાણને માર્ગે ચડા-
 વવી. એમ કરવાથીજ મનુષ્યજન્મનું સાફલ્ય છે.
 બાઠપણમાંથી જેણે પોતાના કલ્યાણનું કામ કર્યું
 તે સહુ કરતાં સરસ ભાગ્યશાળી, યુવાવસ્થામાં
 કલ્યાણનું સાધન કર્યું તે બાલ્યાવસ્થાવાળા

करतां ओछो भाग्यशाळी अने वृद्धपणामां जेणे पोतानुं कल्याण करवामां चित्त जोड्युं ते युवावस्थावाळा करतां ओछो भाग्यशाळी. जेणे पोतानुं कल्याण करवामां प्रीति थड ते भाग्यशाळी तो सवळा खराज, पण अवस्था प्रमाणे तेनो वर्ग चडतो उतरतो गणवो जोड्ण. जेम बाळको निशाळमां पेहेलो नंबर लेवामाटे प्रयत्न करे छे तेम आ जगत्तूरूपी निशाळमां सर्वे मनुष्योए पोतानुं कल्याणनुं साधन संपादन करवामां पेहेलो नंबर मेळववो जोड्ण, के जेथी ईश्वर प्रसन्न थाय अने अमूल्य मनुष्यदेहनो जन्म सफळ थाय. आचार्यजीनो हेतु एज छे के सर्वे अवस्थावाळाए ईश्वरने ओळखवामां आळसु न थवुं. आथी करीने चालतो संसारनो व्यवहार अटकावीने बावा बनी बेसवुं एम समजी लेवानुं

नथी. व्यवहार सुनीतिथी अने सदाचारथी चाले
अने आपणुं आत्मसाधन पण थाय एम समज-
वानुं छे. माटे त्रणे अवस्थाना मनुष्योए आ-
वात लक्षमां राखी एवो उपाय करवो के फं-
रीथी कशी कडाकूट करवानुं रहे नहि.



***દિનયામિન્યૌ સયંપ્રાતઃ**
શિશિરવસંતૌ પુનરાયાતઃ ।
કાલઃ ક્રીડતિ ગચ્છત્યાયુસ્ત-
દપિ ન મુંચત્યશાવાયુઃ ॥ ૧૩ ॥†
 અર્થ.

રાત-દિવસ, સાંજ-સવાર, અને શિશિર-
 વસંતાદિ ઋતુ ફરીફરીને આવે છે; કાલ ક્રીડા

* કાલની સાથે આયુષ્ય ચાલ્યુ જાય છે તોપણ આશા
 છુટતી નથી એમ બતાવવા **દિનયામિન્યૌ** એ શ્લોક
 કહી અતરથી તેને દુર કરવા અને આયુષ્યને સફળ
 કરવા મુંચવે છે.

(અનુવાદ દ્વારગીત છંદમાં.)

† શુભ શિશિર તેમ વસંત ઋતુ આવે સદૈવ ફરી ફરી
 દિન રાત સાંજ સવારની પણ એજ રીત ચલેખરી;
 ક્રીડા કરે છે કાલ જીવન જાય છે વીરતા વધુ,
 તો પણ નથી તજતો તેને તૃષ્ણાપથન વાનો વધુ!

કરે છે; તથા આયુષ્ય ચાલ્યું જાય છે; તો પણ આશાનો વાયુ તને તજી દેતો નથી.

ટીકા.

સાંજ, સવાર, રાત, દિવસ, માસ, ઋતુ અને અયન એ સઘટ્ટાં આવે છે અને જાય છે. સંવત્સ-રરૂપ એક ચક્ર હોય અને તેના જાણે તે આરા હોય તેમ તેનું આવાગમન ચક્રના આરાની પેઠે થયાજ કરે છે. જેમ કોઈ ઘટમાઠ હોય તેમાં-હિનો એકેકો ઘડો પાવઠો ફેરવતાં વારંવાર મ-રાઈને આવ્યા કરે છે અને ઠલવાઈને પાછો ગયાજ કરે છે, તેમ કાઠનાં આ અંગો પણ ફરી-ફરીને આવ્યાજ કરે છે. વિદ્વાનોડ જે જે સમયને તેના વિલંબ પ્રમાણે અનાદિ કાઠથી નામ આપ્યાં છે, તે તે સમય પોતપોતાના અવસરે આવીને ઉભો રહે છે. એક આંખનું મટકું મારિયે એટલા અથવા

एथी थोडा काळथी मांडीने युग सुधीना अथवा तेथी वधारे काल सुधी ए नियम एकसरखोज लागु पडे छे, ने ते प्रमाणे क्रमे क्रमे थया करे छे. आ प्रमाणे रातदिवसआदि जाय छे ने वारंवार आव्या करे छे तेथी काळ कांड घटतो के वधतो नथी. ए तो ऐश्वरी कोइ चमत्कारथी पोतानी क्रीडा कर्या करे छे. एक माटुं चक्र फरतुं होय तेना फरता घेरावने आपणे नाना मोटा भाग पाडी उपर रातदिवस एवां नाम मांडयां होय तो ते चक्र फेरवतां वारंवार पोतपोतानां नामना क्रम प्रमाणे आव्या करे छे. चक्रना घेरावना फरवानो जेम अंत न आवे तेम तेना वारंवार आववानो पण अंत आवे नहीं. एज प्रमाणे रात-दिवस आदि कालचक्रना भाग ए चक्रना फरवा साथे फर्याज करे छे. ईश्वर

શિવાય એ કાલચક્રને કોઈ અટકાવનાર નથી. અથવા સ્વરૂં બોલિયે તો કાલ એજ પોતે ईश्वर છે અને વિદ્વાનો પણ કાલને ईश्वરનું રૂપ આપે છે. હવે એ કાલચક્ર ફર્યા કરે છે અને રાત-દિવસ ફરી ફરીને આવ્યા કરે છે તેવિષેનો આપણા શરીરની સાથે વિચાર કરિયે તો આયુષ્ય ઘટતું જાય છે. એ ઘટેલું આયુષ્ય શું પાછા આવતા દિવસો સાથે આવે છે ? જો આવતું હોય તો બાલઅવસ્થા યુવા અવસ્થા અને વૃદ્ધા અવસ્થાજ કેમ થાય ? એક પઠ જેટલા કાઠમાં કે આંસુ વીંચીને ઉઘાડિયે તેટલી વારમાં પણ આપણું વીંતેલું આયુષ્ય ગયું તે એવું ગયું કે કોઈ કલ્પે પણ પાછું આવવાનું નથી. જીવ મરતો નથી અને તેને જન્મ-મરણ નથી તેથી શરીરના આયુષ્યને અને તેને કશો સંબંધ નથી માટે વૃથા શોક શા

મોટે કરવો, એમ કોઈ શંકા કરે તો તેનો ઉત્તર
 એજ કે જીવ, શરીર, અને કાલ, એવિષે જે જા-
 નવું જોડે તે આપણે કશું જાણતા નથી. આ
 શરીર એજ હું અને જે કાંઈ સગાં કુટુંબી અને
 વૈભવ એજ મારાં છે એમ માની કાલ કાઢિયે
 છિયે ત્યાંસુધી આપણે કાલચક્ર ફરવાની સાથે
 આયુષ્ય ઘટતું જાય છે તેનો વિચાર કરવોજ
 જોડે. જ્યારે આપણે જન્મ અને મરણનાં બં-
 ધનમાં ફરી ન પડવું પડે અને પશુ આદિનાં દેહ
 ધરી અનેક દુઃખ સહન ન કરવાં પડે એવું આ
 શરીરથી કાર્ય કરી ચુકિયે ત્યારે પછી આયુષ્ય
 ઓછું થતું જાય છે તોપણ તેથી આપણે દુઃખ
 જેવું કશું નથી; કેમકે આ શરીર છુટયા પછી
 આત્માને શરીરની સાથે સંબંધ નથી અને તેથી
 આયુષ્ય જતાં રહેવાનો ભય નથી. જન્મ-મરણ

કે જે કાંઈ છે તે શરીરનેજ છે. જીવ (આત્માને) નથી. પણ પેહેલાં વિચારિયે કે આપણે ચાલ્યાં જતાં આયુષ્યની ચિતાં ન રાખવી પડે એવું શું સાધન કર્યું છે? આપણું અતિ બાલકપણું જો અનેક ઉપદ્રવોથી જીવતા રહિયે તો સાવ પરાધીન દશામાં જાય છે. બોલતાં, ચાલતાં, खातां, પીતાં, રમતાં અને સઘળો વ્યવહાર કરતાં શીખ્યા પછીની બાલ અવસ્થા પણ જો એટલેસુધી જીવતા હોઈએ તો અનેક પ્રકારની રમતમાં સાવ ચાલી જાય છે. સારામાં સારા સદાચરણવાળાં કેહેવતા હોઈએ તો પણ પરમાર્થદૃષ્ટિપર વિચાર કરતાં યુવાવસ્થાના આરંભસુધી કશું કલ્યાણકારક કામ થઈ શકતું નથી. કેટલાક નિર્દોષ અવસ્થાની રમત મેલીને નિશાઠમાં અભ્યાસ કરવા લાગી જઈએ છિયે, કેટલાક વેપાર-રો:

જગારમાં ચાકરી કરવા લાગી જઈએ છિયે, કેટલાક રાજકાજના કાર્યમાં આગળપર અનુભવ મેઢવવાના હેતુથી પેહેલી અવસ્થામાંજ પડી જઈએ છિયે અને કેટલાએક તો કારીગરી શીખવામાં વઢગી પડિયે છિયે. એમ કરતાં સવઢાને યુવાવસ્થાનો આરંભ થયો કે શરીરમાં રહેલા છ શત્રુમાંનો મુખ્ય જે કામ છે તે ધીરેધીરે પ્રકાશ પામવા માંડે છે, તેથી સહુ કોઈ પોતાને મઢે તે પ્રમાણે સ્ત્રી પરણીને ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ માનવા ઇચ્છિએ છિયે. શક્તિ પ્રમાણે મળવું, મળીને કમાવું, ને એ કમાણીમાંથી પોતાની સ્ત્રીનેમાટે અને બીજાનેમાટે સ્વાવા-પીવાનું તથા પેરવાઓ-ઢવાનું તૈયાર કરાવવું એજ સુજે છે. રાત-દિવસ સ્ત્રી અને બાઢકોનાં પોષણનેમાટે મેહેનત કરવામાં તેમજ કુટુંબનેમાટે કાઢજી રાસવામાં એક

ક્ષણ પળ નવરો રેહેતો નથી. સ્વાતાં, પતિતાં, ર-
મતાં, વ્યવહાર કરતાં અને બીજાં સઘળાં કાર્ય-
માં સ્ત્રીપુત્રાદિકને સુખ આપવા અને તેને સુખ
આપી પોતાને સંતોષ લેવા માટે પ્રત્યેક ક્ષણે નવી
નવી યુક્તિયો ગોઠવિયે છિયે. કાલની ગતિ
કેવી છે અને કાલે શું થશે એ કંઈ જાણવામાં
આવતું નથી અને કદી કોઈ સમયે આવે તો
સાંજ વચ્ચે વાદળાંનો રંગ જેટલી વાર રહે તે-
થી પણ ઓછી વાર રહે છે. ईश्वरेच्छાથી જો
હજી પણ વધારે આયુષ્ય હોય તો આપણી આ-
શાની દોરી પણ લાંબી ચાલે છે. ચાકરી કરીને
કે રોજગાર કરીને પૈસો મેળવવો, એ પૈસાથી
પોતાનું અને કુટુંબનું પોષણ કરવું અને પછી છો-
કરાછોકરી પરણાવવાં એ ઘડમથલમાં નિરાંતે
અન્ન પણ કોઈ દિવસ સ્વાતું નથી. અનેક,

ઉપાધિથી હારી જડે છિયે તો પળ અફિળના
 બંધાળની પેઠે તેમાં આપણને અરુચિ થતી નથી,
 અને તેનું તેજ અહર્નિશ કર્તવ્ય કર્મની પેઠે એ-
 કાગ્રચિત્તથી કર્યા કરિયે છિયે. જેનાં જેવાં
 પ્રારબ્ધ હોય, જેની જેવી સત્તા હોય અને જેમાં
 જેવી વિદ્યા હોય તે પ્રમાણે સહુ છોકરા છોકરી
 પરણાવવા આદિનાં કાર્યો સુશીલ્પી પાર પાડિયે
 છિયે. પછી ધીરે ધીરે વડપણ આવે છે તેથી
 ઇન્દ્રિયોની જોડે તેવી શક્તિ રહેતી નથી અને
 ક્રમે કરીને નિર્બળ થઈ જડે છિયે. અંગની ચા-
 મડીમાં કડચલી પડી જાય છે, આંખનો રંગ
 ફરી જાય છે, વાળ સફેત થઈ જાય છે, હાથ-પગ
 કંપે છે, દાંત પડી જાય છે, આંખે ઓછું દેખાય
 છે, કાને ઓછું સંભળાય છે, ચાકરીમાં કે વે-
 પાર-રોજગારમાં પૂર્ણ મેહેનત કરી શકાતી નથી,

શ્વાસ ચડી જાય છે અને સુખ સર્વ ઓછું થાય છે. 'આમ છતાં પણ વધારે જીવાય અને ઇન્દ્રિયો વધારે શક્તિવાળી થાય તેને માટે ફાંફાં મારીને અનેક ઉપાયો કરીએ છીએ ! તો પણ કશું મળતું નથી. અશક્ત થયેલાં શરીરથી ઇન્દ્રિયોના સઘળા ભોગવવાના ભોગ ભોગવાંતા નથી તેથી ઝલટી અંતઃકરણની પીડા વધે છે. શરીરમાંની સર્વ ઇન્દ્રિયોની શક્તિ ઘટી જાય છે પણ કોઈ ऐश्वरी ચમત્કારથી તેમાં રહેનારું મન જુવાન થાય છે તેથી તે એકલું અનેક સુખને અને ભોગ ભોગવવાને તડફડાટી મારે છે પણ તેનાથી કંઈ થતું નથી તેથી રાત-દહાડો મહાતાપ થયા કરે છે; તેમાં વળી કોઈ કુટુંબીનું મૃત્યુ થાય તો તેથી વમળો તાપ થાય છે. છોકરાં મોટાં થયાં હોય એટલે તે તો પછી મામાનો,

भाव पण पुछे नहीं अने स्त्री तो अशक्त शरीर
 थयुं एटले आगळ पण आवे नहि. आ चिंता
 पण कांइ ओछी बाळती नथी. गृहस्थाश्रमना
 सुखवाळाने पण आम महा पीडामां पज्या पज्या
 पीडावुं पडे छे तो बिचारा गृहस्थाश्रमनां सु-
 खनो अनुभव नहि करनारा अने जेने विषय-
 भोगनां दर्शन पण नहि थयां होय तेवा पीडाय
 एमां शुं आश्चर्य? आवी रीते आपणे आपणुं
 अमूल्य आयुष्य महाश्रमे मळेलुं फोकट जवा
 दइए छिये. मरणनी पथारीये पज्या सुधी पण
 छोकराने सारी शीखामण देवामां के तेनी कोइ
 सारां माणसने भळामण देवामां के एक फेरे
 उठीने सुख भोगवी लेवामां के धन दाटेळुं होय
 ते बताववामां मन डोळाय छे, अने बोलाइ नथी
 शकातुं तो तेमां ने तेमां मनोवृत्ति रेहेतां प्राण

नीकळी जाय छे. केवी आपणी स्थिति ! केवुं आपणुं ज्ञान ! अने केवां आपणां प्रयत्न ! हवे विचारी जोतां नकी जणाशे के आपणे कशुं कर्तुं नथी, तेथी काळ तो ओछो थतो नथी बाकी आयुष्य ओछुं थतुं जाय छे ए अति हानि छे. कदी आपणे एम समजीए के जेटलो समय गयो तेटला मोटा थया, पण अरे, मोटा कोना ! ए मोटा थया ए तो नाना थवाने माटेज. कोने खबर छे के आयुष्य केटलुं हशे ! माटे जेटलुं गयुं तेटलुं ज्यांसुधी कांड कल्याणनुं साधन नथी कर्तुं त्यांसुधी वृथा गयुं समजवुं. आचार्यजी एवो बोध करे छे के काळ क्रीडा करे छे, अने आयुष्य वृथा वहुं जाय छे; तो पण आशानो पवन तमने तजतो नथी. सारांश ए उपरथी एम समजवानो छे के आशाने अळगी करी जतां.

રેહેવાના સ્વભાવવાળાં જીવનને સાર્થક કરવું.
આશાને આધીન થઈ રેહેવું એના જેવું પરાધીન
પણું અથવા દુઃખ એકે નથી. કેમકે.

આશાયાયેદાસાસ્તેદામાઃસર્વલાંકસ્ય ।

આશાયેપાંદાસી તેષાંદાસાયતેવિશ્વં ॥

જેઓ આશાને આધીન છે તે આગ્વા જગતને
આધીન છે અને જે આશાને પોતાને આધીન
રાખે છે તેને જગત આગું આધીનના જેવું થઈ
જાય છે.

ધન, સ્ત્રી અને ભોગ ભોગવવાના બીજા પ-
દાર્થો મેલવવામાટે વૃત્તિ દોડે છે અને તે મેલ-
વવામાટે અનેક પ્રયત્ન કરવાં પડે છે. યોગ
સરખો આવે તો વાત પાર પડે છે અને યોગ
સરખો ન આવ્યો તો વાત પાર પડતી નથી. એક
આશા મનમાં રાખી હોય ને કદી તે પાર પડે

તો વઢી પાછી બીજી તેથી વધારે કંઈ આશા થાય; તેથી કોઈ પળ નામરૂપની આશા કરી હોય ને તે પાર પડે તો પળ તેનું પરિણામ ન પાર પડ્યાના જેવું થઈ રહે છે. આમ આશામાં આયુષ્ય વહું જાય છે. જેમ સતી સ્ત્રી હોય તે ગમે તેવા નિર્ગુણ કે સગુણ, રૂપાઢા કે કરૂપડા અને લુલ્હા-પાંગઢા કે અંગે સંપૂર્ણ પતિની સાથે આગઢ બઢી મરંતી, તેમ તૃપ્ણા પળ ગમે તો નિર્ગુણ હોય કે સગુણ હોય, ગમે તો રૂપાઢો હોય કે કરૂપડો હોય, અને ગમે તો લુલ્હો-પાંગઢો હોય કે અંગે સંપૂર્ણ કુશઢ હોય પળ તે પોતાને પાઢનાર પતિની સાથેજ બઢી મરે છે. અર્થાત્ સાર ં સમજવાનો કે આશા શરીર પડે છે ત્યાંસુધી પળ મનુષ્યને છોડતી નથી અને તેથી કરીનેજ કશું કલ્યાણનું કામ નથી થતું.

એટલે જીવન વૃથા વીતી ગયું કેહેવાય છે. પૂર્વનાં
 પુણ્યથી જેનું આયુષ્ય સફળ થવાનું હોય તેવો
 સત્પુરુષ, પૂર્વે જેમ વૈરાગ્ય પામેલા મહાજનો
 પોતાની અતિ પ્રાણપ્રિયા પત્નીને છોડીને પણ
 તપોવનનો આશ્રય કરતા તેમ પોતાની પ્રાણપ્રિયા
 આશાને તજીને સંતોષનો આશ્રય કરે છે. જેમ
 સતી અને પ્રાણપ્રિયા પત્ની છતાં પણ તેને વૈરા-
 ગ્યથી વેગળી કરીને તપોવનમાં જઈ વસનારા
 વૈરાગી મહાજનોને પરમપદની પ્રાપ્તિનો માર્ગ
 મળે છે, તેમ આશાને તજી સંતોષને સેવનારાને
 પણ તે પ્રમાણે પરમપદનો માર્ગ મળે છે. આમ
 થોડા પ્રયત્નમાં ઉત્તમ ફલ થતું હોય તો તે
 કેમ સંપાદન ન કરવું ? અવશ્ય કરવું જ જોઈએ.
 ईश्वरे जो समजवानी शक्ति आपणने आपी છે
 તો તે વાત આપણે કેમ ન સમજીયે ? બજારમાં

પાડનું શાક લેવા જઈએ છિયે ત્યાં પળ આપણો
 લાભ સંભાળવાનું આપણે સમજિયે છિયે, તો ફ-
 રીને દુઃખ ન દેશવું પડે એવો લાભ કેમ ન
 સમજિયે ! શું આપણુ એ કામ નથી ! પળ અરેરે
 કોણ જાણે કેવાં પૂર્વનાં પાપથી આપણાં અતઃક-
 રણ છંદાઈ ગયાં છે કે વ્યવહારમાં સર્વ કાર્યમાં
 આપણે આપણો લાભ સાચવવાનું વિચારિયે છિયે
 ત્યારે બરાબર સૂજે છે ને પરમાર્થમાં લાભ વિચ્છા-
 રતાં તો સાવ અંધારૂં ધબ થઈ જાય છે ! એ કેવી
 વિચિત્ર વાત અને એ કેવો શ્વેદનો બનાવ ! પળ
 આથી શું આપણે લમણે હાથ દઈને બેશી રેહેવું !
 શું એટલા માટેજ આપણે સાઠાત્રણ હાથનું શરીર
 પોષણ કરવાની વેઠ કરી ? એમ કદી હોય નહીં.
 આપણે જે કરશું તે કરવાનો જ્યાંસુધી આ મા-
 નવ શરીર છે ત્યાંસુધી અવસર છે અને આપણે

ઉત્તમ પ્રાણી છિયે માટે ઉત્તમમાં ઉત્તમ કામ
 કરવું એ આપણો ધર્મ છે. માટે જતા આયુષ્યને
 સફળ કરવું અને તૃપ્ણાને તરછોડી મેલવી. એ
 દેહસાથે બઢી મરનારી પતિવ્રતાજેવી છે પણ
 તેનું ઉત્તર ફલ પતિવ્રતા આપે છે તેવું આપતી
 નથી. પતિવ્રતાના સહગમનથી તો તેના પતિઓ
 પવિત્ર ધામમાં પોંચે છે અને તૃપ્ણાના સહગમ-
 નથી તો અપવિત્ર ધામમાં પોંચે છે. ઇટલામાટે
 તે સદૈવ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જન્મમરણનાં
 અનેક દુઃખને આપનારી એજ ચુંડેલ છે. જેમ
 ચુંડેલ કાઢવાના અનેક પ્રયોગો ને ઉપાયો જગ-
 તમાં ગ્વરા કે સ્વોટા પણ દેશિયે છિયે તેમ ત-
 ર્પ્ણાને કાઢવાને માટે પણ મહાદયાઠ્ઠુ પુરુષોણ
 અનેક ઉપાયો લખેલા છે જેથી કરીને સહજ
 વારમાં આપણે તે તૃપ્ણાને આપણાથી દૂર કરી

શકશું. માત્ર પ્રયત્ન કરવું એજ આપણું કામ છે. મુતા રહિયે તો જમણ ક્યાંથી જમિયે ? પછી કરશું એમ વિચારિયે તો પછી કાંઈ થતું નથી, કેમકે એક તો આયુષ્યનો ભરોસો નહિ, તે તો પાણીના ટીપાની પેઠે પલવારમાં હતું ન હતું થઈ જાય તેવું છે અને તે કદી લાંબુ ચાલે તો નાનો રોગ જેમ ઉપાય ન કરતાં મજબુત ઘર કરી ગયા પછી પ્રાણ લીધાવગર જતો નથી તેમ તૃષ્ણા પળ મજબુત થવાથી પછી પ્રાણ લીધાવગર જતી નથી. આટલામાટે જ્યારથી સૂજે ત્યારથી તેને તરછોડીને આયુષ્ય સફળ થાય તેમ કરવું એવો ઉપરના આચાર્યજીના બોધનો હેતુ છે.

ખુબ્ ખાઈ પીને રાતુંમાતું શરીર કર્યું, ધન તથા સ્ત્રી મેલ્લથી અને ભોગ ભોગથી આનંદ પામ્યા એથી બીજું કરવાનું શું છે ? એમ માની બે-

મતું એજ પેહેલાં તો અતિ અવિવેક છે. પશુઓ
 પણ સ્વેચ્છાથી વનસ્પતિ खाइने રાતાંમાતાં વને
 છે અને મનગમતી સ્ત્રિયો મેઢવે છે, એમાં શું
 આશ્ચર્ય છે ? વિષયસંબંધી સુખ પણ તે મેઢવી
 શકે છે ત્યારે પછી તેમાં ને આપણમાં શો ફેર ?
 ધન મેઢવવાની તો તેને જરૂર નથી એટલે આ-
 પણા કરતાં તો તે અધિક ભાગ્યવાળાં છે. એ
 તો વિચારાં અંગમેહેનત કરીને માણસનું હિત કરે
 છે અને વસ્તે શરીર આપીને પણ માણસનું હિત
 કરે છે એવાં તો સાવ પરોપકારી છે ત્યારે આપ-
 ãે સરસ કે તે સરસ ! સારાંશ કે અંગે રાતુંમા-
 તું કરવું કે સ્ત્રી મેઢવવી કે વિષયસુખ લેવું એમાં
 તો પશુઓ પણ આપણા કરતાં ચડે છે અને વઢી
 પરોપકારી થઈને તો આપણને શરમાવા જેવું કરે
 છે ત્યારે શું આપણે આપણું કર્તવ્ય નથી કર્યું

એમ નહિ લાગે ? સ્વરેસ્વર આપણે જે કરવાનું છે તે કર્યુંજ નથી. એક કોરથી આપણા કાન આપણને સુંદર શબ્દ સાંભળવાને સ્વેચ્છે છે, બીજી કોરથી આપણી આંખ આપણને રૂપ જોવાને સ્વેચ્છે છે, ત્રીજી તરફથી આપણી ત્વચા આપણને સ્પર્શ કરવાને સ્વેચ્છે છે, ચોથી તરફથી આપણી નાસિકા આપણને સુગંધ લેવાને સ્વેચ્છે છે, અને પાંચમી તરફથી જીભ આપણને અનેક પ્રકારના રસ ચાખવાને સ્વેચ્છે છે; એમ સઘળાં ઇન્દ્રિયો પોતપોતાનાં કાર્યમાં આપણને સ્વેચ્છી લે છે. જેમ કોઈ ઘણી સ્ત્રિયોનો ધણી હોય તેને એક હાથ તાણે તો બીજી પગ તાણે, એક કાન તાણે તો બીજી નાક તાણે, એક સ્વેસ તાણે તો બીજી ધોતિયું તાણે, એક કેશ તાણે તો બીજી મૂછ તાણે, એમ મહાકષ્ટની દશા તે બિચારો પરાધીન થઈને

ભોગવે છે, તેમ આપણે પણ ઇન્દ્રિયોએ સ્વેચ્છાવાથી તેના જેવી તો શું પણ તેનાથી લાલચગળી વધારે પરાધીનદશા ભોગવિયે છિયે. કીડીઓ જંને વઢગે-લી હોય તેવો છાંણનો કીડો ચોતરફ સ્વેચ્છાતો મ-હાવેદના ભોગવે છે તેમ ઇન્દ્રિયોથી સ્વેચ્છાતા આપણે અતિ વેદના પામિયે છિયે. પણ માયાનો પ્રતાપ એવો છે કે એ દુઃખને આપણે દુઃસ્વરૂપ ગોતા નથી અને એમાંજ આપણે આપણું કર્ત્તવ્ય માનિયે છિયે. વિષયાદિકનાં સ્વોટાં સુખ તો સર્વ જાતિમાં હોવાથી સર્વને છે, માટે તેમાટે પ્રયત્ન કરવું તે વૃથા છે; કેમ કે તે અનાયાસેજ મળે છે. પણ જે અનાયાસે ન મળે અને જે મનુષ્યાવતારવગર બીજા પ્રાણીને અલભ્ય છે તેનેમાટે પ્રયત્ન કરવું તેજ સફળ છે. શરીરને રુદ્ધ-પુદ્ધ કરવું અને યૃહસ્થાશ્રમ કરવો ને તેની સાથે વિદ્યાનો અ-

भ्यास करवो ते धर्म, अर्थ, काम, अने मोक्ष ए पुरुषार्थ सिद्ध करवानेमाटे छे. मिष्टान्नथी पेट भरी पथारिये पडी रही पेटपर हाथ फेरवी पशुनी पेठे निश्चिंत बेशी रहेवानेमाटे के परने पीडा करवानेमाटे होत तो मनुष्यजन्म आवतज शामाटे ? धर्म, अर्थ अने काम, ए त्रण पुरुषार्थ पण सिद्ध थया होय तो ते पोताना अने पारकाना कल्याणमाटे योजवा जोइए. जो तेम न थयुं तो धर्म ते धर्म नथी, अर्थ ते अर्थ नथी अने काम ते काम नथी; पछी मोक्षनी वातज क्यां रही ? जीभथी न वर्णवी शकाय, आंखथी न जोइ शकाय अने कानथी न सांभळी शकाय एटलां जन्म-मरणनां दुःखो छे. तेमांथी छूटवाने आ आपणने प्रभुए कृपा करी मनुष्यशरीररूप वहान आप्युं छे, तो तेमां बेशीने संसारसमुद्र.

तरी जवो. ए वहाणमां बीजां साधनो बधां अनुकूळ पडतां करी लेवां जोइए, नहि तो वहाण कतड चडी जाय. ईश्वरनी दयारूप पवन अनुकूळ जोइए, स्थिरचित्तरूप सढ सारो जोइए, विवेकरूप कुवो सारो जोइए, शम दम श्रधा तितिक्षा आदि गुणोरूप खलासियो जोइए, सद्विचाररूप सुखाण जोइए अने यमनियम आदिथी वर्तवारूप बीजो वणो सामान जोइए. आ बंधुं मेळववुं ए आपणा हाथमां छे. ईश्वरनी एमां सहायता छे एतो मनुष्यजन्म मळयो तेथीज सिद्ध थाय छे, तो पछी शामाटे वचमां बुडी मरवुं ? शुं आपणे नथी समजता के पाणानी होडीथी तराय नहि ? जो ए समजिये छिये तो एम पण समजवुं जोइए के कीडाना के मंकोडाना अथवा खच्चरना के गघेडाना अवता-

રથી સંસારમુદ્ર તરાય નહિ. જેમ પાણીમાં તર-
 વારને એક કાષ્ટનુંજ વહાણ સમર્થ છે તેમ સં-
 સારરૂપ સમુદ્રને તરવારને આ મનુષ્યશરીરરૂપ
 એકજ વહાણ સમર્થ છે; માટે જો આપણે તરી
 જવા માટે પ્રયત્ન કરતા હોઈએ તોજ જીવન
 વીતી જાય તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવો ઘટિત નથી;
 પણ જો કંઈ પ્રયત્ન ન થતું હોય તો પછી પશ્ચા-
 ત્તાપ વગર બીજું પાછળ શું રહ્યું? ચાલ્યું જતું
 જીવન કોઈથી રોકાતું નથી એ આપણે જાણિયે
 છિયે એટલાજમાટે કર્ત્તવ્ય કર્મ કરવાને પણ
 આપણે જેમ બને તેમ ઉતાવળ રાખવી. પણ અ-
 ફસોસ છે કે આપણે સઘળું ઉલટુંજ કરિયે
 છિયે ! આપણને અનેક પુણ્યને વદલે મઠેલું
 મનુષ્યશરીરરૂપ વહાણ, સારું સુખાણ, સારા
 સ્વાસ્થી, સારો સદ, સારા કુવાથંભ અને સારાં

बीजां साधनो तजी दइने हाथे करीने खराबे
 चडी डुबाडिए छिये. विचारो के हवे आपणो
 शो आधार ? कांइ पण नहि. आपणे आवा
 अणसमजणा होवाथीज दयाळु आचार्यजी जेवा
 बोध आपे छे के तमे आयुष्य चाल्युं जाय छे ते
 नहि तपासतां आशामां शुं गुचाइ रह्या छो ?
 काळ पण अदृश्य रीते आपणे आपणुं आयुष्य
 फोकट जवा दइए छिये तेने जोड़ने हसे छे. माटे
 सर्व वाते एवुं करवुं के काळ पण हसे नहि,
 आयुष्य पण सफळ रीते बीती जाय, आयुष्य तो
 बीती जाय पण कीर्ति कायम थाय, अने जीवतां
 सुधी सुखमां ने संतोषमां दिवसो जाय.



* યાવજ્જનનં તાવન્મરણમ્
તાવજ્જનનીજઠરે શયનમ્ ।
इति संसारे स्फुटतरदोषः
कथमिह मानवतव संतोषः॥૧૪॥†

અર્થ.

જ્યાંસુધી • જન્મ છે ત્યાંસુધી મરણ પળ છે
અને ત્યાંસુધી માતાના ઉદરમાં આવવાનું પળ છે.

* સંતોષ રહ્યાવાવ યાવજ્જનનં એ શ્લોકથી સંસારનો
દોષ દેખાડે છે.

(અનુવાદ હરિગીત ચંદમાં.)

† જ્યાંસુધી જન્મ થયા કરે છે મરણ પળ છે ત્યાંસુધી,
તેમજ જનેતાના જઠરમાં શયન તારે ત્યાંસુધી;
માનવ અરે સંસારમાં પ્રત્યક્ષ એવો દોષ છે,
તો પળ કહે શા કારણે તેમાં તને સંતોષ છે ?

સંસારમાં આ પ્રમાણે દેખીતો દોષ છે ત્યારે હે માનવ ! તને તેમાં કેમ સંતોષ છે ?

ટીકા.

પૂર્વજન્મમાં જેવાં કર્મ કર્યાં હોય તેવાં કર્મનું સારું કે માટું ફલ ભોગવી, પાણી, ઔષધિ અને વીર્યદ્વારા ફરીને પ્રાણીઓના ઉદરમાં આવી તેવી જાતિનો દેહ ધારણ કરવો. પડે તે જન્મ કેહેવાય. પુણ્યનો વિશેષ ભાગ હોય તો મનુષ્યાવતારનો સંભવ છે અને તેમ ન હોય તો પછી બીજી જાતિમાં સંસ્કાર પ્રમાણે અવતાર આવે છે. કોઈ વાર એમ પણ થાય છે કે વધારે પુણ્યના ભાગથી મનુષ્યાવતાર આવે છે તો પણ તેમાં પશુના કરતાં પણ અનેક અણર્ચિતવી આપત્તિઓ માથે આવી પડે છે; અને કોઈ વાર એમ પણ બને છે કે ઓછા પુણ્યના ભાગથી પશુઆદિ

અવતારો આવે છે તોપણ મનુષ્યના કરતાં પણ
 અનેક સુખ ભોગવી અતિ આનંદમાં જીવતર
 ગાળે છે. આ કેવો ऐश्वरी માયાનો ચમત્કાર !
 એક કોઈ પશુ કોઈ ધનવાનની પ્રીતિનું પાત્ર
 થાય તો તે કેટલું બધું દેખીતું સંસારનું સુખ પા-
 મે છે ! નિરંતર સ્વાવાને મિષ્ટાન્ન મળે, ઓઢવાને
 મસ્તકમલનાં વસ્ત્ર મળે, બેસવાને મશરૂના ગાદી-
 તકિયા મળે, પેહેરવાને સોનાનાં કે મોતીનાં
 ઘરેણાં મળે, રેહેવાને સુંદર મેહેલ મળે, સુવાને
 સુંદર શણગારેલા પલંગ મળે, નહાવાને સુગંધી
 સાબુ અને ડનાં પાણી મળે, ચાકરી કરવાને અને
 સંભાળ રાખવાને બે ચાર ચાકરો પાછળ ફર્યા
 કરે, અને ક્યાંઈ આવું-પાછું જાય તો સર્વને
 ચિંતા ઉત્પન્ન થાય. તેને પાછનારાં બકીયો ભરે,
 લાડ લડાવે અને ईश्वरेच्छાથી મરણ પામે તો

અંગના બાઝક કરતાં પળ વધારે શોક કરે. આવું પશુ આજકાલ ભાગ્યશાઢી શ્વાન ઘણે સ્થલે આપણે જોઈએ છિયે. આની સાથે એક ખીચારીની સ્થિતિ મેઢવિયે તો તેમાં કેટલો ફેરફાર છે તે જણાય. -વિચારાને ચાવાને રોટલાનો કટકો પળ માંડ માંડ તિરસ્કારથી મલે છે, પેરવાને ફાટેલાં ચીથરાં પળ પૂરાં મલતાં નથી, મુવાને સપાટ જમીન પળ કોકજ સમયે હોય ત્યારે પલંગની તો વાતજ શી કરવી, રેહેવાને પાદડાંનું ઢુપડું પળ કોકજ સમયે હોય છે, કોઈ ચાકરી કરે નહિ, કોઈ આજ્ઞા ઉઠાવે નહિ, ખૂંચ્યા-તરશ્યાની કોઈ ચિંતા કરે નહિ, ટાઢે થરથરવું પડે, તાપ સહન કરવા પડે, વરસાદ વેઠવા પડે, અને જેટલાં કહિએ તેટલાં સંકટ સેહેવાં પડે અને છેવટ મરણ પામે તો શોક કરવો

तो रह्यो पण मार्गे चालतां माणस एक मुवेला
 उंदरनी माफक तेने दसरडी फेंकी दे. अहो
 उत्तम जन्म पामीने पण केटली विशमता !
 आनुं कारण प्रारब्धयोगविना बीजुं शुं कल्पी
 शकाय ? जुवोने पक्षीओ पण केवां केवां सुख
 भोगवे छे ?—सोनानां के हीरा-मोतीथी जडेलां
 पांजरामां रहे, जेने छीक आवतां हजारो अ-
 नुजीवियो खमां खमां करतां होय एवा सत्तावान
 लोको पोताना कोमळ करथी पांखो साफ करे,
 खावाने सुंदर दाडिमना दाणा आदि मेवो मळे,
 पीवाने अमृत जेवुं पाणी घडिये घडिये मळ्या
 करे, टाढ-तडको न लागे माटे नित्य संभाळ रहे,
 सुंदर राजमेहेलमां निरंतर वास रहे, जेनुं मन
 कोइ पण खेंची न शके तेवां गंभीर प्रकृतिनां
 अमीर माणसो तेने बोलाव्या करे, मान आपे,

છોકરાં કરતાં વધારે વહાલથી મીઠી નજરે જુવે,
 એનેમાટે એકથી વધારે રૂપૈયાનું સ્વર્ચ કરે અને
 મરણ પામે તો અત્યંત શોકમાં તેનાં પાઠનારાં
 પડી જાય. જુવો આ પળ એક ऐश्वरी માયાનો
 અને પ્રારબ્ધનો મંહિમા ! આમ પશુ કે પક્ષી
 ગમે તેવાં સુખ ભોગવે અને ગરીબ મનુષ્યો ગમે
 તેવાં દુઃખ ભોગવે તો પણ મનુષ્યજન્મ ઉત્તમ
 કેહેવાય. સાધારણ રીતે વિચારતાં પશુ-પક્ષી
 આદિ પ્રાણી જેવાં પરાધીન અને પીડા પામનારાં
 છે તેવાં મનુષ્યપ્રાણી પરાધીન અને પીડા પામનારાં
 નથી. પશુ-પક્ષીઓ પોતે પોતાની મેઠે પીડા થાય
 તેવું કરતાં નથી પરંતુ બીજાઓ તેને પીડા પમાડે
 છે; અને મનુષ્યોને બીજું કોઈ પીડા કરનાર
 નથી તો પોતે પોતાની મેઠે પીડા પામે છે. નાનાં
 મોટાં મઠીને અસંખ્ય જાતિઓ છે પણ મુખ્ય

વિચાર કરિયે તો તેનો ચાર જાતિમાં સમાવેશ થાય છે. જેમ કે,—જરાયુર્જ, અંડર્જ, સ્વેદર્જ, અને ઉદમિર્જ, આ ચાર જાતિ. તેને બે વિભાગથી વેચીએ તો સ્થાવર અને જંગમ એવા મુખ્ય બે ભેદ છે. જેટલાં હાલી-ચાલી શકે તેટલાં જંગમ કેહેવાય અને જેટલાં સ્થિર રહે તેટલાં સ્થાવર કેહેવાય. આથી સ્પષ્ટ સમજાવું જોડે કે પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થનારાં વૃક્ષ આદિ પળ પ્રાણીઓજ છે. જગતમાં મનુષ્યની બનાવટ શિવાયના ઉત્પન્ન થતા, વૃદ્ધિ પામતા અને નાશ પામતા નામરૂપવાળા પદાર્થો પ્રાણવાળાજ માનવામાં આવે છે. આ વિચાર અતિ સૂક્ષ્મ છે એટલે તેનું વિસ્તારથી વિવેચન અહીં થઈ ન શકે.

૧ ઓરથી થનારાં. ૨ ફાંથી થનારાં. ૩ પસીનાથી થનારાં. ૪ કોટો ફૂટીને પૃથ્વીમાંથી થનારાં.

સમજવાનું એમાં એટલુંજ છે કે ગમે તો સ્થાવરમાં
 અને ગમે તો જંગમમાં અવતાર આવે પણ જ્યાં
 આવે ત્યાં જન્મ થયો કેહેવાય. સ્થાવર પ્રાણીઓ
 જેવાં જંગમ પ્રાણીઓને સુખ આપનાર છે તેવાં
 જંગમ પ્રાણીઓ સ્થાવરને સુખ આપતાં નથી.
 એક વૃક્ષઉપરજ* વિચાર કરિયે તો તે કેટલો
 બધો ઉપકાર આપણી ઉપર કરે છે તે જણાય.
 સુંઘવાને ફૂલ આપે, ટાઢ તડકો અને વરમાદ
 સહન કરી આપણને તેનાથી બનતું રક્ષણ કરે,
 ઔષધમાટે છાલ અને પાન આપે અને છેવટ
 પોતાનું અંગ (કાષ્ટ) પણ બાઢવામાટે આપી
 દે. એનામાં આપવાની શક્તિ નથી ને સમજણ

* વૃક્ષ કાપવાં કે ફૂલ-ફલ તોડવાં એ પણ હિંમા-
 રૂપ છે એમ કેટલાક વિચારવાન્ પુરુષો માને છે તેનું
 કારણ પણ એજ કે તેમાં પ્રાણ છે માટે તે પ્રાણી છે
 અને એટલામાટે તેને કાપવાં કે તોડવાં નહિ.

पण नथी एम शंका थाय तो ते खोटी नहि,
 पण विचारवुं जोइए के तेने गमे ते प्रकारे पण
 अति परोपकारी कहा वगर चाले तेम नथी.
 वृक्षादिकनो अवतार अति नेष्ट केहेवाय छे पण
 अमे ते घणे प्रकारे तेने उन्नम मानिये छिये. ए
 अवतारमां अन्य प्राणिओउपर अति उपकार
 थाय छे ते कांइ ओलुं पुण्य नथी. बीजा गमे
 ते जातिना अवतारमां आटलो परोपकार थाय
 नहि. अरे ए मूर्छित दशामां रहेनारां प्राणिओ-
 ने मनुष्यप्राणिओ बाळी नांखे छे तेथी तेने शुं
 दुःख नहि थतुं होय ! बीजा अवतारोमां पण
 अनेक पीडाओ अने दुःख थाय छे, जे अनु-
 भवसिद्ध छे. वृक्षादिकनो अवतार बधी वाते
 सारो गणाय पण पोताना कल्याणनी वात एमने
 सुजे नहि एटला हेतुथीज ते मात्र भाग्यहीन

કહી શકાય. ईश्वर રહે ને તેનાં પરોપકારીપ-
 ãાંથી તેને ઉત્તમ પદ આપી દે એમ ઘડીવાર
 આપણને શંકા થાય, પણ અરેરે ઉત્તમ પદ તો
 ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મમાં પણ માંડ મળે છે તો વૃ-
 ક્ષના અવતારમાં ક્યાંથી મળે ? જંગમપ્રાણીમાં
 જરાયુજ, અંડજ અને સ્વેદજ એ ત્રણ જાતિનો
 વિસ્તાર સમાઈ જાય છે. અસંખ્ય નાના નાના
 ઝીણા અશક્ત જંતુઓ કે જેઓ ઘડીમાં ઉત્પન્ન
 થાય છે અને ઘડીમાં તાપથી વાયુથી કે તરસા-
 દથી અથવા ક્યાંઈ કચરાઈ જવાથી મરી જાય
 છે એની પીડાનો અને દુઃખનો તો પારજ નથી.
 તેમ ईश्वરે તેને મનુષ્યની પેઠે જ્ઞાન નથી આપ્યું
 ઇટલે એ વિષયમાં પણ હીનભાગ્ય છે. ઝીણા
 જંતુઓ કરતાં મોટા જંતુઓ કાંઈક વધારે
 સુખી અને મનુષ્યપ્રાણીને ઉપયોગી છે. તેઓ

पण घणे प्रकारे मनुष्यप्राणीनो उपकार
करें छे. तेओने पण अमे उपकार करिये छिये
एम जाणवानी शक्ति नथी. अमे तो एमज
मानिये छिये के मोटां प्राणी पशुओ जो ईश्वरे
उत्पन्न न कर्यां होत तो मनुष्यप्राणी पोतानो
कशो व्यवहार करी शकत नहि अने सुख
पामत नहि: आजे अनेक प्रकारना यंत्रो थया
छे तो पण जे काम पशुओ करे छे ते यंत्रोथी
थतुंज नथी. आवां उपयोगी प्राणीओ पण घणां
दुःख मनुष्य तरफथी वेठे छे. माणसो माथे भार
भरे, भार तणावे, पीठपर लाकडीओना मार
मारे, खावाने खाण न मळे, पीवाने पाणी न
मळे अने दिवस उगे त्यारथी ते रात पडे त्यां-
सुधी एवीने एवी दशामां रेहेवुं पडे. एने बिचा-
रांने बोलवानें वाचा नथी एटले ते आपणी पेठे

‘वोयरे माडी, मने बहु पीडा थाय छे, के मने बहु भार लागे छे’ एम कही शके नहि. ए एवां भलां अने मरणियां छे के मरणनी छेली घडी सुधी पण मनुष्यनी वेठ करी करे छे. आवां निरपराधी, गरीब, अति उपयोगी, अने पोते जीवतां रही जीवाडनारां प्राणियोने विना मोते पण मनुष्यप्राणीमांनो केटलोक भाग निर्दयपणे उपयोगमां लेवाने आगल पड़े छे ए केवी अन्याय अने खेदकारक बात छे ? एवां मनुष्य-प्राणीने माथे कोइ बे मणनो बोजो मेली, तापथी तपेली जमीनपर उघाडे डीले चाबखा मारतां दस पंदर मैल चलावे, खावापीवानुं न आपे, तथा उघाडी तरवारे पोतानी उपर आवीने मारवा मोटे कोइ उभुं रहे के प्रहार करे तो तेना मनमां ते समये शुं थाय छे एनो जो विचार

કરવામાં આવે તો જાણવામાં આવે કે પરને પીડા કરવામાં કેટલું દુઃખ છે? તેઓ તો વશોર ભાર ઉપાડી શકતા નથી, તાપમાં કે વરસાદમાં ચાલી શકતા નથી, ભૂંચ્યા રહી શકતા નથી અને જરા કાંટો વાગે તો પળ હાથે કહીને હેઠા પડે છે. પણ આ ઉપરથી એમ નથી દયા આવતી કે એક કાંટો વાગતાં આપણને આટલું દુઃખ થાય છે તો જે પ્રાણીઓની નિર્દયપણે હિંસા થતી હશે તેને કેટલું દુઃખ થતું હશે? એમ ને એમ પક્ષીઓ પણ નિરપરાધી અને જગતની શોભારૂપ પ્રાણીઓ વિચારાં ઘણીવાર ઘણાં વિનામોતે મનુષ્યપ્રાણીનો ભોગ થાય છે, એ કાંઈ થોડું દુઃખ નથી. જો જન્મ ધારણ કર્યો તો પછી એવાં આવી પડતાં અનેક દુઃખો સહન કરવાં પડે એમાં શો સંદેહ? ઉપર પ્રમાણે વિચારાં પશુ અને પક્ષિયો

અતિ દુઃખને પામે છે. તો પળ તે કેટલીક વાતે
 પરોપકારી ઠરે છે. પળ એટલું તો સ્વરૂં કે વૃ-
 ક્ષોના જેવો પરોપકાર તેનાથી થતો નથી. આ
 પશુ-પક્ષિયો પોતે પળ કેટલાંક હિંસક છે
 પળ તેઓને ईશ્વરે એજ પ્રમાણે જીવવામાટે જન્મ
 આપ્યો હોય એમ જણાય છે. જીવો જીવસ્ય
 જીનનં । (જીવ જીવનું જીવન છે) એ પ્રત્યક્ષ દા-
 સ્તો એવા પ્રાણીઓ વધારે કરાવે છે. અને
 સૂક્ષ્મ રીતિયે જોડે તો તો આશુ જગત્ એ વાક્ય
 પ્રમાણેજ વર્તેનાર છે અને તે 'સ્થાવર જંગમ સર્વે
 પ્રાણી છે' એમ સમજવાથી પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહે
 છે. એ સમજવામાં કેટલીક સૂક્ષ્મબુદ્ધિની જરૂર
 છે. વિચારવાનું અને સૂક્ષ્મબુદ્ધિમાનું હોય તો એજ
 વાક્યથી સારો बोध લઈ સારી રીતે વ્યવહાર
 ચલાવે છે અને વિચારવાનું અને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિમાનું

ન હોય તો એજ વાક્યનો અવઠ્ઠો અર્થ કરી નઠારી રીતે વ્યવહાર ચલાવે છે. હવે આ વાત વધારે આડી ઉતરે છે. આપણે સમજવાનું એ છે કે અનેક પ્રકારનાં પ્રાણીઓ છે અને તે તે પ્રાણીઓની જાતિમાં જેવાં દુઃખના આપણે અધિકારી હોઈએ તેવો જન્મ આવે છે. જ્યાં જન્મ આવે ત્યાં જન્મ કેહેવાય. જ્યાંસુધી એ જન્મ મટે તેવો ઉપાય ન કર્યો હોય ત્યાંસુધી માતાના ઉદરમાં મઠ-મૂત્રના સ્થાનમાં ડાંધે માથે લટકી રહેવાનું દુઃખ અને મરણસમયનું અનેક વીંછિયોના ડંચ કરતાં પણ વધારે વેદનાનું દુઃખ મટતુંજ નથી. આ શિવાય બીજાં જીવતાનાં અસંખ્ય દુઃખ છે પણ તેનો તો કાંઈ હિસાબજ નથી. એ દુઃખ પણ જન્મ મર્યાદા વિના કોઈ દિવસ પણ મટે તેમ નથી. બધાં પ્રાણીઓ કરતાં મનુષ્યપ્રાણી ઉત્તમ પ્રાણી

छे, केम के ते एज अवतारमां पोताना कल्याणनुं साधन सारासार विचारथी करी शके छे. आटलुं जो न थयुं तो पछी झीणा जंतु के स्थावर प्राणी करतां पण मनुष्यजन्म अति हलको समजवो. जो कल्याणना साधननी वात न सूजे तो मनुष्यजन्म उलटो अनर्थकारक छे, केमके अवळां कृत्य करवानुं अने ते कृत्यना दोषनुं पात्र पण तेज मनुष्यजन्म छे. खरुं उत्तमपणुं तो त्यारे केहेवाय के जो नियमप्रमाणे कोइने पीडा न थाय तेवी रीते निरंतर चलाय, इंद्रियोने आधीन न थवाय, विषयोमां अवळी रीते आसक्त न थवाय, अने कल्याणनां साधनो संपादन कराय. एक फेरे मनुष्यजन्म आवे छे, ते जन्ममां जो कांइ सुकृत करी जन्म न लेवो पडे तैवुं न्क्युं होय तो तो ठीक, नहि तो वळी चोगाशी

લાખ આવતારોનાં અનેક જન્મ-મરણાદિક દુઃખ
 મોગવવાં પડે છે, એમ કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે.
 છેવટ પાછો વઢી મનુષ્યદેહ આવે છે. તે સમયે
 પળ એજ રીતે સમજવું. આપણને આ મનુષ્યજન્મ
 આવેલ છે અને તે સર્વ દુઃખથી છોડનાર છે; એ-
 ટલામાટે આ શુભ યોગને વૃથા ન જવા દેવા
 આ સ્થળે આચાર્યજીનો બોધ છે. જ્યાંસુધી જન્મ
 છે ત્યાંસુધી માતાના ઉદરમાં નવ માસ સુધી રે-
 હેવાનું દુઃખ અને મરણનું દુઃખ મટે તેમ નથી.
 માતાના ઉદરમાં પ્રાણીને શું દુઃખ થાય છે તે
 આગળના ભાગમાં લખાઈ ગયું છે. અંદરનું કે
 બહારનું એકે દુઃખ વર્ણવ્યું જાય તેવું નથી. જ-
 ન્મતિ વચ્ચે પળ ચીચોડામાંથી કચરાઈને નીક-
 ળતા સેલડીના સાંઠાના જેવી જરાયુજ પ્રાણીની
 દશા થાય છે. આવી રીતે દુઃખ ન પામવા અને

રક્ત-મઠ-મૂત્રના કુંડમાં ગુંગळाइने ન પડ્યા રહે-
 નાને આચાર્યજી કહે છે કે અરે માનવ ! આવો
 અસિદ્ધ દોષ સંસારમાં છે તો પળ તને. તેમાં સં-
 તોષ કેમ થાય છે ? જગતમાં નાનાં-મોટાં પ્રાણી-
 ઓને અને મનુષ્યોને જન્મતાં જોઈએ છિયે, જન્મ
 થયા પછી પીડા પામે છે તે જોઈએ છિયે અને
 છેવટ અનેક પીડા પામી મરણને ઘસ થાય છે તે
 પણ જોઈએ છિયે; તો પણ આપણે આપણું સંભા-
 લતા નથી. આપણે આપણને માતાના ઉદરમાં
 શું દુઃખ થતું હતું તે તો માયાના યોગથી
 સર્વ ભૂલી જઈએ છિયે. બાલકપણામાં શી શી
 પીડા પડી છે તે પણ મોટપણે કાલના યોગથી
 ભૂલી જઈએ છિયે. આપણે તો નાના પ્રકારનાં
 છલ-કપટ કરવામાં, શદ્ધાદિક વિષયભોગને
 ભોગવવામાં, પારકું બગાડી પોતાનું સારું કરવામાં

द्रव्य संपादन करवामां अने शरीरने पोषण करी संभाळवामां तथा कुटुंबनु संरक्षण करवामां एवा गुंथाया छिये के रात छे के दिक्कस ते पण आपणने सुजतुं नथी. केटलाक वळी एथी पण वधारे अवळां आचरणमां गुंथाय छे के तेने तो देहनुं के बीजा कशानुं भानज रेहेतुं नथी. अति दुःखरूप अने अनर्थ करनारां कार्यने आपणे उत्तम मानी पकडी बेठा छिये. आपणने सारुं कृत्य पण सारुं लागतुं नथी तेथी ते करवाने इच्छा करता नथी. आपणने गमे तेवुं नठारुं कृत्य आपणी बुद्धिमां सारुं लागे छे. घूड जेम दिनांध होवाथी सूर्यज नथी एम पोते माने छे तेम आपणे पण मायाना प्रतापथी अंजाइ गयेला 'आपणे जे करिये छिये तेनाथी कांइ बीजुं सारुं नथी,' एमज मानी बेसिये छिये. आटला.

માટે જે પ્રસિદ્ધ દોષ છે તેને જોવાને અને ઘોટો સંતોષ માની બેઠા છિયે તેને ત્યાગ કરવાને મહાપુરુષો બોધ આપે છે, તો તે લક્ષમાં લેવાં જોઈએ.

પૃથ્વી, જલ, તેજ વાયુ, અને આકાશ, એ પાંચ મહાભૂતનું સ્થૂલ-શરીર બને છે. એ સ્થૂલશરીર અને તેમાં રહેલું સૂક્ષ્મશરીર* એ બેયનો સંયોગ હોય ત્યાંસુધી સ્થૂલશરીર જીવતું કેહેવાય છે અને એ બેયનો યોગ મર્યો એટલે સ્થૂલશરીર મરેલું કેહેવાય છે. સૂક્ષ્મશરીરના વિયોગથી સ્થૂલશરીર કાષ્ઠ જેવું જડ થઈ જાય છે. આમ સ્થૂલ મરે છે પણ સૂક્ષ્મશરીર મરતું નથી. ફરી જન્મ પણ એનો જ છે. સૂક્ષ્મશરીર એક સ્થૂલને મેલીને બીજામાં પેસે એટલે જેને મેલે તેને મરેલું

* પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય પાંચ પ્રાણ, એક મન, એક બુદ્ધિ એમ ૧૭ તત્વનું સૂક્ષ્મશરીર કેહેવાય છે.

अने ग्रहण करे तेने जन्मेलुं केहेवाय छे. सूक्ष्म-
शरीरनो नाश थाय त्यारे जन्म-मरण मटे छे.
ए सूक्ष्मशरीरनो नाश तत्त्वज्ञानथी. कारणशरी-
रनो नाश थयाविना थतो नथी; अने ते तत्त्व-
ज्ञान अति पुण्यना प्रतापविना अने सत्संगति-
विना मळतुं नथी. पण आपणने आ वात सांभ-
रतीज नथी. आपणे तो गमे तेवुं दुःख होय,
गमे तेवुं सुख होय, गमे तेवुं पाप होय के गमे
तेवुं पुण्य होय, तो पण सारासार विचार्याविना
गाडरिया टोळानी पेठे आंखो वींचीने ज्यांसुधी
काळना झपाटामां न आव्या होइए त्यांसुधी
चाल्या करिये छिये. जो संसारमां एक फेरे
जन्म लीधा पछी फरीने बीजो जन्म न लेवो
पडतो होय, जो अवस्था बदलाती न होय, जो
मृत्यु थतुं न होय, जो सबळा प्रिय पदार्थनो,

કોઈ દિવસ વિયોગ થતો ન હોય અને જો જે
 કાંઈ દેખવા-સાંભળવામાં નામરૂપાત્મક છે તે અ-
 નિત્ય ન હોય તો તો સંતોષ માનીને કે સુખ માનીને
 બેસી રહેવું તે યોગ્ય છે, પણ જ્યારે તેમ નથી અને
 ઉત્તમ સાધન કર્યાવિના ઉત્તમ પદ પમાતું નથી
 ત્યારે તો તે વાતમાં પાછળ પડવું ન જોઈએ. જેઓ
 પશ્વાદિકના અવતારને યોગ્ય છતાં મનુષ્યાવતાર
 પામ્યા છે, જેઓ પશુની પેઠે જ્ઞાન વગરના છે,
 જેઓ ઉદર ભરવામાં અને ઇન્દ્રિયોને વિષયોના
 ભોગથી તૃપ્ત કરવામાં પશુઓને પણ પાછળ રા-
 खनारा છે, જેઓ મનુષ્યજન્મના મૂલ્યને સમજતા
 નથી, જેઓ પાપ-પુણ્યને ઓછાં જાણતા નથી, અને
 જેઓ આચાર-વિચાર કે વિવેકને નથી સમજતા
 અને કેવળ ધૃત્વીને મારરૂપ છે તેવાઓ કાંઈ
 બોધને લાયક નથી, તેઓને બોધ થતો નથી, તેને

બોધ કોઈ આપતું નથી, અને તેઓ બોધ લેવાને
 ઇચ્છતા પણ નથી. પણ આપણે છેક તેવા નરપશુ
 નથી. આપણને આપણા કલ્યાણને માટે ઇચ્છા
 છે, આપણે જન્મ-મરણનાં દુઃખને અને સંસારના
 દુઃખને થોડાં ઘણાં જાણીએ છિયે અને ઈ-
 શ્વરકૃપાથી થોડું ઘણું મળ્યા છિયે તો આ-
 પણને બોધ થઈ શકે તેમ છે. અને જો ઇચ્છા
 કરશું તો બોધ આપનાર સત્પુરુષો અને શાસ્ત્રો-
 ના સદ્બોધો ઘણા છે માટે આવો સારો યોગ
 કીસારી ન મેલવો. સ્થાવર અને જંગમ પ્રાણિયો-
 પર દયા રાખવી, નીતિથી ચાલવું, સત્ય પાઠવું,
 પરોપકાર કરવો, ન્યાયથી વર્તવું, ઇન્દ્રિયોને અ-
 વળી રીતે વશ ન થવું, શમ-દમને સાંચવવા,
 વ્યવહારમાં શુદ્ધ રહેવું, વિકારમાત્રને રોકી રા-
 खवा, અને તનમનથી શુદ્ધ રહી પોતાનું અને

ઈશ્વરનું સ્વરૂપ ઓઢાંચી તે બેયની એકતા સમજી
 જન્મ-મરણાદિકની ફાંસીમાંથી છૂટી જવું અને
 સામર્થ્ય હોય તો બીજાને સુરીતિવડે ઓઢવવો,
 તેજ ઈશ્વરરૂપાથી મઢેલા મનુષ્યદેહનું સાફલ્ય
 છે. અને તેમ ન બને તો પછી પશુમાં અને મનુ-
 પ્યશરીરમાં આકૃતિ શિવાય કશો ફેર નથી.
 સંસારમાં કદિ ક્ષણિક સુખો હશે તો પણ તેનાથી
 ઉપર જે નિરંતરનું સુખ હોય અને તે સુખને મે-
 ઢવી આપનારાં જે ઉત્તમ સાધનો હોય તે ઉપર
 સંતોષની નજરે જોવું એજ આપણું કામ છે. કશો
 વિચાર ન કરતાં વિષયાદિકનાં ક્ષણિક સુખ-
 માંજ માત્ર ગુલતાન થઈ રહેવું એ આપણું કામ
 નથી. એ કામ પશુઓનું છે અને તેઓ કરે છે.
 પશુઓનું કામ આપણે કરિયે તો પશુના કરતાં
 પણ વધારે ધિકારના પાત્ર છિયે એમ. સ્વસ્થ

સમજવું જોઈએ. મનુષ્યજન્મ ફરીને સંસારમાં જન્મ ધારણ ન કરવો પડે તેવાં સાધનો સંપાદન કરવામાટે છે. તેજ જન્મથી સંસારમાં અનેક જન્મ-મરણનાં દુઃખ સંપાદન કરવાનાં સાધનો સંપાદન થાય એના જેવી આપણને કદી હાનિ છે? બીજી કોઈ પણ એના જેવી હાનિ નથી. કોઈ શેહેરની બહાર સુંદર બાગ હોય તેમાં જાવાને માટે ચાર માર્ગ હોય. એ ચાર માર્ગમાં એક માર્ગ કાંટા અને કાંકરાવાળો હોય તે માર્ગથી બાગમાં ગયા હોઈએ તો તે માર્ગમાં થતાં દુઃખથી ફરીને તેજ માર્ગે ચાલવા ઇચ્છિયે નહિ પણ બીજે માર્ગથી ઘર તરફ વળિયે. અને ફરીને જવું હોય તો સારે માર્ગેથી જઈએ. વ્યાવહારિક રીતિમાં આપણે આટલી બધી સંભાળ રાખિયે છિયે પરંતુ પરમાર્થ રીતિમાં તે કશું વિચારતાજ નથી. ગમે તેવો ન-

ઠારો માર્ગે હોય તોપણ તે ઉપર કહેડાટ ચાલ્યા જઈએ છિયે. જે માર્ગે ચાલવાથી કશું કલ્યાણ સંપાદન નથી થતું તેવા માર્ગે શાલ્મલ્લીનાં ફુલની પેટે દેખવામાત્ર સુશોભિત લાગે તેવા ક્ષણિક સુખ આપનારા છે, ઘટલે તેનું દુઃખ વીસરી જઈ ક્ષણિક સુખમાં આપણી લાલચ લાગે છે; અને છેવટ ફસાઈને જ્યારે દુઃખ પામિયે છિયે ત્યારે પોતાનાં કૃત્ય સંભારી પશ્ચત્તાપ કરિયે છિયે. પરંતુ જ્યારે સારાં શાસ્ત્રો બોધ આપનારાં છે, જ્યારે સત્પુરુષો બોધ આપે છે, જ્યારે સમજવાને ર્શ્વરે બુદ્ધિ આપી છે અને જ્યારે સર્વ કલ્યાણના સાધનરૂપ મપુણ્યદેહ વર્તમાન છે ત્યારે આગલથી સહુએ સારે માર્ગે શામાટે ન ચાલવું? અવશ્ય આપણને સર્વ વાતની અનુકૂલતા છે માટે કલ્યાણને માર્ગે જવુંજ જોઈએ. એમાં જેટલું આલસ

કરવું તેટલી આપણને પોતાનેજ હાનિ છે. યોગને સાધનાર અને મંત્રજાપ કરનાર દૃઢ પુરુષને તેની ધારણા પાર નહિ પડવા દેવાને દેવતાઓ તે ધ-
 ણીને કાંઈ આગળથી સુખરૂપ ફલ દેખાડે છે,
 જેમાં મોહ પામીને યોગસાધના કરનાર અને મં-
 ત્રજાપ કરનાર પોતાનું સઘળું પડયું મૂકી દેખાડેલા
 તે તુચ્છ ફલમાં લાલચ રાખી લેવા દોડે છે ;
 અને છેવટ તે મળતું નથી અને બેય સ્ત્રોયા જેવું
 થાયછે. આપણે પણ એમજ ઠગાઈને આ અમૂલ્ય
 અને ક્ષણભંગુર દેહનું આયુષ્ય વૃથા જવા દઈએ
 છીએ. ફરીને જન્મ ધારણ ન કરવો પડે અને
 તેથીજ માતાના ઉદરમાં સુવું ન પડે અને મરણનું
 દુઃખ ન ભોગવવું પડે એવાં સાધનો કરવાને આ-
 રંભમાં આ મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યો, પરંતુ વિષયા-
 દિકનાં ક્ષણિક સુખો આપણને તે માર્ગે જતાં

અટકાવી અથવચ તોડી પાડે છે અને પછી તે ક્ષણિક સુખ પળ થોડી વારમાં નાશ પામી બેય બગડ્યા જેવું થાય છે. આ વાત સુખ સાવચેતી રાખીને વિચારવાની છે. પૂર્વાપર સમ્રાજો વિચાર કરી પોતાના સદૈવન્ન સાથે અંતઃકરણની સાથે વિચાર કરી નિર્ણય કરવાનો છે કે તે વાત સ્વર્ગ કે નહિ ? વિચાર તો કરવો જોડાઈ કે કરોડો રૂપીયા સ્વર્ગવાથી જે શરીર નથી મળતું અને જે કરોડો રૂપીયા સ્વર્ગતાં જે કામ ન થાય તે ક્ષણવારમાં કરી શકે તેવું છે, તે શરીર શું મળીને પેટ ભરીને જંગલમાં સુઈ રહેવાને માટે છે? અથવા તો મિષ્ટાન્ન ભોજન કરી પેટપર હાથ ફેરવી સુંદરિયો સહિત પલંગપર પોડી રહેવાને માટે છે ? એમ કદી હોયજ નહિ. આ ક્ષણમાં નાશ થનારો પાણીના પરપોટા જેવો દેહ પરનું

અને પોતાનું કલ્યાણ થાય અને ફરીને કોઈ પળ જાતિનાં દુઃખનો અનુભવ ન કરવો પડે તેવાં કામ કરવા માટેજ છે અને તે વર્ણાશ્રમાદિકના ધર્મ પાઠવાથી અને મહાપુરુષોના સદાચારના બોધથી થઈ શકે છે.

કેટલાક તો અજ્ઞાનતામાં સમજતા હશે કે સદૈવ આપણો દેહ અમર રહેવાનો છે અને તેથી મોજશોખ માણતા હશે; પણ એરે એ નિશ્ચય ક્યાંસુધી તેઓનો રહેવાનો ? જ્યાંસુધી કાઠરૂપ પારાધીના તેઓ લક્ષમાં લેવાયા નથી ત્યાંસુધીજ. બ્રહ્માદિક દેવો, મોટા મોટા રાજાઓ અને મહાપુરુષો, જેઓના યશ આજસુધી ગવાયા કરે છે તેઓ શું આજે વર્તમાન છે ? તેઓ પણ જ્યારે કાઠના કોઠીયાપરૂ થઈ ગયા અને આજે કેટલાક મોટા પુરુષો થાય છે ત્યારે આપણે તે

कोण मात्र ! ए काळने तो बधा रायरंक सरखा
छे. जेनो जन्म थयो तेनो आज के पछी
गमे तेढले काळे नाश थया वगर रहेन नहि.
जो जन्मे तेनो नाश न होय तो आज आ
अवनीपर पंग मेलका जेटली पण जग्या खाली
न होय. कवि शामळ कहे छे के, —

जे जायुं ते जाय जेह फूल्युं ते खरशे,
भर्युं तेह ठलवाय चळ्युं तेतो उतरशे;
लीलुं ते सूकाय नवुं ते जुनुं थाशे,
आयुर्दा वश सर्व काल सौकोने खाशे ;
जो किन्नर यक्ष ने राक्षसो देव गांधर्व ने दानवी,
मघवादिक पण मोते मरे कोण मात्रमां मानवी!
आ. विषय प्रत्यक्ष अनुभवाय छे; तेम घणा
विद्वानोना तेविषे सिद्धांत पण छे के क्षणभंगुर
शरीर कोइ क्षणे पडवानुंज छे. भगवान् व्या-

સજી પળ વાસુદેવ પાત્રદ્વારા બોધ આપે છે કે
મૃત્યુજન્મવતાં વીર દેહેનસહ જાયતે ।
અઘવાદ્વશતાં તેવા મૃત્યુર્વે પ્રાણિનાં ધ્રુવઃ ॥
હે વીર ! દેહ ઉત્પન્ન થાય તે સાથેજ મરણ
ઉત્પન્ન થાય છે. આજ અથવા સો વરસ પછી
પણ મૃત્યુ તો પ્રાણિયોને સ્વરેસ્વર છેજ.

સારાંશ એ કે મરણ અવશ્ય છે, શરીર ક્ષણ-
ભગુર છે, મનુષ્યદેહ વારંવાર મળતો નથી, અને
જન્મ ધારણ કરવાથી એ બધું વળગે છે; માટે
કર્મ કરવું તે એવું કરવું કે જેથી ફરીને કશી
કડાકૂટ રહે નહિ. આજે કાલ અને મનુષ્ય-
શરીરરૂપ ઉત્તમ કલ્યાણ કરવાનું સાધન અનુ-
કૂળ છે તો તેને સફળ કરી ભાગ્યવાન થવું એવી
અમારી સર્વ સુજ્ઞોને વિનંતિ છે.



*અષ્ટકુલાચલસપ્તસમુદ્રા
 બ્રહ્મપુરંદરદિનકરરૂદ્રાઃ ।
 ન ત્વં નાહં નાયં લોક-
 સ્તદપિ કિમર્થક્રિયતેશોકઃ॥૧૫॥†

અર્થ.

આઠ કુલાચલ પર્વત નથી. સાત સમુદ્ર

* સંસારનો દોષ દેસ્વાંહીને હવે છેવંટ અષ્ટકુલાચલ
 એ શ્લોકથી દર્યમાત્રનું નિરાકરણ કરે છે.

(અનુવાદ હરિગીત છંદમાં.)

† નહિ આઠ કુલપર્વત અને સુણ સાત સાગર છે નહિ,
 બ્રહ્મા સદાશિવ ઇન્દ્ર દિનકર દેવ પણ ક્યાં છે અહીં;
 તું પણ નથી હું પણ નથી ને છે નહીં આ લોક રે,
 તો પણ વૃથા અંતરવિષે તું શોક શા માટે કરે ?

૧ કુલાચલ મૂળે શ્લોકમાં અહિ આઠ લખેલ છે.
 ત્રીજે ટેકાણે સાતની સંખ્યા જોવામાં આવે છે ને તે

નથી,‡ વ્રજા નથી, ઇંદ્ર નથી, સૂર્ય નથી, રુદ્ર નથી, તું નથી, હું નથી, અને આ લોક પળ નથી. અર્થાત્ એ બધું નાશાત્મક અથવા માયાનો આભાસ છે. તોપણ શામાટે શોક કરવામાં આવે છે ?

ટીકા.

જે કોઈ દિવસ ચલે નહિ પળ સ્થિર રહે તેને અચલ કેહેવાય છે. પર્વતો આપણા જોવામાં કોઈ દિવસ યથાસ્થિતા નથી એમ લાગે છે અને એ હેતુથી તેમને અચલ કેહેવામાં આવે છે. એવા

કુલપર્વત કેહેવાય છે. જેમ કે;—મહેન્દ્રો મલયઃ સહ્યઃ શુક્તિમાનૃક્ષ પર્વતઃ । વિંધ્યશ્ચ પારિયાતશ્ચ સસૈતૈ કુલપર્વતાઃ ॥ (મહેન્દ્ર, મલય, સહ્ય, શુક્તિમાન, ઋક્ષ, વિંધ્ય, અને પારિયાત, એ સાત કુલપર્વત કેહેવાય છે.)

‡ સાત સમુદ્રનાં આ પ્રમાણે નામ નીકળે છે. જેવા કે—ક્ષારોદ દધિમંદોદ, અને શુદ્ધોદ.

સ્થિર પર્વતો કે જેઓ કુલાચલ એવાં નામથી
 આઠ પ્રસિદ્ધ છે તેઓ પણ કાલની આગળ અ
 થવા જગતના નાશાત્મકપણા આગળ હેજ નહિ.
 સાત સમુદ્રો કે જેઓ પૃથ્વીના સાત દ્વાપને સાત
 સર્વના મર્યાદા છે તેઓ પણ કાલની આગળ કે
 જગતના નશ્વરપણા આગળ ગણતીમાંજ નથી.
 બ્રહ્મા કે જે સર્વ સૃષ્ટિના ઉત્પન્ન કરનારા ગ-
 નાય છે, અને એ હેતુથી જે પિતામહ કેહેવાય
 છે એ મહાસમર્થ દેવપણ કાલની આગળ અથવા
 જગતના નશ્વરપણા આગળ કાંઈ નથી. પુરંદર
 જે ઇન્દ્ર તે મહાસમર્થ દેવતાઓનો અધિપતિ,
 સ્વર્ગનો રાજા તથા વૃષ્ટિ વર્ષાવનાર ગણાય છે,
 તે પણ કાલની આગળ અથવા જગતના નશ્વર-
 પણા આગળ કાંઈ નથી. અતિપ્રકાશમાન સૂર્ય

के जेना तेजवडे रात अने दिवसनी गणना थाय
 छे, जेना तेजवडे सघळो व्यवहार चाले छे,
 अने जेना तेजवडे सर्व वनस्पति पाके छे अने
 काल तथा ऋतु बंधाय छे; ते महाप्रतापी देव
 पण कालनी आगळ अथवा जगतना नश्वरपणा
 आगळ कांइ नथी. रुद्र के जे कोप करे तो
 सघळी सृष्टिनो संहार करी नांखे, मोटा योगी-
 द्रो जेनुं ध्यान धर्या करे छे अने जेमणे हला-
 हल पान कर्युं हतुं एवां समर्थ देव पण कालनी
 आगळ अने जगतना नश्वरपणा आगळ कांइ
 नथी; तेमज अमे, तमे अने जेओ मांरा-तारामां
 मोह पामी रहेला छिये तेओ पण काळनी आ-
 गळ के जगतना नश्वरपणा आगळ कांइ नथी.
 तेमज आ लोक के जे अनेक प्रकारना प्रपंचमां
 बुज्यो पज्यो छे अने जे सदैव वर्त्तमान रहेसे

એમ જણાય છે તે પળ કાલની આગલ અને જ-
 ગતના નશ્વરપણા આગલ કાંઈ નથી. ગપજળ એ
 ઉપરથી એ લેવાની છે કે એ સઘળી નાની-મોટી
 ઉપાધિયો છે તે ઉપાધિયો લય થાય છે, પળ
 તેમાંનાં ચૈત્તન્યનો લય નથી થતો. બીજું એમ
 જાણવાનું છે કે જેટલા નામરૂપાત્મક પદાર્થો
 છે તે કાલે કરીને મોઢાવેલા નાશ થવાનાજ છે.
 ત્રીજું એમ સમજવાનું છે કે જે કાંઈ છે તે સઘળું
 ईश्वरરૂપ છે. ईश्वરથી ભિન્ન કશું નથી. જ્યાં
 જ્યાં ईश्वરનું સ્થૂલરૂપ મહાવિદ્વાનોએ વર્ણવ્યું છે
 ત્યાં ત્યાં લોકનેજ ईश्वરના સ્વરૂપથી વર્ણવ્યો
 છે. સારાંશ તેથી એમ લેવાય કે સઘળું ईश्वરમય
 છે અને એમ છે તેથીજ ईश्वર સર્વમય અને સર્વ
 વ્યાપક લેવાય છે. આમ સમજીને કરવાનું એ
 છે કે ईश्वરમય સઘળું देखીને કોઈ પણ નાનાં-

મોટાં પ્રાણીને સમાન ગણવાં, સમાન ગણીને મન-
વચનકર્મથી તેમને દુઃખ દેવું નહિ, પંચભૂતથી
થયેલું શરીર ક્ષણ મંગુરજાણવું, ક્ષણમંગુર જા-
ણીને કલ્યાણનો ઉપાચ જે કાલે કરવાનો વિ-
ચાર હોય તે આજે કરી લેવો, ને કાઢને આ-
ધીન સર્વ કોઈ છે તેમજ આપણે છિયે માટે એ
અપ્રતિવાર્ય નિયમને માટે હર્ષ-શોક કશો કર-
વાનો નહિ. શોક કરતાં કે સંસારનાં ક્ષણિક
સુખ ભોગવતાં અને પ્રપંચના ગારામાં લોટતાં
મનુષ્યજન્મ જો ગયો તો પછી સમજવામાટે એકે
સાધન રેહેશે નહિ.

પુનર્વિત્તં પુનર્મિત્રં પુનર્ભાર્યા પુનર્મહી ।

एतत्सर्वं पुनर्लभ्यं न शरीरं पुनः पुनः ॥

ધન, મિત્ર, સ્ત્રી અને ધરતી, એ સઘડાં ફરી
મઠી શકે પણ શરીર ફરીને મળે નહિ.

આ ઉપરથી આપણે એટલુંજ સમજવાનું છે કે શરીર ઉત્તમ છે તે સાથે ફરીને મળે તેમ નથી એ વાત ભૂલવી નહિ. સંસારના પ્રપંચમાં પડેલા, વિષયના ગારામાં ગુલેલા, અનાચારની લાસમાં ચોટેલા અને વિવેક વગરના અનધિકારીને માટે કશો બોધ હોય નહિ; પણ સમજુ, વિવેકી અને અધિકારીને બોધ હોય, માટે આચાર્યજીએ તેવાઓને માટે સારો બોધ આપવા પ્રયત્ન કર્યું છે, તો આપણે તેમાંથી સત્ય સાર આસ્તિક થઈને ગ્રહણ કરવો. આસ્તિક થવા વગર એકે વાત અંતઃકરણમાં ઊતરતી નથી અને સંપૂર્ણ સંતોષ થતો નથી. જ્યાંસુધી દેહનું ભાન મુલાઈ જઈ સર્વ ईश्वरमय દેશાય એવી પરમ દશા પ્રાપ્ત ન થઈ ત્યાંસુધી ઘણું કર્તવ્ય છે; અને તેથીજ સારૂં-નરમું ઓછાથી સારાંને ગ્રહણ કર-

વાની જરૂર છે. આટલાસારુ પોતાના કલ્યાણ માટે આસ્તિક થઈ જ્યારથી ચેત્યા ત્યારથી ઉત્તમ સાધન કરવા માંડવાં. જ્યાંસુધી તેમ નથી કરતાં ત્યાંસુધી આપણે પોતેજ આપણા અપરાધી થઈએ છીએ.

પ્રાપ્યચાપ્યુત્તમં જન્મ લબ્ધ્વાચેન્દ્રિયસૌષ્ઠ્વં.

નવેસ્યાત્મહિતં યસ્તુ સભવેદાત્મઘાતકઃ ॥

ઉત્તમ જન્મ અને કુશલ ઇન્દ્રિયો પામીને જે પોતાતું હિત નથી જાણતો તે આત્મહત્યારો થાય છે.

આની ઉપરથી એવો સાર લેવો કે આ મનુ-પ્યજન્મ અને પૂર્ણ ઇન્દ્રિયની પ્રાપ્તિ ફરી કશું દુઃખ સહન ન કરવું પડે તેવું સાધન સંપાદન કરી લેવાનેમાટે છે. તેમ છતાં જો તેને અવઢી રીતે ઉપયોગમાં લેવાય તો તે વૃથાજ છે એમ

સમજવું પોતાના હાથમાં છે. જન્મ અને ઇન્દ્રિયનું પરિપૂર્ણપણું કેવું શ્રેષ્ઠ અને ઉપયોગી છે તે પોતાની મેઠેજ જાણવાથી જણાય છે. એના અનુભવમેમાટે પણ અનુમાનના અને પ્રત્યક્ષ દાંચલા પણ જોડે તો ઘણા છે. સમજીને ગ્રહણ કરવાનું એ છે કે, સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષોએ બતાવેલા શુભમાર્ગે ચાલી વર્ણાશ્રમના શરીરસંરક્ષણસહિત ધર્મ પાઢી, ઈશ્વરસ્વરૂપ અને આત્મસ્વરૂપ ઓઢ્ઢી, જન્મમરણનો ફેરો ફરવો ન પડે તેવું માધન કરી લેવું. એનું નામજ કલ્યાણનું સાધન કહેવાય. ઘરમાં બેઠા બેઠા દુધ-ચોગ્વા સ્વાય તે તેવો આગઢ્ઢી ઉદ્ધમ કરવો એ પણ કલ્યાણનું સાધન કહેવાય, પણ તે માત્ર વ્યવહારમાં શરીરનેજ ઉપયોગી છે. તેથી કાંડ ફરીને ભવાટવી ન ફરવી પડે તેવું થતું નથી. શરીર દુર્લભ

છે અને ક્ષણભંગુર છે, એમ જાણવું તે હાલતાં—
 ચાલતાં કે સ્વાતાં-પિતાં ચિંતા કરવામાટે નહિ
 પણ સંસારમાં પડતી આધિ વ્યાધિ અને ઉપા-
 ધિથી ક્લેશ ન થવાને અને ફરીને જન્મમરણ
 ન આવે તેવું સાધન તરત કરી લેવાનેમાટે છે.
 જો એમ ન થાય તો તો ઉલટું ‘અતોમ્રષ્ટ અને
 તતોમ્રષ્ટ’ની પેઠે વ્યવહાર પણ સુધરતો નથી.
 સમગ્ર વિચારો વ્યવહાર અને પરમાર્થને સુધા-
 રનારા હોય, તેજ વિચારો જ્યારે પરમાર્થ તો
 રહ્યો પણ વ્યવહારને પણ બગાડે ત્યારે સમજવું
 કે આપણી સમજણમાં અને આપણા અધિકાર-
 માંજ ફેર છે. આપણે આપણો અધિકાર અને
 સમજણ સુધારીને વ્યવહારપરમાર્થ સુધરે અને
 પરમ સુખ થાય તેમ કરવું તેજ આપણું કર્તવ્ય
 છે. જગત્ સમગ્રું સ્વોદું, નાશાત્મક અને દેશવા

માત્ર છે તથા પદાર્થો પળ તેવાજ છે એમ જાણવું તે પળ કલ્યાણનાં કાર્ય તરત કરી લેવાને માટે છે; અવલે માર્ગે ચાલવાને કે સ્વોદી ચિંતા કરવાને માટે નથી. સઘટું દુઃસ્વમય અને સ્વોદુઃહેં એમ માન્યાથી અને માનીને તે પ્રમાણે અનુભવ કરવાથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એ વૈરાગ્ય પળ ઉત્તમ સુખનાં સાધનને માટે અમૂલ્ય છે. જેઓ પોતાનાઓનું કે પરનું મલું નથી કરી શકતા, એવાઓને વૈરાગ્યથી તેમ થાય છે એમ ધારી અવલોડવા નહિ, કેમકે એ તો અશક્તિ, આલસ અને અનભ્યાસનું પરિણામ છે. દુઃસ્વમય અને નાશાત્મક સઘટું જાણી વૈરાગ્ય પામી સુખ લેવું તે સાથે વ્યવહાર બગડવો ન જોડે, કેમકે જ્યાંસુધી સિદ્ધદશાને પ્રાપ્ત ન થવાય ત્યાંસુધી કેટલોક વ્યવહાર પળ કલ્યાણનાં સાધનરૂપ

થાય છે. સઘટું નાશાત્મક અને દુઃસ્વરૂપ જાણી
 વૈરાગ્ય પામી સુખને માર્ગે ન જતાં જો નાશત્મ-
 કપણાની અને દુઃસ્વરૂપપણાની ચિંતામાંજ પડી
 જવાય તો તો ઉલટો અનર્થ થાય છે, કેમકે
 એમ થવાથી પરમાર્થ અને વ્યવહારને અતિ હાનિ
 પહોંચે છે. આ બાબતમાં તો અજરામરવત્પ્રાણો
 વિદ્યામર્થ ચ ચિંતયેત્' । (અજર અને અમરની
 પેઠે વિદ્યા અને અર્થનો વિચાર કરવો.) આ
 વાક્યપ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. એવા નિશ્ચયવિના
 વ્યવહાર સિદ્ધ કરી શકાતો નથી માટે એમ
 હોય ન હોય તોપણ માની લેવું એમ વિદ્વાનોની
 સંમતિ છે. ગ્રહીત ઇવ કેશેષુ મૃત્યના ધર્મમા-
 ચરેત્ । (મૃત્યુએ શીખા પકડેલી હોય એવી
 રીતે ધર્મનું આચરણ કરવું.) આ ઉપરનાં પદ્યનાં
 ઉત્તરાર્થપ્રમાણે કલ્યાણનું સાધન કરી લેવામાં

વર્ત્તનું જોડે, કેમકે તેમ વર્ત્યાવિના ઉત્તમ કાર્ય
 કે આત્મસાધન થતું નથી અને કાઠ નિષ્ફળ
 ચાલ્યો જાય છે. પરમહિતને માટે આવાં વાક્યો
 છે તે ઉપરથી સાર ગ્રહણ નહિ કરતાં ઉલટા
 ચિંતામાં પડી તેવી વિચિત્રતાનો જ વિચાર કરવા
 લક્ષ દોવાવિયે તો એ વાક્ય સમજવું પણ વ્યર્થ
 જાય છે; કેમકે એ વિચિત્રતાનો અંત આવતો
 નથી અને ચિંતા કરવાથી કંટ સાંસ્કૃત ફળ થતું
 નથી. માટે એ સ્વોદી ચિંતામાં મનને ઉતરવા દેવું
 નહિ પણ જે મુખ્ય હેતુ હોય તેમાં ઉતારવું.
 મન અને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરી સત્પુરુષો અને
 સત્શાસ્ત્રોના સદુપદેશપ્રમાણે આચરણ રાખી
 મિથ્યા મમત્વ મેલીને અભેદદૃષ્ટિવડે જે થાય તે
 પરોપકાર કરી પ્રસન્ન રહી પુણ્ય સંપાદન કરવું
 એ મુખ્ય હેતુ છે એમ જાણવું. સઘઠાં કાર્ય ભેદ-

દંટિથી અને અભેદદંટિથી કરવાં તો પડેજ છે
તોપણ જે અભેદદંટિથી દેહાદિક. કે પુત્રાદિકને
માટે કાર્ય કરવાં પડે તે પણ ઉત્તમ સાધનનું
મૂઠ છે. શ્રીભાગવત અષ્ટમસ્કંધમાં વ્યાસજી
કહે છે કે;—

યત્યુચ્યતેઽસુવસુકર્મમનોવચોભિ-

ર્દેનાત્મજાદિષુ નૃભિસ્તંદસત્પૃથક્ત્વાત્ ।

તૈરેવ સદ્ભવતિ યત્ ક્રિયતેપૃથક્ત્વાત્.

સર્વસ્ય તદ્ભવતિ મૂલનિશેષનં યત્ ॥

મનુષ્યો ભેદદંટિ રાક્ષીને દેહ તંથા પુત્રાદિ-
કને સારુ પ્રાણ, ધન, કર્મ, મન અને વચનથી
જે કાંઈ કરે છે તે વ્યર્થ થાય છે; અને અભેદ
નિશ્ચય કરીને સર્વને ईશ્વરરૂપ જાણી દેહ તથા
પુત્રાદિકને વાસ્તે તેજ પ્રાણાદિક પદાર્થોથી જે
કાંઈ કરે છે તે મહાફલદાયી થાય છે, કેમકે

મૂઠમાં પાણી રેડું હોય તો તે વૃક્ષના સવઢા અવથવોને કામ લાગે છે.

ગ્રહસ્થોનેમાટે ઘણો બોધ સત્પુરુષો આપે છે કે જેથી ઉભય લોક સુધરે છે. જે સારાં કાર્ય કરવામાં આવે તે સન્માનદૃષ્ટિથી કરવામાં આવે એવી નિશ્ચયાત્મક વૃત્તિ થઈ જાય તો પછી તેને કલ્યાણનું સાધન કશું દૂર છે એમ કહી શકાય નહિ. આત્મવત્સર્વભૂતેષુ યઃ પર્યાવ સ પશ્યતિ । પોતાની પેઠે જે સર્વ પ્રાણીઓનેવિષે જુવે છે તેજ દેખે છે, સારાંશ કે તેમ નથી દેખતા તે દેખતાજ નથી. એ વાક્ય પણ વિચારવાનું પુરુષનું સમત્વ દેખાડનારું છે. આ વાતનો ત્યાગ કરી સ્વાભાવિક માયાના ચમત્કારઉપર અને જગતના નશ્વરપણાઉપર વિચાર કરવા બેસીયે તો તે વિચારમાં ને વિચારમાંજ આપણું

वय वहुं जाय. ज्यांसुधी ईश्वरमय सघळुं दे-
 खाय अने शरीरादिकनुं के व्यवहार मात्रनुं
 भान न रहे एवी स्थिति न होय त्यांसुधी दु-
 नियार्मा नाश थता पदार्थो देखवा मात्र पण
 हता खरा एम जाणिये • छिये, पण जाणीने
 तेने अविचल राखी शकता नथी तेम आपणा
 देहने पण ते, धर्मवालो मटाडवाने जरापण समर्थ
 र्थता नथी त्यारे तेनेमाटे जे शोक करवो ते
 मिथ्याज छे. जो मनुष्यादिक जन्म फरीने मळे
 नहि तोज नाशात्मक धर्म बाध करे नहि. जो
 के नाशात्मकपणुं कंइ चैतन्यस्वरूपने नथी तो-
 पण ममत्वथी ज्यांसुधी जाण्युं न होय त्यांसुधी
 आपणे पोते नाश थइए छिये एम मानिये छिये
 अने तेथी अंतःकरणने. अति परिताप थाय छे.
 आ पण एक मीयानो अलौकिक चमत्कार छे.

હવે એ દુઃખ મટાડવાને મનુષ્યશરીરમાં જે સ-
 દ્વિચાર થાય તેજ છે. તે સદ્વિચાર જો પશુની
 પેઠે વિષયાદિકના ગારામાં ગુન્નાઈ જઈએ અને
 માયામાં મોહ પામી હર્ષ-શોક કર્યા કરિયે તો
 શતોજ નથી; પણ જ્યારે વિષયાદિકનું અસત્ય-
 પણું અને તેના સુખનું ક્ષણિકપણું મમજીએ, જગ-
 તનું પણ નાશાત્મકપણું સમજીએ, અને બ્રહ્માથી
 માંડીને કીડી સુધીનાં સર્વ પ્રાણીઓને નાશવાનું
 અસ્થિર આયુષ્યનાં જાણીએ તો તે વિચાર આ-
 વતાં પછી કશો વિલંબ રહેતો નથી. જો સ્વચ્છું
 નાશાત્મક જાણીને અને શરીર ક્ષણભંગુર જા-
 ણીને નિર્દય થવાય કે યથેચ્છાચરણી થવાય તો
 એ જીવો બીજો એકે અનર્થ નથી. તરવાર બાંધવી
 તે હરમસ્ખોર લોકો આપણા જાનમાલને નુકસાન
 કરે તેને શિક્ષાના ઉપયોગમાં લેવા સારૂ છે,

પણ પોતાનાજ શરીરને ક્રોધના આવેશમાં કાપી નાંખવાને નથી. કદી કોઈ એવો ઉપયોગ કરે તો તે દુઃખી થાય અને જગતમાં નિંદાય છે. આજપ્રમાણે જે કાંઈ આપણે જગતવિષે જાણ્યું હોય તેથી જે સત્પુરુષો બોલ્યું કરે છે તે સત્ય માર્ગે ચાલવુંજ જોઈએ. ईश्वरेच्छાથી આપણે જંગલી સ્થિતિમાં નથી, શરીરે સારા છિયે, દેશની રીત માતો અને સારું-નરમું જાણિયું છિયે. વિવેકને સમજીયું છિયે, અને વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો છે; એનો હવે ઉપયોગ ઇટલોજ રહ્યો છે કે શમદ-માદિકની ઉત્તમ મહાયતાથી ईश्वરનું, પોતાનું અને જગતનું રૂપ ઓઝસ્વી જે માર્ગે મહાન્ પુરુષો ચાલી ઉત્તમ પદ પામ્યા છે તે માર્ગે ચાલી ઉત્તમ પદ પામવું. સારામાં સારી સમજણનું અને સારામાં સારી વિદ્યાનું એવું ઉત્તમ ફલ ન થાય

तो विद्या अने समजण निष्फळ थाय एमां शो
 संदेह छे ? पूर्वना पुण्यथी, ईश्वररूपाथी अने
 सारी संगतथी कांइ पण योग्य बोधनुं. अधिकारी
 थवाय तो पछी मनने मोकळुं मेली सर्वज्ञपणानुं
 अभिमान धरवुं नहि, केमके जो तेवुं अभिमान
 थयुं तो बोधना अधिकारी थया ते न थया जेवुं
 समजवुं. प्रतिदिवस वधारे वधार ज्ञान मेलवा
 उत्तम साधन संपादन करवामां निरंतर विद्या
 र्थीनी अवस्थामांज रेहेवुं. केमके जाणवानुं एटलुं
 बधुं छे के तेनो अंतज नथी त्यारे पछी सर्वज्ञ
 ते केम थवाय ? भट्टहरि कहे छे के:—

यदाकिंचिज्ज्ञोहं द्विप इव मदांधः समभवं
 तदा सर्वज्ञोस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मनः ।
 यदाकिंचित्किंचिद्बुधजनशकाशादवगतं
 तदामूर्खोस्मीति ज्वरइव मदो मे व्यपगतः ॥

ज्यारे कांडक जाणीने हुं हाथीनी पेठे
मदांध थयो त्यारे हुं सर्वज्ञ हुं एवी रीते मारुं
मन.लेपाइ.गयुं; पण ज्यारे बुधजनो पासेथी
कांड कांड में जाणवा मांज्युं त्यारे तो हुं मूर्ख
हुं एम जाण्युं अने तेथी स्तावनी पेठे मारो मद
उतरी गयो.

आ उपर्युही आपणे जाणी शकशुं के आपणे
विणुं जाणवानुं छे. थोडुं जाणीने जे अभिमान
धरी बेशीये छिये ते केवळ हुंकी नजर छे. एक
विषयमां नहि पण सघळा विषयमां एवीज रीते
समजवानुं छे. आ जगतरूप एक मोटुं नाटक-
ग्रह छे, तेमां आपणे हाल मनुष्यनी भूमिका
भजावी बतायिये छिये. बीजी भूमिकाओ भ-
जावतां भजावतां ज्यारे नाटकाचार्यने आपणी
भूमिका भजाववानी योग्यता ठीक लागी हशे

ત્યારે છેવટ ઉત્તમ ભૂમિકા કે જે મનુષ્યની છે તે મઠી છે. હવે જો તે ભૂમિકા યથાર્થ રીતે ન ભજાવાય તો મોટી સ્વામી કેહેવાય અને તેથી પાછી હલકી ભૂમિકાનું પાત્ર થવાય. માટે આ મનુષ્યજન્મની ભૂમિકા એવી ભજાવી બતાવવી જોઈએ કે નાટકાચાર્ય એવી સ્વટપટમાંથી કાઢી નાંચી કૃપા કરી પોતાને યોગ્ય પદ આપે જેથી અતુલ સુખ મળે. આ આપણું કામ આપણે આપણી સત્વગુણી બુદ્ધિ અને સારી સંગતિથી પાર પાડવું. આમાં ईश्वरસहाય તો મનુષ્યાવતાર અને જાણવાની શક્તિ છે તેથી સ્પષ્ટ જણાઈ રહે છે કે ईश्वर તો સદૈવ સહાયતામાંજ છે; કેમકે તે કાંઈ સાકારની પેઠે હાથે કરીને સહાય આપતા નથી.

સારાંશ એ સમજવો કે સર્વ ईश्वरમય છે,

નામરૂપાત્મક દેશવામાત્ર છે, ક્ષણભંગુર અને નાશાત્મકનો તથા શોક કરવો નહિ, આપણું શરીર પણ નાશાત્મકજ છે અને નાશાત્મક છે માટે બીજી ચિંતાઓ કે જેથી સુખ કે કલ્યાણ થતું નથી તેવી મેલી દેવી, તે મેલીને અભિમાન મેલવું, અભિમાન મેલીને મન અને इन्द्रियोનો નિગ્રહ કરી વિદ્યા અને વિવેકની સહાયતાથી જ્ઞેતાનું, ईश्वરનું અને જગતનું સ્વરૂપ ઓઠ્ઠાંથી ફરીને આધિ વ્યાધિ ને ઉપાધિના તાપ સ્વમવા ન પડે અને જગતમાં યશસ્વ શરીર અમર રહી ईश्वરનાં પદને પમાય તેવું કરવું અને પરોપકારાર્થે બીજાને પણ તન-મનથી તેવું થવા પ્રેરણા કરવી. આચાર્યજી પણ તેવીજ પ્રેરણા પરોપકારાર્થે કરે છે. સત્પુરુષોને એમજ ઘટે છે કેમકે તેવાઓની સમૃદ્ધિઓ પરના ઉપકારને માટેજ

હોય છે. સર્વનામનમાં ईश्वर વસે છે માટે આ
વાતમાં જેમને સંદેહ લાગે તેમણે પોતાના હૃદયમાં
રહેલા 'અતર્યામિની સાથે વિચાર કરી જોવો
ઁટલે સઘલું સાચું-ઁલોટું જણાઈ રહેશે. '

* ईश्वरः सर्वभूतानां 'हृद्देशेर्जुन तिष्ठति ।

हे अर्जुन ! ईश्वर सब प्राणीओना हृदयમાં રહે છે.
एम श्रीभगवान अर्जुनने कहे છે.



* षोडशपञ्चाटिकाभिरशेषः
 शिष्याणां कथितोभ्युपदेशः ।
 येषां नैष करोति विवेकं
 तेषां कः कुरुतामतिरेकम् ॥१६॥†
 अर्थ.

आ सोळ श्लोकना चाबखाओथी शिष्योने-
 स्सारू उपदेश कर्यो छे. जेने ते विवेक, एटले
 आ सारू अने आ नरमुं अथवा आ साचुं अने
 आ खोटुं एम समजवानी शक्ति नथी करतो
 तेने आथी वंधारे बीजो बोध कोण करे ?

* दृश्यनुं निराकरण करी हवं षोडश ए छेला
 श्लोकथी उपसंहार करे छे.

(अनुवाद चोपया छंदमां.)

† सोळज कवितावढे अशेश, शिष्यो काज कर्यो उपदेश;
 जेने न करे कांइ विवेक, तेनो कोण करे अतिरेक?

ટીકા.

આરંભથી માંડીને અંતસુધીના સઘળા શ્લોક આપણે વાંચી ગયા. તે ઉપર એકદ્રષ્ટિથી વિચાર કરતાં જણાય છે કે જેટલી જાતનો સ-
 દુષ્પદેશ કહિયે તેટલી જાતના સપ્પદેશનો સાં-
 સારિક અને વ્યાવહારિક રીતે સમાવેશ થઈ
 જાય છે. પેહેલા શ્લોકમાં ધનની વૃદ્ધિનો ત્યાગ
 કરી જે મળે તેમાં સંતોષ રાખી ચિત્તમાં રાજો
 રહેવાનું; બીજા શ્લોકમાં દ્રવ્યવાળાને દીકરાથી
 પળ વીક લાગે છે અને ધનથી કશું સ્વરૂપ સુખ
 થતું નથી માટે તેને અનર્થરૂપ જાણવાનું અર્થાત્
 તેથી નિષ્પ્રેરે રહેવાનું; ત્રીજા શ્લોકમાં જ્યાંસુધી
 ધન મેળવવાની શક્તિ હોય ત્યાંસુધી સર્વ સંબંધી
 અથવા પરિવાર પ્રીતિ રાખે છે પણ અશક્ત થય્યા
 છટલે કોઈ ભાવ પણ પુછતું નથી એ સારાંશ

ઉપરથી સંસારમાં સહુ સ્વાર્થથી સગાં છે એમ સ-
 મજી અતિ આસક્તિ છોડવાનું; ચોથા શ્લોકમાં
 આ વિચિત્ર સંસારની વિચિત્ર રચનામાં સ્ત્રી
 પુત્રાદિક શરીર હોય ત્યાંસુધી છે પછી કોઈ
 કોઈનું નથી માટે હું કોણ છું અને ક્યાંથી આ-
 વ્યો છું એ વિચાર ઉપરથી આત્મતત્ત્વ ઓઠાવ-
 વાનું; પાંચમા શ્લોકમાં જેને કાઠ ક્ષણવારમાં
 નાશ કરી નાંચે છે એવાં ધન, મનુષ્યસંપત્તિ અને
 યુવાવસ્થા એ આદિનો ગર્વ ન કરતાં તત્કાલ
 સમજી જઈ ईશ્વરમાં મન જોડવાનું; છઠ્ઠા શ્લો-
 કમાં જીવન કમઠના પાનમાં પડેલા પાણીના
 ટીપાની પેઠે ચપઠ છે માટે જ્યાંસુધી તે વર્તમાન
 છે ત્યાંસુધીમાં સંસાર તરવામાં વહાણરૂપ સત્સં-
 ગતિ કરી લેવાનું; સાતમા શ્લોકમાં જેને આત્મ-
 તત્ત્વનું જ્ઞાન ન થયું હોય તેવા મૂઢલોનો નરકજ્ઞા

અધિકારી થાય છે માટે આપણે તેવા ન થતાં
 કામક્રોધાદિકનો ત્યાગ કરી પોતાનું સ્વરૂપ
 ઓઠ્ઠા લેવાનું; આઠમા શ્લોકમાં વૃદ્ધાવસ્થા
 આવી અંગ સાવ શીથિલ થઈ અશક્ત થઈ મર-
 ãની અણીઉપર આવે છે તો પણ આશા તેને
 છોડતી નથી અને તે આશાને છોડતો નથી; સા-
 રાંશ કે એવી જન્મ-મરણ આપનારી આશાને
 અઠગી કરી દઈ સ્વસ્થ શરીર હોય ત્યારની
 નિરાશ રહી ઉત્તમ પદમાં લક્ષ લગાડવાનું; ન-
 વમા શ્લોકમાં સંસારનાં સર્વ દુઃખને દૂર કરનાર
 અને ક્ષણિક સુખમાં નહિ લપટાવનાર ઉત્તમ
 સુખના સાધનરૂપ વૈરાગ્યની મહત્તા જાણી તેને
 ગ્રહણ કરવાનું; દશમા શ્લોકમાં પરમગતિને પા-
 મવાનું પરમ સાધન સમદ્રષ્ટિ છે માટે આ શત્રુ અને
 આ મિત્ર એવો સ્વપરભેદ મટાડી સંધિવિગ્રહને

વેગલા કરી સમચિત્ત થવાનું; અગિયારમા શ્લોકમાં આ સર્વ જગત્ માયાની જાઝરૂપ સમંજી અને ईश्वर સર્વમાં એકસરખા રહેલા જાણી. કાંઈ પણ રાગ-દ્વેષ ન કરતાં ભેદબુદ્ધિ તજી દઈ અ-ભેદબુદ્ધિ અંતઃકરણથી રાખવાનું; બારમા શ્લોકમાં બાલ્યાવસ્થા રમતમાં નહિ જવા દેતાં, યુવાવસ્થામાં તરુણીમાં આસક્ત ન થઈ જતાં અને ~~દૃષ્ટા~~ દૃષ્ટાવસ્થામાં ચિંતાચિંતાને સ્વાધીન ન થતાં ईश्वરમાં મન લગાડવાનું; ત્રીસમા શ્લોકમાં જેમ જેમ દિવસ રાત ઋતુ અને કાળ જતાં જાય છે તેમ તેમ આપણું આયુષ્ય ઓછું થતું જાય છે તે જાણ્યાવિના આપણે ત્યાંથી આશાને વઢગી રહિયે છિયે. માટે તેમ નહિ કરતાં આયુષ્ય છે ત્યાંસુધી તેને સાર્થક કરવાનું અને વૃથા વચ્ચત ન જવા દેવાનું; ચૌદમા શ્લોકમાં જ્યાંસુધી જન્મ લેવો

પડે છે ત્યાંસુધી મોત થયા વગર રહેતું નથી
 અને ફરીને માતાના ઉદરમાં આવ્યા વગર ચા-
 લતું નથી એવા આ સંસારનો મોટો દોષ જાણીને
 તેમાં માનેલો સ્વોટો સંતોષ મેલી દેહને. ફરીને
 જન્મ-મરણનો ફેરો ઠઠી જાય તેવાં સાધન કરી
 લેવાનું; પંદરમા શ્લોકમાં બ્રહ્માથી માંડીને કી-
 ઙીથી પળ ઝીળા સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્રથી પળ ભાગ્યે
 જણાસ એવા જંતુ સુધી સર્વે નાશવાળા છે, તે
 આપણે પણ તે સાથેજ છિયે માટે ઉત્પન્ન થયે-
 લાનો નાશ થતાં વૃથા શોક ન કરવાનું અર્થાત્
 સર્વ નાશાત્મક છે અને આ શરીર પણ તેવાજ
 ધર્મનું છે માટે આ નાશાત્મક ધર્મવાળા સંસારમાં
 નિત્ય નાશ થનારું શરીરજ પાછું લેવું ન પડે
 તેવું સાધન કરી સુખદુઃખમાં સરખું મન રાખી
 પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવતાં સર્વ શોકને મેલી માત્ર

ઈશ્વરમાં પ્રેમ પરીવર્તાનું; અને સોઝામાં શ્લોકમાં પંદર શ્લોકમાં આપેલા ઉપદેશથી જો કાંઈ બોધ ન થાય તો તેને વિશેષ કોઈ ઉપદેશ ન હોવાને લીધે બોધ ન થવાથી તે સદૈવ અજ્ઞાનનું પાત્રજ રહી જવાનું સુચવ્યું છે. આટલી બાબત જે સૂચવી છે તેમાં સઘળા વિધિનિષેધરૂપ ઉપદેશો ગ્રહણ કરનારની યોગ્યતા પ્રમાણે સમાઈ જાય છે. અર્થ-અનર્થરૂપ છે, સંબંધ ઓછો અથવા સ્વાર્થનો છે, જગત્ અસત્ય અને ઇન્દ્રજાલ જેવું છે, ઈશ્વર સર્વવ્યાપક એક છે અને સમદૃષ્ટિપણું થવું એ અતિ સુખરૂપ છે એ આદિ જે જે મુખ્ય બોધના વિષય તેમાં છે તેથી કાંઈ થોડો બોધ થતો નથી. સદા-ચાર આદિકનો બોધ પણ તેની સાથેજ સમાઈ ગયેલો સમજવો. દયા, દાન, ધ્યાન અને ઈશ્વરારાધન પણ એમાં સમાય છે. સત્ય શું અને અ-

સત્ય શું એ પળ એમાં સમાય છે. હવે માત્ર સ-
મજવાનું આપણા હાથમાં છે. બોધ આપનારા
સમયપ્રમાણે અને અવકાશપ્રમાણે બોધ લક્ષ્મી
જાય તે ઉપરથી ન્યૂનાધિક સવલું વાંચનારે સ-
મજી લેવાનું છે. આ ઉપરથી આપણે જાણી શ-
કશું કે સ્વોદ્યા મોહને તોડવામાં સોઠું શ્લોકમાં
સમાયેલો બોધ ઘણો છે. કદી એમ કરતાં જો
આપણને કે વીજાને બાંધ થયો નહિ અને મો-
હની જાળ તુટી નહિ તો પછી તેનેમાટે વીજો
કશો બોધ છે નહિ અને હોય તો લાગવાનો
પળ નહિ. અધિકારની વાત પળ આ પ્રસંગે જા-
ણવી યોગ્ય છે. જેનો જેટલો અને જેવો અધિકાર
હોય તેને તેટલો અને તેવો બોધ થાય છે. એકજ
જાતના ઉપદેશમાંથી અનેક પ્રકારના સારા અ-
થવા માઠા બોધ લોકો લઈ શકે છે. જેઓ સર્વ

સારા ઉપદેશમાંથી સારો બોધ લે છે તેઓ ધન્ય છે, અને જેઓ સારા ઉપદેશમાંથી નઠારો બોધ લે છે તે ધન્ય નથી. વિશેષ બોલિયે તો નઠારા દુર્જનાદિકના ઉપદેશોથી પણ જે સદૈવ સારોજ બોધ લે છે તેઓને તો અતિ ધન્યવાદ આપવો જોઈએ; પણ એવા અધિકારિયો વિરલા હોય છે. ઉપદેશ આપનારાઓ સઘઠાનમાંટે બોધ આપે છે તેને ગ્રહણ કરનારા અધિકારી અને અનધિકારી બે ભેદના લોકો હોય છે. સદુપદેશ સાંભળી તેનો સારો ઉપયોગ કરે તે અધિકારી કેહેવાય અને સદુપદેશ સાંભળી તેનો ઓટો ઉપયોગ કરે તે અનધિકારી કેહેવાય. એક કોઈ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણે નાના ગામડામાં ખીલા પટેલને ઘેર જઈને ચોમાસાના ચાર મહિના સુધી ભારતની કથા કરી. સમાપ્તિને સમયે બ્રાહ્મણને હજાર પાંચસો કોરીની

पेदाश करी आपीने पटेल पोताने अति धन्य मानवा लाग्यो. राजी थयेला ब्राह्मणे पण चालवा टाणे विचार कयों के पटले आपणाउपर बहु उपकार कयों तेथी धर्मात्मा जणाय छे माटे एमने मारी कथाथी केवोक बोध लाग्यो छे ते हूं पुछतो जाऊं जेथी सारो बोध लाग्यो होय तो मारी आजसुधीनी मेहेनत निष्फळ न जाय. आम विचारी ब्राह्मणे पटेलने जइ पुछयुं के कहो पटेल ! तमे भारत सांभळीने शो बोध लीधो ? पटले जवाब दीधो के भाइओनी साथे अने भत्रीजाओनी साथे वेर करी जरा पण तेने भाग न आपी सघळुं आपणे पचावी पडी खाइ पी खुशीमां रही सुख भोगववुं ए आपणे तो समज्या. ब्राह्मण तो आश्चर्यधी मोंमां आंगळी काली पटेलानी शुं समज्यां छे ते जाणवानी

इच्छाथी तेनी पासे गयो अने पुछ्छुं के कहो
 पटेलानी ! तमे भारत सांभळीने शो बोध लीधो
 छे ? पटेलानीए जवाब दीधो के देर जेठनां छो-
 कराने दुःखी करवां, तेनां धनमाल होय ते
 लुटी लइ पोतानां छोकराने आपवां अने मरवुं
 त्यांसुधी पण पोतानी वात मेलवी नहि. आ व-
 चन सांभळी वधारे आश्चर्य अने खेद पामी प-
 टेलना दीकरानी मोटी वहु पासे वधारे जाणवा
 माटे गयो अने पुछ्छुं के कहो वहुबापा ! तमे
 भारत सांभळीने शी शीखामण लीधी ? वहुए
 जवाब दीधो के गोरबापजी ! में तो एवी शीखा-
 मण लीधी के द्रौपदी जेवी महासतीने पण पांच
 पति थया हता अने सती केहेवातां तो आजे
 कलियुगमां आपणां जेवाने तेटला पति थाय
 त्यांसुधी तो सती केहेवाइए. ब्राह्मणे तो आ

વચન સાંભળી માથું ધુળાવી નિશ્વાસ મેલી તેને
 ઉત્તર આપ્યો કે, બાઈ ! તારા સમજવામાં પળ
 મળા નહિ અને મારા વાંચવામાં પળ મળ્યા નહિ.
 આટલું બોલી પોતાને ઉતારે આવી પોતે કરાવેલાં
 ભારતનાં શ્રવણનો સર્કને અવળો બોધ થયો તેનો
 પશ્ચાત્તાપ કરી પોતાને ગામ જવા તૈયારી કરવા
 લાગ્યો. તૈયારી કરતાં આવાં દુર્બુદ્ધિનાં માણસો
 પાસેથી મળેલું દ્રવ્ય કશા કામનું નહિ માટે
 તેને અહીંજ બંધ બેસારી કાલે અહિંથી નીકળી
 જવું એમ વિચારી મળેલાં દ્રવ્યથી મોતીચુરના
 લાડવા કરાવી માણસોને અને પશુપક્ષીઓને સ્વ-
 વરાવી દીધા. બીજે દિવસે તે પટેલનો અને પો-
 તાના ધંધાનો ધિકાર કરતો તે બ્રાહ્મણ પોતાને
 ગામ જવા નીકળ્યો. અધિકાર વગરનાં માણસો-
 ને ગમે તેટલો બોધ હોય તોપણ તે વૃથા થાય

छे अने सारा बोधथी तेनां नठारां आचरणोमां
 वधारो थाय छे. अरे प्रभु ! एवां माणसो आ
 संसारसमुद्रने केम तरी शकशे अने तेनां जन्म-
 मरणनां दुःख केम टळी शकशे ? आम विचार
 करतो पेहेलो ब्राह्मण बे श्रण मैल नीकळी गयो
 त्यां बे चार वडनां झाडना झुंडनीचे बे कोस
 चालता हता. तेना चलावनार माहिथी एक मा-
 • न्हेसि ए महाराजने दूरथी बोलावी आगतास्वागता
 करी सर्व वृत्तांत पुछ्युं. ब्राह्मणे तो पोताना
 सर्व विचारो अने पटेलआदिनी अवळी समजण
 सर्व तेनी पासे कही दीधुं. तेनी पासे केहे-
 वानुं कारण एज के तेनी साथे तेनो रोजनो
 सारो परिचय हतो केमके ते पेहेला भीखा प-
 टेलनो नानकडो पुत्र हतो. ब्राह्मणनी वात सां-
 भळी पटेलना पुत्रे कह्युं के महाराज ! आप

વિવેકી થઈને મૂલો છો કેમ ? એનામાં સમજણ ન હોય તે ક્યાં લેવા જાય ? એઓ ભારત જેવી કથાનો ઉલટો સાર સમજ્યાં તેમાં તમારો સ્વેદ કરવાનું કશું કારણ નથી. જેના જેવા સંસ્કાર અને જેની જેવી બુદ્ધિ હોય તેવું તેને સુજે છે અને તે કરે છે, ત્યારે આપ શામાટે શોક કરો છો ? પટેલના પુત્રનાં આવાં સમજણવાળાં વચ્ચન સાંભળી બ્રાહ્મણનું મન જરા ઠંડું થયું અને તાપ સ્વછો શાંત થયો તેથી પુછ્યું કે—ભાઈ ! તમારા વિવેકથી મને સંતોષ થાય છે. મને લાગે છે કે ईશ્વરે તમને સારી સમજણના કર્યા છે તેથી ભારત સાંભળીને તમને કાંઈ વધારે સારી સમજણ આવી હશે માટે તમે શું શીખામણ લીધી છે તે કહો તો મને વધારે સંતોષ થાય. પટેલના પુત્રે બ્રાહ્મણને તે દિવસ પોતાની વાહીયે રોકીને

सीधापाणीनी सोइ करी आपी. मध्यान्ह समये
 ब्राह्मण जमीने तैयार थयो ते समये पोते पण
 नास्तो पाणी करी पासे आवीने कह्युं के महा-
 राजं! मोटा मोटा विद्वानो पण भारतनो पूरो सार
 नहि समजता होय तो•हुं तो कोणमात्र छुं,
 तोपण आपनी दयाथी हुं एटलुं तो समज्यो छुं.
 के, प्राणीमात्र उपर सरखी दया राखवी, कोइ
 साथे क्लेश करवो नहि, जुठुं बोलवुं नहि, अ-
 न्याय करवो नहि, ज्ञातिसाथे के कुटुंबसाथे क्लेश
 राखवो नहि, सर्वनुं शक्ति प्रमाणे मान राखवुं,
 वर्णाश्रमनो धर्म पाळवो, सदाचारथी चालवुं अने
 शमदमादिकथी अंतःकरणने शुद्ध करी आ भ-
 वसागर तरी जवा माटे ईश्वरमां वृत्ति जोडी देवी
 एटली शीखामण में लीधी छे. आटलो टुंको पण
 श्रेष्ठ बोध पोतानी मारफत पटेलना पुत्रने थयो

તેથી બ્રાહ્મણે પોતાની મેહેનત સફળ મानी, પટેલના પુત્રનાં વસ્ત્રાણ કર્યાં અને પછી પટેલના પુત્રને આશીર્વાદ આપી પોતાને ઘેર ગયો. પટેલના પુત્રે પણ પોતાને થયેલા બોધથી જેટલો બોધ બીજાને થયો તેટલો કર્યો અને પોતે પોતાનું ઉત્તમ સાધન કરવા લાગ્યો તે જ્યાંસુધી જીવ્યા ત્યાંસુધી કર્યું. આમ અધિકારીમાં ફેર હોય છે. સર્વનાં અદૃષ્ટ અને સર્વનાં ફળ સંરક્ષાં હોતાં નથી તેથી તેમ થવાનો સંભવ છે. કોઈ કોઈ વાર કસાઈના કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા અતિ દયાળુ અને અહિંસક થઈ ઉત્તમ માર્ગ લહે છે, તેમ કોઈ કોઈ વાર અતિ દયાળુ વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલા અતિ નિર્દય અને અતિ હિંસક બની અધમાચરણ કરે છે. આમ પ્રારબ્ધની વિચિત્રતા છે ત્યાં કશો બોલવાનો અવકાશ નથી. આપણે તાત્પર્ય તો એ

लेवानुं छे के जेओ. अनधिकारी छे तेनेमाटे तो कशो बोधज नथी; परंतु जेओ अधिकारी छे ते-
 ओनेमाटे. बोध छे. तीव्र अने मंद एम बे प्रका-
 रनां अधिकारी होय तेमां तीव्र अधिकारीने थोडा समयमां अने थोडा उपदेशमां घणो बोध थइ जाय छे अने मंद अधिकारीने घणे समये अने घणा उपदेशथी थोडो बोध थाय छे. आ
 उपरथी समजाशे के आचार्यजीना मोहमुद्गरना उपदेशथी अधिकारी हशे तेने पछी थोडो के घणो बोध थइ जवो जोइए. कोइ शंका करे के ज्यारे अधिकारप्रमाणे सबळुं थाय छे त्यारे पछी प्रयत्ननी शी जरूर छे ? आनो उत्तर ए छे के अधिकारप्रमाणे सबळो बोध थाय छे ते वात तो खरी छे परंतु तेमां प्रयत्न करवुं ए एने वधारे अनुकूल छे अने कदी अनुकूल न होय तो पण

નિરંતરનો અભ્યાસ છે એ પળ મંદ અધિકારીને
 તીક્ષ્ણ અધિકારી જેવો કરી દેછે. તીક્ષ્ણ કે
 મંદ અધિકારીને ઉપદેશ કર્યો હોય તે તેના
 અધિકારને યોગ્ય ઉત્તેજન આપનાર થઈ મંદ છે
 માટે મહાપુરુષો સમયને અનુસરી સદુપદેશ કરે
 છે. કોઈ ટાળે એમ પળ વને છે કે વરમાદ પો-
 તાના પરોપકારી સ્વભાવથી ચોમાસામાં વરસે છે
 તેમાં જેટલા બિંદુ છીપમાં પડે તેટલાં મોતી થાય;
 સર્પના મુઠ્ઠામાં પડે તેટલા ઝેર થાય અને પાંદ-
 ઢામાં પડે તેટલા મોતીના જેવી આકૃતિવાળા
 થાય; તેમ સત્પુરુષો પળ પોતાના દયાળુ સ્વ-
 ભાવથી સર્વદા બોધ આપ્યાજ કર છે. આ અ-
 ધિકારી અને આ અનધિકારી એવો વિષમભાવ
 તેઓ રાખતાજ નથી. આમ છતાં જે જે પાત્રમાં
 ઉપદેશ પડે છે તે તે પાત્રોમાં સહુસહુની યો-

ગ્યતા પ્રમાણે તેનું ફ઼લ થાય છે. કોઈ ઉત્તમ અધિકારી હોય તો તેને તરત સારો બોધ થઈ જાય છે અને કોઈ અધિકારી ન હોય તો તેને ઉત્તમ બોધને બદલે અવઢો બોધ થાય છે. આટલા મોટે નિરંતર ઉત્તમ અધિકારીજ થવું જોઈએ. અધિકાર વગર વ્યવહારમાં પણ કોઈ પદ મઢી શકતું નથી ત્યારે પરમાર્થની શી વાત કરવી ? સત્પુરુષોના ઉપદેશ અધિકારી થઈ કંઠે રાખ્યા હોય તો અત્યંત શોભા આપે છે. કંઠે ધારેલાં સોનાનાં કે હીરામોતીનાં ઘરેણાંની તો માત્ર દે-
ખવાનીજ શોભા છે; વાકી તેનો સ્પર્શ અતિ કઠોર હોય છે. તેમ દેખાવામાં સારાં લાગે પણ વચ્ચે જીવને જોશ્વમમાં નાશી દે. સત્પુરુષોના સદુપદેશરૂપ કંઠાભરણ તો સદૈવ ભય વગરનું અને નિરંતર શોભા આપનારું છે. તે જ્યારે આ-

पणे धारण न करिये त्यारे बीजां खोटां वरेणां
 धारण करीं तो पण शुं अने न करीं तो पण
 शुं ? ज्यांसुधी साची वस्तु साची छे. एम स-
 मजवामां आवतुं नथी त्यांसुधी कोइ पण पूर्वनां
 पापरूप निशानुं जोरहजी आपणा हृदयमांथी
 खश्युं नथी एम समजवुं. दूधनो रंग निरंतर धोळो
 छे ते ज्यारे निरंतर पीळो लागे त्यारे समजवुं के
 आपणी आंखमां कमळो छे; तेम साची वात हो-
 य ते खोटी लागे त्यारे समजवुं के आपणे एटळा
 दोषवाळा छिये. समजीने कर्त्तव्य एज छे के
 शुद्ध थवा प्रयत्न करी छेवट योग्य अधिकारी थइ
 सदुपदेश ग्रहण करी जन्म-मरणनो फेरो टळवा
 प्रयत्न करवुं. उत्तम अधिकारी एकदम थइ जवुं
 ए वात सेहेली नथी. उवाडी तरवार लइने उ-
 भेला सीपइओना समुहमांथी छोइवट थयाविना

આરપાર ઉતરી જવું એ જેવું કઠણ છે તેના કરતાં
પણ આ કામ ઘણું કઠણ છે. મહાશૂરવીરો એવા
મમ્મલામાંથી આરપાર ઉતરી જાય છે અને એમ
કરતાં કદી વચમાં કપાઈ જાય તો પણ તેને
ઉત્તમ સ્થાન મળે છે. પરંતુ ઉત્તમ અધિકારી
થનારને તો જો વચમાં રહે તો ઉત્તમ ફલ થતું
નથી. અનેક વિષયોની વાસના, તેને વધારનારાં
વાંચવા-સાંભળવાનાં સાધનો અને વિષયરસમાં
બુડેલાનાં દેખવામાં આવતાં સ્વોટાં સુસ્વોથી મ-
નુષ્ય ઘવાઈને વચમાં જ તુટી પડે છે. એવી રીતે
ઘવાણેલો કેમ આગળ સારો અધિકાર પામી
શકે ! આવું કઠણ કામ પણ મનુષ્યને કરવાનું
છે; કેમકે વિવેકશક્તિ એટલામાટેજ ઈશ્વર ત-
રફથી મનુષ્યને મળી છે. પોતાનો અધિકાર પોતે
ન સાચવતાં અધિકારને ઘટે નહિ તેવું નઠાઈ

કામ કરનારને અધિકાર છીનવી લેને ઉપરથી
 યથાયોગ્ય દંડ થાય છે એ વાત આપણે વ્યવ-
 હારમાં પણ નજરે જોઈએ છીએ. પરમાર્થવિચ્છ-
 રમાં પણ એમજ સમજવું. મનુષ્યનો અધિકાર
 સારાસાર સમજી અને સત્યાસત્ય સમજી
 સારનો અને સત્યનો સંગ્રહ કરવાનો છે. તેમ
 જો ન કરે તો ईश्वरના તરફથી અપરાધી
 થાય છે. અને તેથી મનુષ્યત્વરૂપ અધિકાર
 તેનો છીનવાઈ જાય છે અને અવટિત કાર્યના
 દંડમાં યમયાતના અને પશુપક્ષી આદિના અવ-
 તાર ભોગવવાનું માથે આવે છે એમ વિચારવાનું
 પુરુષો કહે છે. સોઠ શ્લોકમાં જે જે ઉપદેશ
 આવે છે તે ઉપદેશને યોગ્ય રીતે હૃદયમાં ઉ-
 તારી પરમાર્થ અને વ્યવહારને સુધારવો જોઈએ.
 એ સુધારવા ઉત્તમ અધિકારી થવું એ ગમે તેવું

કઠણ છે તો પળ મનુષ્યશરીર મલ્લ્યું છે માટે
 ગમે તેવું કઠણ હશે તોપણ તે કામ પાર પડ્યા
 વગર રહેવાનું નથી. પળ પ્રયત્ન કરવું તે આપણા
 હાથમ્મં છે. જાણી બુઝીને અવસર જવા દઈએ તો
 પછી શું થાય ? સ્વેદી મમ્મતાની જાલમાં ગુંથાઈ
 રહીએ અને પછી દુઃખ પામીએ તેમાંથી કોણ
 છોડાવે ? મત્પુરુષોનાં વાક્યો પ્રસિદ્ધ રીતે બોધ
 બાપે છે તે 'હૃદયમાં ઉતાર્યાવગર દુઃખમય સં-
 સારમાંથી સુખ મેળવવા ઇચ્છાં રાખીએ તે ક્યાંથી
 મળે ? એ માર્ગથી સુખ થવાનું નહિ અને સુખ
 શું પદાર્થ છે તે ઓઝાવાવાનું પણ નહિ. એમ
 થવાથી છેક વિવેકવગરના આપણે મૂર્ખમાંજ
 ગણાવાના. મૂર્ખ થયો અને પછી ડાહ્યો કરવાને
 કશા ઉપાય કામે લાગતા નથી. મર્દહરી પણ
 સાક્ષી આપે છે કે—

શક્યોવારયિતુંજલેનહુત્ત્રેણસૂર્યાતપો
 નાગ્રેદ્રોનિશિતાંકુશેન સમદો દડેન ગોગર્દભૌ ।
 વ્યાધિર્ભેષજસંગ્રહૈશ્ચવિવિધૈર્મેત્રપ્રયોગૌર્વિષમ્
 સર્વસ્યૌષધમસ્તિશાસ્ત્રવિહિતંમૂર્ક્ષસ્યનાસ્ત્યૌષધમ્ ॥

અગ્નિ પાળીથી ઠારી શકાય છે, સૂર્યનો તાપ
 છત્રથી રોકી શકાય છે, મદોન્મત્ત હાથી તી-
 ક્ષણ અંકુશથી વારી શકાય છે, લાકડીથી બંછદ
 અને ગુધેડાને હાંકી શકાય છે, નાનાપ્રકારના
 ઔષધના સંગ્રહથી રોગ મટાડી શકાય છે અને
 મંત્રના પ્રયોગોથી ઝેર ઉતારી શકાય છે; એમ
 સર્વનું ઓસડ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે પણ મૂર્ક્ષનું
 ઓસડ તો છેજ નહિ.

આ પ્રમાણે મૂર્ક્ષપણનું ઓસડ નથી. મૂર્ક્ષપણું
 તે આપણું અજ્ઞાનજ છે. અતિ અમાધ્ય્ય રોગનેમાટે
 જેમ ઔષધના ઉપચાર વૃથા જાય છે તેમ અતિ

अज्ञाननेमाटे पण पळी कोइपण उपचारो कामे
 लागता नथी; माटे एवांज आचरण राखवां के
 अज्ञाननो, असाध्य रोग अंगमां प्रवेशज करे
 नहिं. अज्ञाननुं असाध्य रोगनी पेठे ओसड नथी
 एम केहेवानो हेतु एज के अति अज्ञानीने पळी
 बोधनी वात अंतःकरणमां उतरती नथी. कदी
 कांइ पराणे वे बोल कहा के संभळाव्या होय
 तो कंठप्राणवाळा मनुष्यने जेम गळे औपध, न
 उतरे तेम तेने गळे उतरता नथी. ज्यारे एम
 थाय त्यारे अज्ञान टळेज केम? आटलासारू
 उपाय नथी एम कह्युं. बाकी उपाय तो एवा
 एवा छे के लोढाने पारशना स्पर्शथी सोनुं
 थतां जेटली वार लागे तेटली अज्ञान मटीने
 उत्तम अधिकारीने ज्ञान थतां लागे. अ-
 र्थात् तत्काळ ज्ञान थाय तेवा अनेक उपायो

છે, પળ કોળ જાણે શો ચમત્કાર છે કે એવા
 ઉપાયો પળ. ઘણે ઠેકાણે અફઠ જાય છે.
 અને તેથી અધિકાર કે પછી ईश्वररूपाવગર જ્ઞાન
 નથી થતું એમ કહ્યાવગર ચાલતું નથી. આટલા
 માટે સારાં કર્મ કરી ईश्वररूपा મેળવવા અને
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવા બાઠપણથીજ પ્રયત્ન રાખવું જો-
 ઇએ; કેમકે બાઠપણનો અભ્યાસ આગઠ ઉપર
 અતિ દૃઢ થાય છે. જો બાઠપણથી અભ્યાસ રહે
 નહિ તો પછી અજ્ઞાનનાં મૂઠાં ઝંડાં જામી ગયા
 પછી ઉગ્મડવાં ઘણાં કઠણ પડે છે. સૂર્ય અસ્ત
 થવાથી થયેલું અંધારું ચાર પહોર પછી ટઢી
 જાય છે, પણ અજ્ઞાનરૂપ અંધારું તો જો ઉત્તમ
 સાધન સંપાદન કરી મનુષ્યજન્મમાં ટાઢ્યું નહિ
 તો પછી અનેક જન્મેપણ ફરી મનુષ્યજન્મ મ-
 ઢ્યાવિના અને મઢાંને ઉત્તમ સાધન થયાવિના

ટલતું નથી. આટલા હેતુથી દયાલું પુરુષો પ-
 રોપકારબુદ્ધિથી બોધ આપે છે તે ઉપર લક્ષ
 પહોંચાડવું જોઈએ. વિષયાદિકનાં ક્ષણિક સુ-
 खोतरफ तो पशुपक्षियों पण लक्ष लागे છે
 ત્યારે આપણે ઉત્તમ પ્રાણીની ગણતીમાં કેમ ગ-
 ãाइ शकिये? स्मरण राखवું જોઈએ કે વિષય-
 सुखमां आसक्त रहेवું ए काम पशुपक्षी आदि
 પ્રાણીઓનું છે; અને તેથી વિષયસુખથી ,विरक्त
 रहेवानुं અને ईश्वरनुं स्वरूप ओळखी निवृत्तिથી
 અતિ આનંદ કે ब्रह्मानंदमां रहेवानुं काम आ-
 पणुं છે. समुद्रमां वहाण चलावनार खलासी सु-
 खाणने मेली दइ तोफान लागवा दइ पोताना
 वह्माणने मध्यसमुद्रे बुडाडी देवा प्रयत्न करे तो
 तेनी मूर्खता कोण मटाडे અને कोण तेने त्यांથી
 बचावे? तेमज संसारसमुद्र तरवाने मळेला उत्तम

શરીરરૂપ વહાળને ચોતરફથી વિષયાદિક સુ-
 યના અને આધિવ્યાધિના પવનના ઘ્રપાટા વા-
 ગવા દઈ સન્માર્ગરૂપ સુસ્વાણ મેલી. દઈ પાર
 નહિ ઉતરતાં વચમાં બુડી જવા ઇચ્છા કરિયે
 તો કોણ વચાવે ? પોતાનું મલું પોતે સમજ્યાવગર
 ઉપાયો છતાં પણ થાય નહિ માટે પોતે પોતાની
 મેઢે સમજવું અને ઉપાયો કામે લગાડવા. આ-
 પ્રણે સારું મળ્યા છિયે, સંસારનાં સુખદુઃખ જા-
 નિયે છિયે, કોઈને કાઠ અચાનક ઘ્રપાટામાં લે
 તે સમયે તો સંસારની કેટલી સત્યતા અને કે-
 ટલો સંબંધ છે તે જાણિયે છિયે, દ્રવ્યને માટે બાપ
 દીકરો વઢી મરતા જોઈ તે વચ્ચે સંસારમાં કોની
 સગાઈ સ્વરી છે તે અનુભવિયે છિયે, વૃદ્ધાવ-
 સ્થામાં મરણ પામતા પુરુષો અતિ અશક્ત હો-
 વાથી અને આશાતુષ્ણામાં બુડેલા હોવાથી કેવા

પીડાય છે તે જોઈ તેવું આપણને ન થાય એમ
 ઇચ્છિયે છિયે, આપણી આગળ જે જે જગતમાં
 સમ્રા-નરત્તા વનાવ વને છે તે જોઈએ છિયે અને
 તેમાં આગળ રહીને અને ક્યાંઈ મેઝા મઠીને
 ભાગ લઈએ છિયે તો પણ આપણે આપણું ક-
 લ્યાણ કરવાને ઇચ્છતા નથી એ શું થોડું આ-
 શ્ચર્ય છે !! જેને સ્વાતું પીતું અને દ્રવ્ય સંપાદન
 કરી વિષયસુખ ભોગવવું એજ કર્ત્તવ્ય હોય અને
 તે શિવાય સઘળું અસત્ય સમજતા હોય તેનેમાટે
 તો કશું બોલવું યોગ્યજ નથી; પણ જેઓ છેક
 તેવા નથી પણ કંઈક સમજે તેવા અને આસ્થાવા-
 ળા છે તેનેમાટે બોલવું યોગ્ય જાણી વિવેકી પુરુષો
 વિવેક શીખવે છે. આચાર્યજીના શ્લોક ઉપરથી
 આપણે વિવેક ગ્રહણ કરવો જોઈએ. જો એટલાથી
 આપણને કશો વિવેક ન થાય તો પછી એથી વધારે

લાંબા બોધથી પળ થઈ શકે નહિ. જો આટલા-
 થીજ કેંઈ અંતઃકરણ સારામાર વિચાર કરવા
 માંડે તો પછી વધારે બોધ કોઈ આપે તે બરોબર
 અનુભવમાં આવે, તે શિવાય આવે નહિ. આ
 સ્વોદું અને આ સાચું તથા આ સારું અને આ
 નરતું એમ ઓછાંસ્વીને સાચું અને સારું હોય તે
 ગ્રહણ કરવું એનું નામ વિવેક કેહેવાય. સંસાર-
 વ્યવહારમાં તો આપણે એ વાત સમજવામાં અતિ
 કુશળ છીએ; પરંતુ પરમાર્થવિચારમાં અતિ પા-
 છલ છીએ. માટે એ વિષયમાં પણ પાછલ ન
 રહેવામાંટે આવા ઉપદેશોનું શ્રવણ-મનન રાખવું
 જોઈએ, જેથી ईश्वरकृपा અને પોતાના પ્રયત્નથી
 પરમાર્થવિષયમાં પણ આપણે આગલ થઈ ઉત્તમ
 સુખના પાત્ર થઈશું. એમ થાય ત્યારેજ આ સાડા-
 વ્રણ હાથનું હાડકાં-ચામડાંનું પૂતલું અમૂલ્ય

ગણાય અને તેની અમૂલ્યતા સફળ થાય. માટે
બાળકે બાળપણથી, જુવાને જુવાનીથી અને વૃદ્ધે
વૃદ્ધપણથી કાઢનો વિશ્વાસ કર્યાવિના ઉત્તમ
કામનને આરંભ કરી દેવો. એમાંજ નરનારીઓનું
ઉત્તમ હિત સમાયેલું છે.

इतिश्री

परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमच्छ-
कराचार्यभगवत्कृतमोहमुद्ररं समाप्तं ॥



* * * * * इति मोहमुद्गर समाप्तम्. * * * * *
* * * * *

વેચવાનાં પુસ્તકો.

શ્રીમદ્ ભાગવતભાષાંતર

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં ગદ્યરૂપે ચૌદ ચિત્રો સાથે ભારે રક્તધમાં ચોપડીને આકારે બહાર પડી ચુકે છે. સોનેરી અક્ષરના નકશીદાર પુઠાનો નોજાવર ઘટાડીને રૂપીયા આઠ રાખ્યા છે. ટપાલ ખર્ચ બાર આના. પુસ્તક આવિષ્કોટોએ સંગ્રહ કરવા લાયક છે.

દશમસ્કંધ.

ગુના પુસ્તકમાંથી ગુદો પાડેલો છે. કિં. સાં. રૂપીયા.

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવતભાષાંતર

ચોપડીના આકારમાં શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર છે. જેમાં પ્રકૃતરૂપ શક્તિનું મહાત્મ્ય વિવિધ આખ્યાનોમાં આપ્યું છે. કિંમત રૂપીયા ૮૫ ટપાલખર્ચ આઠ આના.

સાવિત્રીચરિત્રસંસ્કૃત.

એ સુબોધક પુસ્તકની કિંમત સવા રૂપીયો છે. ટપાલખર્ચ બે આના.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાભાષાંતર.

સુંદર રેશમી પુઠાંથી બાંધેલું આ ધર્મસંબંધી પુસ્તક આર્યલોકોએ પાઠ પૂજામાં રાખવા યોગ્ય છે. કિંમત ૦-૧૪-૦ રાખી છે. ટપાલખર્ચ એક આનો.

પેલી ચોપડી

(ચિત્રોથી બાળકોને અક્ષરનો બોધ થાય તેવી.)

આર્ય લોકોના બાળકો બીજી નાનપણમાં ખરાબ ચોપડીઓ વાંચે છે તેથી તેને ખોટી અસર થાય છે. માટે તેમાં બને તેટલો અટકાવ કરવા આ ચોપડી બહાર પાડી છે. કિંમત ૧ આનો, ટપાલખર્ચ પાંચ નંગ સુધી અરધો આનો.

ઈશ આદિ દશ ઉપનિષદ્ મૂલ.

પાઠપૂજામાં રાખી શકાય એવું રેશમી પુઠાંનું આ ધર્મનું પુસ્તક બ્રાહ્મણ વર્ગને અતિ ઉપયોગી છે. એના નામથી એનો મહિમા લોકોના બલુવામાં છે. કિંમત ૩. ૧), ટપાલખર્ચ એ આનો.

